

Брой
6/ 2024

Καιρός

Електронно списание на
Студентски
Философски
Семинар

ПУ „Паисий Хилендарски”
Философско-исторически факултет
Катедра „Философия”

Καῖρός

ЕЛЕКТРОННО СПИСАНИЕ НА СТУДЕНТСКИ ФИЛОСОФСКИ СЕМИНАР

КАТЕДРА „ФИЛОСОФИЯ“
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ, ПУ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

Καῖρός е специализирано електронно списание на „Студентски философски семинар“ към катедра „Философия“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. То е създадено с решение на учредителното събрание на семинара през 2016 г.

В списанието се публикуват текстове – авторски и преводни – както на утвърдени изследователи, така и на студенти и докторанти, които тепърва ще разгръщат своя научен потенциал. Електронната платформа на списанието предоставя възможност освен за специализирани философски публикации, отразяващи тематичните ограничения на философския семинар за съответната година, така и за литературни опити на млади автори.

Списанието излиза един път годишно и е предназначено за широк кръг читатели – студенти и ученици, преподаватели и учени. То може да представлява интерес и за всички, които се интересуват от философия и свързаните с нея хуманитарни региони.

Главен редактор: доц. д-р Валентин Аспарухов

Отговорен редактор: гл. ас. д-р Мартина Минева

Редакционна колегия: гл. ас. д-р Валентин Калинов, гл. ас. д-р Тодор Петков, ас. д-р Деница Желязкова, ас. Мишо Гръблев

Редакционен съвет: проф. д.ф.н. Албена Хранова, доц. д-р Олга Симова, доц. д-р Ина Димитрова

© Катедра „Философия“, ФИФ, ПУ, Ректорат. **Адрес:** ул. „Цар Асен“ № 24, гр. Пловдив, 4000, тел. 032/261-436, e-mail: filosofskiseminar_pu@abv.bg

ISSN: 2534-8442

Текстовете подлежат на процедура по анонимно рецензиране.

Καῖρός е включено on-line библиотеката CEEOL (<http://www.cceol.com>).

Списанието е вписано и в националния референтен списък на съвременни български научни издания с научно рецензиране (<http://nacid.bg/bg/NRS/>).

Καῖρός

ЕЛЕКТРОННО СПИСАНИЕ НА СТУДЕНТСКИ ФИЛОСОФСКИ СЕМИНАР
КАТЕДРА „ФИЛОСОФИЯ“
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ, ПУ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
БРОЙ 6/2024

Ина Димитрова – Уводни думи..... 5

Конференция

Олга Симова – Човешката уязвимост и социално-политическите контексти..... 6
Галин Пенев – За възможния технологичен гносис..... 19
Иван Колев – Усилване на красотата: граници и уязвимост..... 27
Гергана Пенджурова – Уязвимост в началото на живота: морални проблеми около
изкуствените утробы..... 45

Логика

Анна Бешкова – Дилемата на собствените имена..... 53
Мартина Минева – Абдуктивният извод с Янусово лице..... 64
Деница Желязкова – Проблемът за разбирането: граници на използваните от
изкуствения интелект езикови модели..... 79

Превод

Бърtrand Ръсел – Проблемите на философията, Гл. IV (Превод: Мария Дафчева)..... 89
Робин Джордж Колингууд – Опит върху метафизиката, Гл. IV
(Превод: Стефан Караиванов)..... 95

Афоризми

Атанас Нанев – Афористих..... 103

Резюмета..... 107

Καιρός

E-JOURNAL OF THE STUDENT PHILOSOPHICAL SEMINAR

CHAIR OF PHILOSOPHY,

FACULTY OF PHILOSOPHY AND HISTORY, PLOVDIV UNIVERSITY „PAISII HILENDARSKI”

ISSUE 6/2024

Ina Dimitrova – Opening words.....	5

Conference

Olga Simova – Human vulnerability and socio-political contexts.....	6
Galin Penev – To a Possible Technological Gnosis.....	19
Ivan Kolev – Beauty enhancement: boundaries and vulnerability.....	27
Gergana Pendjurova – Vulnerability at the Beginning of Life: moral issues around artificial wombs.....	45

Logic

Anna Beshkova – The dilemma of proper.....	53
Martina Mineva – The Janus-faced abductive inference.....	64
Denitsa Zhelyazkova – The problem for understanding: limits of the language models used by artificial intelligence.....	79

Translation

Bertrand Russell – The Problems of Philosophy: Ch. 4 (Translation: Mariya Dafcheva).....	89
Robin George Collingwood – An Essay on Metaphysics: Ch. 4 (Translation: Stefan Karaivanov).....	95

Афоризми

Atanas Nanev – Aphoristih	103

Abstracts	107

УВОДНИ ДУМИ

Настоящият брой – в основната си част - е резултат от националната конференция „Граници на човешкото: уязвимост и усилване“, която бе организирана от катедра „Философия“ на ПУ „Паисий Хилендарски“ и се проведе на 1-2 декември 2023 г. Тя бе юбилейна за специалност „Философия“ в ПУ и с нея отбелязахме нейната 20-годишнина.

Темата на конференцията бе провокирана от все по-засилващото, струва ни се, усещане, че човекът (отново) се намира на граница или *граници*. Казваме отново, защото не за първи път човешката ситуация ни изглежда радикално поставена под въпрос и ние трябва да удържаме и тази повтораемост пред очи, полагайки усилия едновременно да се възползваме от нея и да не се оставяме да ни заблуди, че „всичко винаги е същото“. Подобно на времето, когато Хана Арент с огромна тревога коментира пускането на „Спутник“ в орбита като събитие, което няма равно на себе си по значимост, доколкото е първият успех в така желаното от човека отърсване от обвързаността си със Земята, и сега експоненциалното развитие на технологиите ни изкушава да предефинираме човешката ситуация, като се откажем от традиционните ограничения и преминем в режим на радикално усилване. Там, отвъд биологичното и смъртното, технооптимистите ни обещават повече щастие и вечна продуктивност. В същото време обаче сме свидетели на наслагващи се кризи – пандемията и нейните последици, войната в Украйна и геополитическата дестабилизация, задълбочаващите се неравенства, идеологическата радикализация, екологичната заплаха – които все по-болезнено ни връщат към съзнанието за уязвимост, спрегнатост с други човешки същества и не-човешки обекти и в крайна сметка, за неизбежната ни зависимост тъкмо от граници. Тук възникват трудните въпросите за разпознаването, признаването и третирането с грижа на тези граници. Целта на конференцията беше да мислим заедно и да дискутираме тези актуални въпроси, както и да говорим върху метафизиката на границата и мобилизирането на „човешкото“ и „човечеството“ като политически залог, в името на който се упражнява власт и се оправдава насилие.

Този брой на списание *Кайрос* включва една малка част от богатството на живото събитие и несъмнено няма как то, заедно с удоволствието от общуването там и тогава, да бъде пълноценно съхранено. Въпреки това вярваме, че двата панела, които читателите ще открият – едно силно логическо присъствие и една непосредствена рефлексия върху основните понятия на конференцията „уязвимост“ и „граници“, обгледани ги в различни контексти – са много добри текстуални следи, документиращи високото качество на събитието. Заедно с това на вниманието на читателите предлагаме два преводни текста, които продължават работата на наши възпитаници от предходни броеве на списанието и един студентски творчески опит, който през афористичното търси да обхване безпределното.

ЧОВЕШКАТА УЯЗВИМОСТ И СОЦИАЛНО-ПОЛИТИЧЕСКИТЕ КОНТЕКСТИ¹

Keywords: human vulnerability, war, structural violence, identity, recognition, postcolonialism

Abstract: This article examines human vulnerability in relation to the changing socio-political context of the contemporary world, resulting from the undermining of the established international order in recent decades as a result of Russia's large-scale war against Ukraine, military actions in explosive areas such as the Middle East, and the hybrid warfare that dictatorial regimes and terrorist organizations are waging against the free world. The poles of confrontation are outlined, broadly labelled as the global ghetto versus the global city. The second part presents the two largely contradictory discourses - modern and postmodern - within which human vulnerability in the Western world is thematized. Several themes of the discourse critical of modernity are presented, such as 'structural violence'; the specific identity of minority groups and the demand for specific rights; and postcolonialism and anti-colonialism, which require policies that contradict those derived from the modern discourse and promote ghettoization both within individual societies and in the world. The hypothesis proposed in this article is that war, especially open war, clarifies dividing lines and challenges a rethinking of emphases in defining human vulnerability.

Човешката уязвимост, въпреки че в някои от своите проявления е очевидна във всекидневието, се е дефинирала и продължава да се дефинира на най-общо равнище във философията като се изследва от различни гледни точки: антропологична, етическа, епистемологична. В тази статия бих искала да се съсредоточа върху човешката уязвимост от гледна точка на социалната и политическата философия. Тя произтича от „условието за множественост“ на човешката ситуация, от „факта че хората, а не Човекът живеят на земята и обитават света“ (Арент, 1997: 31). Според Х. Арент това е необходимото и дори пораждащото условие за политическия живот, доколкото изисква съгласие между хората. Съгласието, от което изхожда Арент, обаче предполага първоначално разногласие или при други автори дори изначален конфликт. Когато хората се възприемат като свободни и равни, то преди да е постигнато съгласие между тях, всеки има право на всичко, което от своя страна води до „война на всички против всички“ (Хобс, 1970: 134).

Дефинирането на човешката уязвимост в интелектуален (светогледен) контекст, в който философията играе основна роля поне що се отнася до европейската цивилизация, протича в неразривна връзка със социално-политическия контекст. Независимо от тази взаимовръзка тук

---

¹ Статията вече е публикувана в „Български философски преглед“ бр. 13, 2023 г.

двата контекста или двете сфери се разглеждат като различни една от друга, а не в марксистки стил като снемачи се в някаква обществена практика, която обхваща и двете в неразчленимо единство. Марксисткият подход, следван и до днес от множество теории, имащи своя произход в критическото мислене, струва ми се не е подходящ за анализ на реално случващото се. Той може да бъде валиден в света на изкуството или само при най-висока степен на абстракция във *vita contemplativa*, ако трябва отново да си послужи с израза на Арент, и то когато философът (в случая с критическото мислене) съзрява само собствените си predispozicii относно устройството на социално-политическия свят, възприеман като конститутивен елемент на действителността изобщо. Другият възможен резултат от подхода, при който не се разграничава теория (интелектуален контекст) и практика (социално-политически контекст), субект и обект или се отрича формалната логика, е примитивизиране, невъзможност за какъвто и да било анализ или рационално познание и потъване в синкретичността на непосредствените преживявания. Днес първият от резултатите на критическия подход може да се види в работите на много интелектуалци, докато вторият е характерен за потънали в невежество маси навсякъде по света.

До началото на модерната епоха взаимовръзката между интелектуален и социално-политически контекст не е така видима, защото промените в първия много бавно, с течение на десетилетия и столетия, достигат до съзнанието на елитите, променят институциите и още по-бавно навлизат в масовите възприятия. Влиянието на социално-политическия контекст върху интелектуалния в традиционното общество също е слабо забележимо, защото промените в първия са по-бавни и незначителни от гледна точка на социалните условия за човешкото съществуване. От началото на модерната епоха тези взаимни влияния все повече се ускоряват, като днес промените в дефинирането на човешката уязвимост в интелектуалната сфера и преди всичко във философията много бързо, в течение вече дори не на десетилетия, а на години, водят до промени в политиките за превенция. Обратното влияние на социално-политическия контекст върху интелектуалния става видимо не толкова при относително спокойно състояние, колкото при драматични и неочаквани промени.

Какви са измененията в съвременния социално-политически контекст?

Въпреки вещанията на някои философи (Агамбен и др.), Covid пандемията не се оказва фактор, драматично променящ съвременния социално-политически и идеен контекст в западния свят. Тя ни припомни позабравени аспекти на човешката уязвимост, за справяне с които се приложиха класически политики (карантина, ваксинация) и то като временни мерки, които се отнасят до общата им задължителност. Социално-политическият контекст обаче е на път да се промени значително по друга причина, също толкова архаична като заразителните болести –

войната. Тя връща на дневен ред друг тип човешка уязвимост – заплахата от масови, организирани, насилствени действие от страна на едни хора по отношение на други.

Международният ред, който в продължение на около осем десетилетия след II Световна война гарантираше относително мирното съществуване на света или поне на Западния свят, днес е изправен пред екзистенциални предизвикателства. След края на Студената война и блоковото противопоставяне изглеждаше, че глобализацията и икономическото взаимообвързване ще направи военната агресия неизгодна, т.е. ирационална. Логиката, характерна за homo oeconomicus и за съответните теории на рационалния избор обаче в политически план е валидна само за свободните, отворени общества и техните икономически и политически елити. Положението на последните в обществото зависи, при условията на конкуренция между тях, повече от резултатите на дейността им, отколкото от способността да потискат или манипулират управляваните. Това е логика валидна за либерално-демократичните режими, в които насилието от страна на държавата по отношение на гражданите се възприема с особена чувствителност и се прилага рядко в изключителни случаи. В авторитарните режими, които през последното десетилетие се разширяваха и втвърдяваха, напротив, властта и положението на елитите често се укрепва именно чрез „сплотяване около флага“ в агресивни войни, когато възможностите за икономическо развитие и благоденствие са проиграни по едни или други причини (Русия) или са се изчерпили в рамките на определен социално-политически модел (Китай). Оставям на страна маниакалните фантазии от всякакъв вид, които лидерите и елитите развиват при дългогодишна безконтролна власт особено в така наречените персоналистки автокрации. В този смисъл агресивната, завоевателна война, която изглежда толкова ирационална в днешния либерално-демократичния свят, е напълно рационално средство с оглед на целта да се опази на всяка цена властта на върхушката/лидера в недемократичните режими. Още повече, че насилието вътре в страната при такива режими, се прилага широко, а репресиите се оправдават със злите кроежи на външния враг. Същата логика, съпроводена с голяма доза религиозен фанатизъм, важи и за недържавни или квазидържавни образувания като Ислямска държава или управлението на Хамас в ивицата Газа, например.

Едно от съществени изменения в социално-политическия контекст, които допринасят за днешните заплахи за световния ред е, казано най-общо, завръщането на геополитиката от XIX в., т.е. на идеята за контрол върху територии, която се опитват да разиграват някои актори на световната сцена (Русия). Геополитиката измества глобализацията, в която значимостта се определя от възможността за участие и контрол върху потоци (финансови, търговски, енергийни, технологични и т.н.). Прекрояването на световния ред до сега винаги е ставало след войни, през XX в. след две световни горещи и една трета студена война. Вероятно след време

ще бъде намерено точно наименование на това, което виждаме днес като връх на айсберг, а именно: завръщането на мащабните горещи войни, заплашващи да станат световни, при наличието на оръжия, способни да унищожат, ако не цялото, то по-голямата част от човечеството. За сега бих се присъединила към наименованието давано от редица анализатори (А. Пионтковски, Ст. Белковски и др.) – Четвърта световна хибридна война, в която открити военни действия се прилагат съвместно с усъвършенствани техники за вътрешна дестабилизация на противника и неговите съюзи. За нейно начало може да се смята завладяването на Крим от Русия през 2014 г. и по-късно на части от Домбас в Украйна. В момента наблюдаваме горещите проявления на тази световна война – с нахлуването на Русия в Украйна през 2022 г. и най-разрушителните военни действия в Европа след II Световна, както и непосредствената заплаха от пълномащабна война в Близкия Изток, след нападението на Хамас срещу Израел. В Далечния Изток нарастващите геополитически претенции на Китай и ядрените амбиции на Северна Корея също представляват източник на напрежение. В западното полукълбо венецуелският диктаторски режим по примера на Русия обяви след референдум, проведен в самата Венецуела, анексията на територии от съседна Гвиана, богати на природни ресурси. Международните организации, призвани да защитават международния ред и международното право, все по-често се оказват блокирани или неефективни при решаването на подобни конфликти.

По отношение на Западния свят хибридната война се води чрез усиление от социалните мрежи пропаганда и дезинформация, способни да превърнат много от неговите граждани в „полезни идиоти“, корумпиране на части от публичните елити (политици, журналисти, лидери на общественото мнение), диверсионни акции, кибератаки, подклаждане на всевъзможни разделения и противопоставяния в демократичните общества, насърчаване на терористични актове. Част от инструментите на хибридната война, които прилага Русия, са енергийният, продоволственият и ядреният шантаж, които за момента изглеждат обезсилени, поне до известна степен. Към арсенала на световната хибридна война принадлежат и превратите в нестабилни държави в Централна Африка с помощта на чужда военна сила като така наречената „частна“ военна компания „Вагнер“; разпалване на замразени конфликти (в Нагорни Карабах между Армения и Азербайджан, между Косово и Сърбия) или създаване на измислени конфликти (между България и Северна Македония), активизиране на терористични групи (Хамас, Хизбула), които да взривяват всеки опит за нормализация в райони със сложна историческа съдба като Близкия Изток. Декларираната цел на тази хибридна война е създаване на многополюсен свят, което е противоречие в определението, защото полюсите винаги са само два (Тодоров, 2023: 185-201) и прекрояване на „американоцентричния свят“. Целта с

други думи е насилствено разделяне на сферите на влияние между няколко големи държави, без оглед на избора, който правят по-малките или средните държави.

За сега на хоризонта не се очертава никакъв полицентричен свят, но междинната цел – създаване на хаос в международния ред и по възможност в страните с либерална демокрация – изглежда донякъде постижима. Особеност на сегашната ситуация е демонстративното и нагло погазване на всякакви международни норми и принципи на хуманността, към които поне привидно са се опитвали да се придържат всички значими играчи, дори по време на Студената война. Това делегитимира самата идея за норми и легитимира силовите подходи, създавайки впечатление за безнаказаност на насилието. В случая политиката на Путинова Русия играе по-скоро ролята на пусков механизъм, ролята на Пандора. Когато световната общност не е в състояние или не желае да затвори бързо онази „кутия“, от която използва хаоса с всичките му злини, многобройни актори (държавни и недържавни), виждащи в него своя шанс, са склонни да се включат в играта. Няма скоро да разберем със сигурност, дали те или някои от тях са били специално подтиквани и подпомагани или едва в следствие, откривайки общността на интересите си и най-вече общия си враг – Западния свят с неговия либерално-демократичен модел – са започнали да си сътрудничат.

Какви промени в социалната, икономическата и политическа сфера предвещава подкопаването на съществуващия международен ред? Струва ми се, че за относително дълго време ще трябва да се сбoguваме със света на глобализацията, ръководен от идеала за свободно движение на стоки, капитали, идеи, знания и технологии, както и с по-значимата роля на икономиката по отношение на политиката. Както е добре известно между идеалите и тяхната реализация винаги има несъответствие, затова нещата в социално-политическата област се познават винаги и само в сравнение. От тази гледна точка светът струва ми се ще стане много по-затворен и то не по границите на отделни държави, а по границите на блокове и то най-вероятно около два полюса, доколкото Русия, главната радетелка за „многополюсен свят“, пред очите ни се превръща в сателит на Китай в икономическо отношение, поради санкциите, но и заради собствената си икономическа политика след началото на войната срещу Украйна.

Различни анализатори предлагат различни наименования на тези полюси – глобалният Юг или „дълбинното човечество“ срещу глобалния Запад (Иг. Яковенко); диктатури срещу демокрации, варварство срещу цивилизация; глобалното село срещу глобалния град (Д. Орешкин). Ако трябва да се опишат полюсите в същия обобщаващ вид и образен стил, по-подходящо ми се струва да се каже: глобалното гетото срещу глобалния град. Разликата между града и гетото е, че животът в града се подчинява на правила, валидни за всички, които повечето хора доброволно приемат и в създаването, на които могат да участват пряко или

косвено. За разлика от селото, където също има правила, но традиционни и обичайни, в гетото се разпорежда силата, а правилата от какъвто и да било вид са заменени от произвол на силния, непознаващ никакви граници. В този смисъл появата на гетото представлява една вторична варваризация. Гетото не развива понятие за право. Има и една друга съществена разлика, която за настоящия контекст е много важна. Западната цивилизация („градът“) се ръководи от хуманистични принципи, сред които на първо място е ценността на човешкия живот и човешкото достойнство, а насилието като средство за решаване на конфликти се отхвърля. Гетото от своя страна представлява „некропространство“ (А. Мбембе), в което човешкият живот и достойнство не представляват ценност, а насилието е всекидневие или най-малкото се оправдава и възприема като легитимно средство за решаване на конфликти.

В западните общества цялото социално-политическо устройство служи за предотвратяване или намаляване на най-застрашителната човека уязвимост – възможността за загуба на живота и свободата. Тази цел е толкова саморазбираща се и очевидна, че дори рядко се дискутира, освен в кризисни ситуации (кризи със заложници, терористични актове, големи катастрофи от всякакъв вид). В диктатурите и особено в съвременните неидеологични диктатури, напротив, върховната ценност е опазването на властта, а на човешкия живот се гледа като на разходен материал за постигането на тази цел. Ограничаване на уязвимостта на властта, а не на хората е императивът, на който те се подчиняват. По тази причина гетото е много по-склонно към започване на агресивни действия – войни и терористични нападения. При това загрижеността на цивилизования свят за човешкия живот се вижда като най-голямата му слабост и се използва при всеки удобен случай, за да му се нанесе поражение.² Винаги е имало места, отговарящи повече или по-малко на описаните характеристики на гетото, които са оставали до голяма степен изолирани било вътре в отделните общества, било в света (Северна Корея). Разликата днес може да се търси по две направления: 1. Понеже сме живели няколко десетилетия в условия на глобализация, засилваща и уплътняваща социалните връзки от всякакъв вид, в момента изолирането на такива места е много трудно. Интернет е достъпен за всички, държави с декларирани агресивни намерения са на път да се сдобият с опасни оръжия или вече са го направили, а икономическите санкции срещу Русия и Иран например, са далеч от желаните резултати. 2. Днес сме свидетели на целенасочено усилие произволът и

---

² Като илюстрация може да се посочи един от лозунгите на ислямските терористи, който е валиден не само за тях: „Вие обичате живота. Ние обичаме смъртта.“; избиването на мирни граждани с преднамерена, показна жестокост и отвлечане като заложници на безпомощни хора – от бебета до старици – при нападението на Хамас срещу Израел на 07.10.2023 г. или готовността на Русия да жертва хиляди мирни граждани при бомбардировки и ракетни обстрели първо в Сирия, а днес в Украйна или собствените си военнорслужещи в така наречените „месни щурмове“ из фронтовете в Украйна, следвайки „мъдростта“, приписвана на маршал Г. Жуков – „Жените ще народят нови“.

неспазването на никакви правила да се разпростре и извън гетото и това е една от целите на хибридната война. До скоро към управляваните по принципа на гетото се отнасяха слаборазвити и главно провалени държави. Днес гетото постепенно поглъща в своето благо и значими държави, превръщащи се пред очите ни в персоналистки диктатури без идеология (Русия), нестабилни и провалени държави, както и отделни, разширяващи се по различни причини, гетоизирани райони от това, което нарекох условно „глобален град“. Голямата опасност се състои във взаимното усилване на тези две части на гетото (вътрешната и световната), те влизат в резонанс, който заплашва да разруши цивилизования свят.

Как този променен обществено-политически контекст би могъл да повлияе върху преосмисляне на акцентите при размишленията за човешката уязвимост в съвременния либерално-демократичен свят? В света на диктатурите, както стана ясно, други уязвимости са на дневен ред.

Акцентите в дефинирането на човешката уязвимост и тяхното преосмисляне

През последните десетилетия дефинирането на човешката уязвимост в западния свят протича в рамките на два до голяма степен противоречащи си дискурса: единият *модерен*, според който са конструирани правния, политически и икономически ред на съвременния западен свят, а другият най-общо казано *постмодерен* или критичен към модерността и просвещенските идеали, развиван в някои философски концепции, упражняващи силно влияние върху университетското образование в сферата на социалните и хуманитарни науки и от там върху цялото образование и публичността.

В рамките на първия (*модерния*) дискурс срещу възможностите за накърняване на човешкото достойнство и права, схващани като индивидуални, се изправят, усъвършенстваните през последните две столетия механизми на правовата държава. Срещу заплахите от крайна бедност и изключване от обществото действат мерките на социалната държава. Външната сигурност се гарантира на първо място от създаването на международен ред, подчинен на международно право или най-малкото при спазване на някакви, признати от участниците в него, правила. По този начин са премахнати или ограничени голяма част от социално-политически обусловените уязвимости по отношение на непосредствените заплахи за живота, за свободата, за благоданствието. Гарантирана е степен на сигурност и предвидимост, която позволява да се търси удовлетворяване на друг вид по-високи потребности (по Маслоу), а вниманието да се насочи към други, незабелязани в този едър мащаб човешки уязвимости. Посочените до тук, обхванати от модерния интелектуален контекст, уязвимости са потенциално характерни за всеки – всеки има нужда от защита на правата си или гаранция за сигурността си. Известно изключение прави заплахата от мизерия, която е по-често срещана в определени

социални групи, но поради засилващите се възможности за социална мобилност, улеснявани от социалната държава, тя не се схваща като квази-природна или като неизменна съдба. Очертаната по-горе промяна в социално-политическия контекст заплашва да върне на дневен ред онези по-първични уязвимости, които смятахме за останали в миналото.

Търсенето на уязвимости в *постмодерния дискурс* е различно. Преди да се проследят конкретните му резултати на базата на няколко от неговите многобройни теми, е важно да се подчертае, че той е враждебен към модерността и идеите на Просвещението. Просвещението е обявено за „тоталитарно“ (Хоркхаймер и Адорно), а разумът, който заради самосъхранението на човека, става инструмент на господство не само върху природата, но и върху другите хора, и върху природното в самия човек, се схваща не като освобождаващ, а като заробващ. Това, което се възприема като прогрес, според ранната критическа теория, всъщност е регрес, а преклонението пред науката, фактите и формалната логика всъщност служи за утвърждаване на съществуващия социален свят, който критическите теоретици обявяват за несправедлив и едва ли не за най-лошия от всички възможни светове. Отгласи от тези основополагащи нагласи могат да се открият в голяма част от постмодерните концепции, работещи в традицията на критическото мислене.

Един от неговите наративи е този за „*структурното насилие*“. В желанието да се заклейми несправедливостта на съвременното (къснокапиталистическо) общество понятието „насилие“ се разширява неимоверно. С него се обозначават не само насилствени действия на хора или институции върху хора, а се твърди, че има безсубектно насилие или насилие без конкретен актор. Зад термина „структурно насилие“ стои представата, идваща още от Маркс, че насилието под формата на експлоатация се съдържа в самите обществени отношения на капитализма. Всяка несправедливост/неравенство Марксовите наследници обявяват за насилие, а толерантността, присъща на западното общество - за „репресивна“ (Маркузе), защото тя само прикривала експлоатацията чрез манипулации и индоктринация. Идеята за „структурно насилие“ в подобен тип критически теории се използва за легитимация на истинското насилие при съпротивата срещу възприеманото като несправедливо общество. Тя се използва за оправдаване на левия тероризъм през 70-те г. в Западна Европа, но и днес. Ако трябва да се опази цивилизования свят от реалното насилие и заплахи, произтичащи от променения социално-политически контекст, наративът, според който реалното насилие се оправдава с някакво „структурно насилие“, вероятно ще трябва да се преосмисли.

Дефинирането на уязвимости в постмодерен контекст върви по линия на откриването или конструирането според някакъв признак на все по-разнообразни групи, действително маргинализирани или обявени от самите им „откриватели“ за маргинални. Това са жените, расови, национални, религиозни или сексуални малцинства, хора, които според развиващите

съответните теории, в съвременния западен свят са уязвени в своята *идентичност*. Те са представени като жертва на несправедливи обществени отношения, доколкото формиращата идентичността им култура е виждана от мнозинството като непълноценна. Дали елементите пол, раса, етнос, религия и т.н. индивидите схващат като основополагащи за своята идентичност е под въпрос, доколкото идентичността съдържа и множество други компоненти, свързани с професия, местоживееене, стил на живот и пр. Според много социолози (У. Бек, А. Гидънс и др.) в съвременния свят идентичността става все по-малко предзададена (квази-природна) и все повече избрана. Подчертаването само на един елемент като основен е по-скоро с оглед на определено групообразуване за целите на теорията и нейното влияние, а не толкова иницирано от самите хора. Правят се опити този тип проблематика да се подведе под концепцията за правата. Всички документи, свързани с правата на човека, както и конституциите, в които те са записани, гарантират човешките права като индивидуални и универсални, независещи от раса, пол, религия, етнос и т.н. Теориите за групите с уязвена идентичност, обратно, настояват за признаването на групово-специфични права. Според защитниците на този тип права неотчитането на специфичната идентичност, формирана в съответните групи (която те по принцип признават за социално конструирана, но в случая представят като квази-природна) води до неравно признаване. Това накърнява по специфичен начин достойнството на техните представители и пречи на пълноценното им включване в обществото. Водещата ценност в случая не е както в класическия либерализъм *толерантността* към различието, а *признаване* на чуждата идентичност, която е била възприемана като малоценна, поради несправедливи обществени отношения (А. Хонет). Тук няма да се спирам подробно на всички теоретични проблеми, възникващи от тази концепция, ще отбележа само, че признаването, т.е. възприемането на чуждата идентичност, независимо каква е тя, като равноценна на собствената означава релативиране на последната, но странното е, че това се очаква не от малцинствените групи, за които тя се представя като квази-природна, а от мнозинството.

По-дълбоката философска основа за тези, в някои случаи изглеждащи като измислени от самите теории, проблеми се крие в традицията на социалната критика, тръгваща още от Маркс, и възприета с известни корекции от критическата теория. За Маркс както и за критическата теория задачата на философията не е да обяснява света, а да го променя (XI тезис за Фойербах) в посока премахване на експлоататорското според тях буржоазно общество. Така философът престава да бъде стремящ се към „свобода от ценности“ (М. Вебер) безпристрастен наблюдател и се превръща в „социален художник“ (К. Попър), който интерпретира света с определена политическа цел. След като работническата класа, на която е разчитал Маркс, е потънала в потребителските капани на капитализма и не се очаква да стане двигател на

социална революция, неговите наследници се опитват да открият други „унижени и оскърбени“ или да им внушат, че са такива, за да разрушат несправедливото общество. Тези групи би трябвало да са маргинални, невписани в обществената система, защото вписаните вече са развратени от нея, приели са я или поне някои от нейните компоненти. Много важен момент в този тип теории, за разлика от марксизма, е, че критиката се упражнява при отказ от позитивна утопия, от представа за това, как трябва да се постигне едно справедливо общество. Когато визията за бъдещето липсва или е максимално обобщена – опростено казано „ние сме за всичко хубаво (автономност, равенство, справедливост) и срещу всичко лошо (експлоатация, неравенство, потисничество)“ – то реален остава само разрушителния потенциал на теориите и съответните им политики.

Политиките, които се предлагат за преодоляване на специфичната уязвимост, свързана с идентичността са насърчаване на мултикултурализма, позитивна дискриминация, политическа коректност, „култура на отмяната“. Всяка една от тях, особено в по-крайните им форми, влиза в противоречие с установени принципи на модерното общество и права, защитаващи човека от уязвимости: мултикултурализмът противоречи на правата, възприемани като универсални, а последователното му налагане в много случаи води до образуване на онези вътрешни гета, за които стана дума по-горе; позитивната дискриминация е в противоречие с принципа за равенството на шансовете, въпреки, че се оправдава именно с него; прекаляването с политическата коректност не само влиза в конфликт със свободата на словото, но заплашва да умъртви езикът ни с бюрократични предписания и да въведе „новоговор“ по Оруел, а „културата на отмяната“ в много случаи не се различава от остракизма. Прилагането на подобни политики и особено тяхното радикализиране води до абсурдни и гротескни случаи, до стигматизиране на идентичността на мнозинството и влиза в остър конфликт с дискурса на модерността, в рамките на който съществуват повечето хора и институции в западния свят. Не е изненадващо, че този тип възгледи и политики разделят обществата по начин, облагодетелстващ именно крайните позиции, които в своята непримиримост разкъсват и разрушават социалната тъкан. Ако отчетем по-дълбоките им философски основания и имаме предвид, че позитивен проект липсва, ще трябва да заключим, че точно това е и целта. В същото време обаче разрушаването на себеразбирането и институциите на модерното общество създава благоприятна почва за използването на всички онези инструменти на хибридна война, за които вече стана дума.

Тук искам да обърна внимание и върху един друг наратив, който също се храни от идеята за невинната жертва и който сегашната социално-политическа ситуация вероятно ще ни принуди да преосмислим – т.н. *постколониализъм*, *антиколониализъм* и техните разновидности. В него отново се тематизира не индивидуалната човешка уязвимост, а

уязвеността и то изначална и трайна на определени общности, които са били в миналото обект на колониална зависимост. Според този тип теории, бившите колонии, макар да са се освободили политически преди десетилетия, все още са духовно колониализирани. За да се еманципират от това господство те трябва да променят знанието и културата, донесена от колонизаторите, т.е. трябва да се откажат от модернизацията по западен образец. Какво на практика следва от това? Към традиционната си култура в рамките на затворени общности те не могат да се върнат след столетия взаимодействие с модерния свят и десетилетия глобализация, дори да не са били сред най-активните участници в нея. Това, което им остава при отхвърляне на модернизацията е да потънат във варварство, да се превърнат в гето. Виждаме за съжаление как много бивши колонии, особено в Африка, вървят по този път, продължавайки да се смятат за жертва на жестоките колонизатори. Но постколониализма има и по-перфидни стратегии. Понеже между метрополиите и coloniите е имало взаимно влияние, то за да се постигне освобождение от колониализма изобщо, е необходимо да се промени и знанието в метрополиите. В него трябва да се включи и опитът на колонизираните. Самите бивши колонизатори трябва непрекъснато да се чувстват виновни за състоянието на бившите си колонии и да се отнасят с разбиране към всичките им ексцесии, дори насочените срещу самите тях. Тук имаме същата фигура на мисълта както при идентичността и признаването, само че приложена в по-голям мащаб. Модерният цивилизован свят е причинил в миналото „травми“ на изостаналите народи и днес им причинява травми със самото си съществуване като модерен и цивилизован, следователно трябва да престане да бъде такъв. Тази мисъл едва ли може да се срещне в толкова изчистен вид, но тя прозира зад много от начините по които се обговарят ексцесите на бившите колонизирани особено в левичарските среди. Студенти и преподаватели в много от елитните университетите на САЩ, генералният секретар на ООН, както и безчет коментатори във водещи световни медии, не забелязваха, премълчаваха или омаловажаваха чудовищното, преднамерено насилие на Хамас срещу мирни граждани на Израел при атаката през октомври 2023 г., свидетелства за които самите терористи с гордост пускаха в световната мрежа, а някои от привържениците на палестинската кауза радостно приветстваха навсякъде по света. Тези кръгове отказват на Израел правото да се защитава, защото еврейската държава се възприема не като нападната, а като виновна, защото нападателите имат статуса на жертви, по-точно общностите, от които произхождат, са се сдобили със статуса на вечни жертви. Руската официална пропаганда използва същия наратив по повод агресията срещу Украйна. Тя се разказва като неизбежна стъпка в противопоставянето на „агресивните намерения“ от страна на Запада срещу Русия.

Струва си да се припомни възгледа на Оруел, които в своята антиутопия „1984“ описва някои финални резултати от прилагането на принципи, които много по-късно ще бъдат обявени

за постмодерни: липса на разграничение между субект и обект, между факт, интерпретация и измислица, пренебрегване на формалната логика наречено от него „двоемислие“ и целенасоченото осакатяване на езика чрез „новоговор“. Всички те водят до един „колективен солипсизъм“, при който социалният свят се конструира от властта. Авторът посочва, че именно войната е едно от главните средства, с които обществата запазват контакта си с физическата действителност, защото тя в случаи на „колективен солипсизъм“ се явява защитник на здравия разум най-вече по отношение на елитите. Хибридната война не винаги играе тази роля, т.к. нейните въздействия са образно казано подпорови. Едва откритите насилствени действия в голям мащаб проясняват линията на противопоставяне. Войната отговаря на това, което Х. Арент нарича действие по два признака: резултатът никога не е известен предварително; действието както и войната показва не кой какъв е, а кой кой е. В момента се намираме в тази ситуация, а споменатите теории, както и други в рамките на постмодерния дискурс, не допринасят за проясняването ѝ.

На другия полюс е популистският, националистически дискурс, доминиращ в страни като Русия и завладял в последните години значителни пространства в свободния свят. Той не се основава на сложни интелектуални конструкции, а по-скоро на ресантимент. Ако левият дискурс е присъщ на елитите, то крайно-десните тежнения се приемат по-скоро от лумпенизираните маси, от слабообразовани или необразовани хора, в западния свят, които расово, етнически, религиозно принадлежат към мнозинството. До голяма степен тяхното възплавяване се определя от агресивното налагане на посмодерния дискурс в образованието и публичността. В същото време обаче те използват активно някои от неговите „постижения“. Замяната на фактите с интерпретации води до появата на „алтернативни факти“ и увереност, че относно фактите „всеки сам си прецени“. Това насърчава масовото разпространение на фалшиви новини и конспиративни „теории“. Национал-популистките доктрини също не са загрижени за уязвимостите, които потенциално са характерни за всеки, а се концентрират върху реалните или мнимите заплахи за собствената общност. С други думи тук отново се тематизира общностната, а не индивидуалната уязвимост, също както при левия дискурс и то като негов контрапункт. Разрастването на войната и особено на хибридните ѝ компоненти има потенциала да усили този наратив в западния свят, но ефектът от това би бил също толкова разрушителен колкото при радикалния левичарски дискурс, а цивилизования свят би тръгнал по пътя на гетото с всички човешки уязвимости, свързани с него. Той има потенциалът да оцелее в надигащата се буря и да остане цивилизован само, ако успее да запази хуманистичните принципи на модерността, дори в ситуация, в която е принуден да се защитава. Очевидно е, че във войната, дори и в отбранителната, възникват множество дилеми

(морални, правни и др.) и предизвикателства към принципите на хуманността, свързани с прилагането на сила, но това са въпроси, заслужаващи отделно и внимателно разглеждане.

Литература:

Agamben, G. (2020). Socialno distanzirane; Medizinata kao religia. *Piron*, 19/2020 [Агамбен, Дж., 2020. Социално дистанциране; Медицината като религия. *Пирон*, 19/2020].

Arendt, H. (1997). *Choveshkata situazia*. Sofia: Kritika I Humanism. [Арендт, Х. 1997. *Човешката ситуация*. София: Критика и хуманизъм].

Marx, K. (1981). Tezisi za Feuerbach, in: Mitev, P-E. & Mineva, E. (Eds) *Antologia po istoria na marksistkata filosofia*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Маркс, К., 1981, Тезиси за Фойербах, в: Митев П.-Е., Минева, Е. (съст.), *Антология по история на марксистката философия*. София: Наука и изкуство, 268-271].

Orwell, J. (1989). 1984. Sofia: Profizdat [Оруел, Дж. 1989. 1984. София: Профиздат].

Popper, K. (2003). *Otvorenoto obshtestvo I negovite vragove*. Sofia: Zlatorog. [Попър, К., 2003, *Отвореното общество и неговите врагове*, т. I, София: Златорог].

Todorov, D. (2023). Mnogopolusen sviat li? V: *Tehnonauchni „svetogledi“ i krizata na humanizma*. Sofia: Paradigma [Тодоров, Д, 2023. Многополюсен свят ли? В: *Технонаучните „светогледи“ и кризата на хуманизма*. София: Парадигма].

Hobbes, T. (1970). *Leviathan*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Хобс, Т., 1970. *Левуатан*. София: Наука и изкуство].

Horkheimer M., Adorno, T. (1999). *Dialektika na Prosvesteniето*. Sofia: Gal-iko. [Хоркхаймер, М., Адорно, Т., 1999. *Диалектика на Просвещението*. София: Гал-ико].

Beck, U. (1993). *Die Erfindung des Politischen. Zur einer Theorie reflexiver Modernisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Marcuse, H. (1996). Repressive Toleranz. In: *Wolf, Moore, Marcuse, Kritik der reinen Toleranz*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Honeth, A. (1994). *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

ЗА ВЪЗМОЖНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕН ГНОСИС

Keywords: transhumanism, gnosticism, antropocentric, modernity, Blumenberg.

Abstract: The article considers some gnostic motives in transhumanist writers whose ideas about the future of society were denounced as an antihuman utopia. The roots of this movement are closely related to the project of modernity and the author tries to reveal some aspects of the gnostic inheritance of the last three centuries. The technological growth is driven by the anthropocentric worldview and made nature just a resource store. Nature must be transformed, and human nature too: eugenics instead of ethics.

ПАРАДИГМАТА

Оформящата се парадигма „гностически корени в модерността“ трябва да се разбира в контекста на традицията в съвременната философия, която поставя под въпрос модерния проект, или неговата „легитимност“, по израза на Блуменберг. Проектите за деструкция на историята на метафизиката или критиките на инструментализацията на разума, както и тезата за монологичността на рефлексивния субективизъм са насочени към същия въпрос: В криза ли е модерният проект? За Блуменберг най-адекватната постановка на този въпрос е „Какви са границите на модерността?, тъй като историческите условия, в които възниква тя се състоят в стремежа към инфинитизация на антично-средновековния космос (Brient, 2002). От този момент насетне основният проблем на модерността е да намери граници. Този проблем се обостря най-вече от експоненциалния растеж на технологиите, които имат праволинейно „разбиране“ за подобряване на човешката среда – автоматизацията. Тревогите на Макс Шелер от началото на XX век, че развитието на математическото естествознание ще доведе до механистичен модел на обществото се оправдаха в радикалните политически модерни мега-проекти на XX век.

Парадигмата „гностически корени в модерността“ изхожда от интуициите за непрекъсната историческа приемственост, която създава условията за извикване от небитието на митически форми на мислене, които модерността привидно е преодоляла. Ерик Фьогелин намира за онеправдани тези претенции, основаващи се единствено върху пренебрегването на целия исторически опит на антично-средновековния пред-модерен свят. Това съображение

открива възможността да се преосмисли вековната борба на християнството от първите векове срещу гностицизма. В какво се състои и какъв е нейният смисъл? Повърхностната историография от ново време решава този въпрос само с аргумента за стремежа към учредяване на власт, без да се запознае със смисловата структура и аргументацията в дебатите между църквата и гностическите секти. Така или иначе гностицизмът става печално известен на всички представители на европейската култура и цивилизация след като в края на 20-те години започва нацистката борба за умовете и се оформя системата на нацисткия гносис. Антагонизмът на политическия дуализъм достига до неподозирани върхове. Излизат наяве факти за членства на лидерите на НСГРП и редица влиятелни индустриалци, юристи и професори в окултни общества като Германски орден и по-късно Тюле (Sklar, 1977).

С какво гностицизмът застрашавал църквата? На първо място съвсем преднамерено са писани гностически евангелия, които под формата на откровени повествования подменят или изопачават същността на християнското послание. На следващо място гностически трактати като тези на Василид и Валентин смесват християнското учение с антична философия, но като резултат постигат „митологически алегоризъм“ (Лосев, 2000). Основният мотив на гностиците е да творят все нови и нови системи, създавайки елитарни кръгове от посветени в гносиса, провокирайки сепаратизъм в единството на църквата. Какво обаче е значението на гносиса за модерната епоха? От дебата който водят отците на църквата, а и от наличните вече тестове от библиотеката на Наг Хамади, се вижда че гностическата религия освен езотерична общност на посветени, които се отличават от профаните, поражда антагонизъм в обществото, в което възниква, поради неудържимия копнеж по свобода в теорията и практиката на общностния живот. У гностиците не може да има други споделени ценности освен либертарианските: всяка нормативност в теорията и практиката е символ на външна принуда, която поробва „свободните духове“ на гностиците. В това отношение те са авангарда на модерността.

Какви са историческите основания да се говори за модерен гностицизм? От една страна различни гностични мотиви са разпръснати из литературата, философията и живописа на 17-19 век, като у Гьоте, романтиците, Шелинг, от друга, те могат да се разглеждат като отломки, доколкото съществуват редом с херметически или окултни школи общества от това време. Тезата на Йонас върху гностичните корени в модерността не е ограничена до контингентното, а се фокусира върху акосмизма на новата космология. Под акосмизъм той разбира светогледа и теорията за космоса, в които няма място за човешко обитание, т.е. нараства асиметрията между човек и неговата среда. Комосът е *κόσμος* докато се съхранява хармонията между частта и цялото или цялото присъства във всяка негова част.

Границите на човешкото в антично-средновековния космос са заложени от връзката на частта с цялото, отпечатък на Ума в Душата, или възвеждане на душата от Ума към съзерцание

и общение с върховното Благо. Античният видим космос, образ на интелигибилния космос и средновековното Провидение съхраняват тази връзка. Доколкото се съхранява връзката на частта с цялото човешкият *дух и свобода се структурират не в противоборство с природата, а в съгласуване с нея* (Santayana, 2009). Резултат на асиметрията между човек и космос е нихилизмът, който достига своя апогей в XX век и е изразен от Ницше: „кой ви даде изтривалка да изтриете целия небосвод и накъде сега лети Земята“. Гностицизмът, като обявява видимия космос за плод на грехопадението на премъдростта София, с това унищожава античната космическа йерархия и слага край на античната естетика и аретология. Тази тенденция може да обобщим с Кантова алюзия: звездното небе над мен по никакъв начин не задължава и кореспондира с морален закон в мен, една алюзия, която разкрива *аномията* на природата-космос.

Модерната космология, започвайки от безкрайните пространства, които ужасяват Паскал и достигайки до радиационните лъчения, изпълващи елиптичната вселена, е символ на захвърлеността на човек. Именно това усилва гностичното *Weltgefühl*. У Йоанс, като философска теза, то е изразено във формата: този, който вижда е продукт на сляпата природа. Геометризацията на космоса в евклидовия пространствен синтаксис при Нютон и Коперник преустановява естетическото съзерцание и реабилитира *Machina Mundi* на Лукреций Кар. С това се извършват две епохални стъпки: Машината става символ на космоса, а Техниката възниква при трансформацията на космоса от предмет на съзерцанието в предмет на волята за власт. Тъй като природата е механика тя трябва да се подчини на социалната телеология. С това се поставя началото на модерните политически идеологии на активизма: светът трябва да бъде преобразен. Идеологията на активизма създава образа на новия човек – *homo faber*.

Коренът на технологичното визионерство е гностичното противопоставяне на духа на природата. Първият принадлежи на божествената искра вложена в човека от чуждия бог (Маркион), а втората изплита веригата на необходимостта, външната принуда, творение на злия демиург. Развитието на технологията е еманципация от природата-космос и природата-човек. На технологичното знание се възлагат надеждите за избавление на човека от злото семе в природата: експлоатация на ресурсите с цел автоматизация (= облекчаване) на делника и освобождаване от патогенната онаследеност чрез генно инженерство. Индустриите трансформират природата (космична или човешка) в социално и личностно благосъстояние.

КЪМ ИМАНЕНТИЗАЦИЯТА НА БЕЗКРАЙНОТО (по Блуменберг)

Блуменберг развива обяснителния си модел за епохалните промени в историята въз основа на диалога, който всяка епоха води с въпросите на митологията. Въпросите на митологията са възприети във философията, която дава нови отговори и поставя нови въпроси,

след нея патристиката на изток и схоластиката водят диалог с въпросите на философията, и накрая модерността дава своите отговори на същите тези въпроси наследени от времето на мита. Тяхната същност е екзистенциално-онтологична (Brient, 2002). Символната дейност на съзнанието в мита Блуменберг разбира като инструмент за преодоляване на „абсолютизма на реалността“. Това инструментално значение на мита се възпроизвежда и в епохата на технологиите, които стават подражание на магията (метафора за трансформирането на света съгласно човешката воля и желания). В епохата на технологиите се появява „математическият“ мит, че отговора на въпроса за произхода на вселената (и човека) се крие в разкодирането на числова стихия.

Модерният човек не намира алтернатива на „абсолютизма на реалността“ в трансцендентното, тъй като структурата на неговата проективна екзистенция е себе-утвърждаването-в-света. Тъй като човек е своята проекция той не може да избере алтернативата на Спасението. Трансцендентното изисква себе-отрицание. Блуменберг намира основанията за модерната епоха не в секуларизацията на традиционните религиозни форми на живот, а в невъзможността на самия избор на трансцендентна алтернатива, тъй като екзистенциалната структура на модерния избор е себе-утвърждаването. Ренесансът почива върху „преувеличената ценност на човешката личност“ (Лосев, 1978), която става мярка за всяко от съществуващите. Именно *в структурата на себе-утвърждаването Блуменберг намира корена на технологическото усвояване на света.*

Оригиналността на модерната епоха, която секуларисткият тезис размива, счита Блуменберг, се състои в светската култура, възникваща след многократно отложената апокалиптика на средните векове. Отложената апокалиптика придава трайност и устойчивост на настоящия живот в света. Най-съществен принос към това той намира в отделянето на божествената икономия (план за спасението) от човешката дейност в света предначертано в учението на номинализма (Brient, 2002).

Секуларизацията се състои в присвояване (Aneignung) на божествените атрибути от субекта на познанието: безкрайност, непространственост, сингуларност. Първата сериозна стъпка към това прави Декарт, когато въвежда дуализма на *res extensa* – *res cogitans*, безкрайността става идеята която превъзхожда себе си, а природата вече е механика, лишена от телеология, единствено *Cogito* е целеполагащото битие. Самата метафизика става „мислене от принципи“, а телеологията – принцип на мисленето според цели.

Преминаването от пред-модерното разбиране на природата като *цел за себе си* към преобладаващото в модерността отношение към нея като *цел за човека* или *антропоцентризма на технологиите*, може да се проследи чрез опозициите, които таблицата по-долу очертава:

Природата като цел за себе си	Природата като цел за човека
Vita contemplative	Vita activa
Себе-отрицание	Себе-утвърждаване
Провидение	Naturgesetz в историята (Хердер)
Откровение	Себе-индуцирано познание
Йерархичен космос	Хомогенно плоско пространство
Θεωρία	Hypothesis

В таблицата се предлага възможност да се наблюдава присвояването на божествени атрибути като в дясната (модерност) страна се включват характеристики на пред-модерното (колоната вляво). Така, естественауичното формиране на исторически понятия поражда трите етапа на общественото развитие у Конт и „историческата необходимост“ на Маркс, които като въвеждат природният закон в историята създават атеистично провиденциалистко учение за историята.

От друга страна, Блуменберг обръща специално внимание на прехода от теорийно към хипотетично познание. Второто приспособява към познавателните изисквания – матрици, парадигми или пред-положения, резистентните феномени, които се откриват в теорийното отношение. Всеки феномен в „суров“ вид проявява резистентност към познавателните конвенции, предпоставени в хипотезата. У Декарт единствено геометризацията на нагледите им придава научна стойност. По негово време, разбира се, еталонът за правилни профили на обектите във възприятията ни е евклидовата геометрия.

Най-тревожното от лишаването на природата от цел за себе си, съгласно Хана Аренд, е присвояването на целта за себе си от Аза, който се води от правилото „целта оправдава средствата“.

ТЕХНОЛОГИЧНИЯТ ГНОСИС

В *Писма за хуманизма* Хайдегер отбелязва невъзможността да се приписва на човек определението *animal rationale* поради прикриващия характер на този подход. Основна характеристика на човек е невъзможността той да се приравнява към определени нива на физическия, психическия или биологическия живот, тъй като основна черта на човешкото битие е себе-трансцендирането. Последното означава, че не може да приписваме на човек никаква природа. Основният гностичен мотив тук е че свободата е свръхприродна, по пътя на гносиса човешкият дух скъсва с *поробващата* природна и социална обусловеност.

Хайдегер не уточнява какви са разрешените средства, и какви не, за това себе-трансцендиране. Трансхуманистите дават категоричен отговор: чрез нанотехнологиите, роботиката или изкуствения интелект. Един от идеолозите на движението Raymond Kurzweil заключава: Няма да има разлика между човек и машина, между актуална и виртуална реалност. Нашите мозъци ще са просмукани от дигитални наноботи чрез мозъчни импланти. Това е и път към безсмъртие“(Allen, 2023).

Явно тук става дума за технологично знание – гносис, който ще се справи с всички съпротивителни сили на човешката природа останала в непълнолетие, по смисъла на Кантовата метафора, желаеща или нежелаеща тази трансформация, защото кой реално има силите (капитали, индустрии) да се противопостави на прогреса? Очевидна е формата на хиазъм в технологичния дискурс: знанието на силата и силата на знанието. За разлика от древния гносис, чиято сила се състои единствено във визионерството, технологичното визионерство е гносис в действие, актуализация на трансформативните сили на гносиса.

Осъществява се преходът от машината-космос към машината-човек:

„Реалността проучена и асистирана от изкуствения интелект може да се окаже нещо различно от това, което човек може да си представи... понякога резултатите са откровение за свойства на света, които са отвъд нашето разбиране – симбиоза с машините“(Ерик Шмид).

Тялото като възпираща сила пред интелекта трябва да бъде преодоляно, затова се очертава техногенна спиритуализация на човек:

„Няма да има ядене, пиене, дишане и ходене до банята. Плътта ще бъде преодоляна, проправяйки път за това възможно колко по-интелигентни можем да бъдем“(Istvan, 2013).

Ако късноантичният гностицизъм не е имал средствата или силите да се справи с натрапената немощ на плътта, то модерният технологичен гносис има тези властови инструменти. Ерик Фьогелин посочва че в епохата на революциите, в която живеем (последните три века) властва идеята за „трансформация на реалността в истина“(Voegelin, 2003). Всяко едно поколение от новото време активно работи в тази насока – да се реализира абсолютната идея в държавата и обществото, да се иманентизира абсолюта. Той описва новото революционно съзнание като иманентизацията на копнежа по трансцендентното. Революционната реалност е напрежение възникващо в душата стояща пред картината на идващия нов световен ред.

Женският хуманоид София, наречена „икона на сингуларността“, или точката в която изкуственият интелект се превръща в автономна сфера, носи името на гностичния женски двойник на Христос. Тя е хипостазиране на идеята за технологичен гносис. Нейното неведение относно вечния Бог става причина за материализация на нейната Мисъл, което е равнозначно на сътворение на видимия свят. Тя-роботът е икона или образ на първообраза – Machina

Mundi. Такова заключение е правдоподобно след като чуем какво се казва за нея: „може би ние наистина възприемаме сигнали от свръх-интелигентното бъдеще“ (Дейвид Хансън). В тези думи се чувства стоическият тонус, напрежението в душата от предчувствието за откровението на истината. От друга страна, когато творението се отъждествява с Твореца, умът е в капана на идолопоклонничество.

Единствената възпираща мярка за обществото на pop stop ускорението е съхраняването на иконичното разбиране за космоса като трансцендентен ред, или въвеждането на космическата метафорика в езика на модерността. Когато мислим изкуствения интелект за икона на свръх-интелигентния първообраз не се отчита разликата между аналогическо и анагогическо мислене, второто е отношение към трансцендентното, а първото иманентизира безкрайното във вид на числова стихия.

Опитите на днешната теле-технонаука, в лицето на трансхуманистите, да даде отговори на последните въпроси, които още митологията е поставяла, я довежда пред прага на гностицизма най-вече поради противопоставянето на интелекта (духа) на природата, от което тя изхожда. Природното състояние е грешка на Демиурга и за неговото съществуване няма никакво оправдание. То трябва да бъде преодоляно. Човек в естествено състояние може да продължи да съществува само доколкото е технологично усъвършенстван. Социалната еволюция има една посока и движеща сила – евгениката чрез изкуствения интелект, който в бъдеще ще заеме мястото на естествената селекция в обществото. Трансхуманизмът в действие възпроизвежда основни мотиви от *Теозологията* на Йорг Ланц фон Либенфелс. Ето как са представени те от германския историк Клаус Фишер:

„Либенфелс настоява, че героичните Арийци притежават електрически органи и вътрешно присъщи електрически трансмитери, но техните енергии били разпръснати през вековете на нарастваща расова нечистота. Той се надявал да съживи героичните качества в арийската раса чрез средствата на изчистваща евгеника, така че да помогне на арийците да запалят отново техните електромагнитни-радиологични органи и да станат все-знаещи, все-мъдри и все-силни“ (Fisher, 1997).

Литература:

Allen, J. (2023). *Dark Aeon. Transhumanism and the War against Humanity*. New York: Skyhorse Publishing.

Brient, E. (2002). *The Immanence of the Infinity: Hans Blumenberg and the Threshold to Modernity*. Washington: Catholic University of America Press.

Fischer, K. (1997). *Nazi Germany. A New History*. New York: The Continuum Publishing Company.

Istvan, Z. (2013). *Transhumanist Wager*. Futurity Imagine Media.

- Jonas, H. (2006). Gnostitsizam, ekzistentsializam i nihilizam. Sofia: Sv. Ivan Rilski. [Йонас, Х. (2006). *Гностицизм, экзистенциализм и нигилизм*. София: Св. Иван Рилски].
- Losev, A. (1978). Estetika Vozrazhdenia. Moskva: Myisl. [Лосев, А. (1978). *Эстетика Возрождения*. Москва: Мысль].
- Losev, A. (2000). Istoria antichnoy estetiki. Itogi tyisecheletnogo razvitia. Moskva: AKT. [Лосев, А. (2000). *История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития*. Москва: АКТ].
- Santayana (2009). *The Essential Satayana*. Bloomington: Indiana University Press.
- Sklar, D. (1977). *The Nazis and the Occult*. New York: Dorset Press.
- Voegelin, E. (2003). *Hitler and the Germans*. University of Missouri Press.

УСИЛВАНЕ НА КРАСОТАТА: ГРАНИЦИ И УЯЗВИМОСТ

Keywords: Beauty enhancement, boundaries, vulnerability, body image, aesthetic and plastic surgery.

Abstract: The text reveals problematic perspectives related to the quest for the amplification of human beauty. Statistics are briefly presented showing the rise of cosmetic procedures, plastic and aesthetic surgery. The need to recognize and delineate healthy boundaries of appearance enhancement is emphasized. It is highlighted that the awareness of beauty service users about risks and vulnerabilities is not at a satisfactory level. The text includes studies and analyses by experts and researchers in various fields: medicine, ethics, sociology, psychology and philosophy. Vulnerabilities arising from the increased interest in beauty enhancement include risks to physical and mental health, a tendency towards low self-esteem and a lack of sufficient love for one's own body, the danger of becoming addicted to beauty enhancement through various methods and procedures, and susceptibility to external influences, including the socio-cultural environment and the digital world. The main contribution of the text is that it provides an accurate overview of the vulnerabilities associated with beauty enhancement, warns of the need to set healthy boundaries to beautification, and suggests directions for future research on the chosen issue.

1. Въведение

Поддръжката и подобряването на външния вид е тема с особено значение в човешката история. Социолозите и антрополозите изразяват предположения, че „външният вид е първичен източник на информация, който предава и насочва социалното взаимодействие“ (Northrop, 2014). Търсенето на вечната младост, манията за поправянето на всички физически несъвършенства, идеализацията и натрапчивата показност на физическата привлекателност са се превърнали в стандартизирана форма на мисленето и поведението. Интересът към козметичните процедури е с дълголетна история – повече от 2000 г. хората са се опитвали да подобряват външния си вид (Avad, 2021:3; Krueger et al., 2013), а красотата е една от най-ценените характеристики.

Тялото не е само биологичен компонент на идентичността, а продукт със социално, психологическо, властово и икономическо значение за индивидите. Тялото е и „показател за личната и културната идентичност в съвременния свят“ (Karamallah et al., 2018: 1983). Жил Делюз твърди, че действията на едно тяло, т.е. „как то действа, взаимодейства, чувства и

---

¹ Постдокторант към Институт по философия и социология на БАН, ул. Сердика 4, ет. 1, София 1000.

въздействия на и с другите” (цитирано както е в: Riley et al., 2023: 12; Deleuze 1992; Garland-Thomson, 2011; Rice et al. 2021), се определят от „безбройни текущи взаимосвързани контекстуални връзки” (цитирано както е в: Riley et al. 2023: 12; Deleuze 1992; Garland-Thomson 2011; Rice et al. 2021). В този смисъл, „[о]бразът на тялото е постоянна конструкция и реконструкция на непрекъснато разширяваща се съвкупност от сили, циркулиращи през дискурса, телата, субективността, материалността, социалните и традиционните медии” (Riley et al. 2023: 12).

Много психолози говорят за социалните предимства на по-привлекателните хора на работното място (Robertson and Kingsley, 2021; Agthe et al., 2010; Dion et al., 1972; Hosoda et al., 2003). Настоящият текст представя разновидности на уязвимостта, свързани с усилването на красотата, и се фокусира върху важни етични, психологически и социологически въпроси. След няколко претърпени козметични процедури, при които вече е постигнат благоприятен резултат, необходима ли е някаква граница? Постоянно ли е удовлетворението от направените промени?

2. Козметично усилване и риск за физическото здраве. Разлики между пластичната и естетичната хирургия

В постмодерните общества се срещат все повече хора, които не са доволни от външния си вид (Sanchez, 2016: 189). Постоянното сравнение с други индивиди, възприемани за по-красиви/привлекателни, рефлектира върху самооценката. Разцветът на козметичната, медицинската и модната индустрии осигурява разнообразие от процедури за разкрасяване. Нарастването на търсенето на физическото усъвършенстване се отразява и на трудовия пазар. Пластични хирурзи, дерматолози, фризьори, коафьори, бодибилдъри, фитнес треньори, маникюристи, педикюристи, гримьори, парфюмеристи, диетолози са част от професиите, които са продукт на новата мащабна област за разкрасяване/подобряване на тялото. Дефиницията за козметичното усилване е следната: „интервенции, които се стремят да променят или „подобрят“ козметичните характеристики на човешкото същество, включително свързани с нормите за красота и обществените очаквания” (Erden and Brey, 2022: 4).

През последните години се засилва интересът както към хирургичните интервенции, така и към нехирургичните технологии за разкрасяване. Въпреки възхода на технологиите за подобряване на външния вид, един от проблемите, свързани с приложението им се изразява в недостатъчно високата осведоменост относно рисковете (Olexa, 2017: 2). Така например съществува опасност при лицевите филъри от неправилно поставяне на инжекцията – възможно е да се получат дълбоки синини и подуване (Olexa, 2017:6; Kirkey, 2016). Трудно е да се направи прогноза колко време биха продължили подобни негативни резултати и

последствията остават за пациента. Усложненията често могат да бъдат и по-тежки за пациентите – като напр. запушен кръвоносен съд (Olexa, 2017: 6). Когато кръвоносният съд се запуши, той прекъсва кръвоснабдяването на тъканите и инжектираният филър може да се разнесе из тялото, което е предпоставка за опасни последици за кръвоносната система (Olexa, 2017; Kirkey, 2016). Макар и рядко, някои пациенти страдат от мъртва кожа или дори понякога инсулт и слепота (Olexa, 2017: 6; Kirkey, 2016). Поне около 100 са пациентите, оплакващи се от ослепяване след интервенция (Olexa, 2017: 6; Kirkey, 2016). Един от по-фрапантните случаи е смъртта на майката на рапъра Кание Уест, починала след усложнения от направена козметична процедура (Olexa, 2017: 8; California Health and Beauty, 2011). „Реалният риск [от козметични операции] се крие не в самата операция, а в погрешното представяне и неопитността на определени хирурзи” (California Health and Beauty, 2011, цитирано както е в Olexa, 2017: 8). Медийният отзвук е сериозен. Хирургът Ян Адамс, извършил операцията, въпреки че е добил известна популярност и дори е бил гост в шоуто на Опра Уинфри, дори не е отговарял на изискванията, нито пък е бил сертифициран пластичен хирург (Olexa, 2017:8).

Потребителите/пациентите често са склонни да възприемат имагинерния и идеализиран образ като сигурен резултат, който би спомогнал за по-високото им самочувствие и по-добра самооценка, без да оценяват прецизно рисковете и без да се информират достатъчно за опасностите. Желанието за телесна модификация е подчинено и на актуалните социокултурни тенденции. Хората непрекъснато търсят нови начини, посредством които да коригират външния си вид, а освен това често решават да подражават на известни личности в публичното пространство.

Трябва да се отбележи, че съществува известно объркване относно разликите между козметичните процедури, по-конкретно между естетичната хирургия и пластичната хирургия, защото е често срещана грешка да бъдат мислени като взаимозаменяеми. Докато естетичната хирургия се ангажира с подобряването на външния вид, то основната задача на пластичната съвпада с поправящата функция на традиционната медицина. „Пластичната хирургия е хирургическа специалност, която се занимава с реконструкция на лицеви и телесни дефекти, дължащи се на вродени нарушения, травми, изгаряния и заболявания. Пластичната хирургия има за цел да коригира дисфункционални области на тялото и по дефиниция е реконструктивна по природа”². През 1999 г. Американското дружество на пластичните и реконструктивните хирурзи дори решават да променят името си на Американското дружество на пластичните хирурзи, за да изрази по-силно посланието, че „пластичните и

---

² Цитатът е от: <https://www.americanboardcosmeticsurgery.org/patient-resources/cosmetic-surgery-vs-plastic-surgery>.

реконструктивните хирурзи са едно и също”³. Видовете процедури за пластична хирургия са изключително разнообразни и включват „реконструкция на гърдите, хирургия за възстановяване на изгаряния, поправяне на вроден дефект: примерно на крайник, хирургия на ръцете, хирургия за премахване на белези”⁴.

Основните цели на естетичната хирургия са: „подобряването на естетическата привлекателност, симетрията и пропорциите”⁵. Естетичната хирургия може да бъде използвана за подобрения на всички части на главата, шията и тялото. Тъй като козметичните процедури са обвързани с „усилване” на красотата, козметичната хирургия се дефинира като „свободно избираема процедура, която се фокусира върху подобряването на външния вид чрез хирургични и медицински техники” (Lefebvre and Cowart, 2021: 2; American Academy of Cosmetic Surgery, n.d.). Козметичните процедури по избор се извършват от лекари от различни медицински области, включително пластични хирурзи. „Такива интервенции са уголемяване, повдигане и намаляване на бюста, ринопластика, корекция на брадичката или бузите, подмладяване на лицето: лифтинг, корекции на клепачи, шия, вежди, липосукция, лечение на гинекомастия, подмладяване на кожата посредством лазери, ботокс, процедури с филъри и т.н.”⁶.

Нехирургичните процедури са „операции за подобряване, които са по-малко инвазивни от хирургическите опции; изискват по-малко време за възстановяване и причиняват по-малко белези” (Avad, 2021: 4). От друга страна, хирургичните процедури изискват анестезия, по-дълго време за възстановяване и може водят до краткосрочни или дългосрочни физически последици (Avad, 2021: 4; Sheikh et al., 2017).

3. Кратка статистическа справка за прогреса на хирургичните и нехирургичните процедури в световен мащаб

Последното глобално проучване на Международното дружество по естетична и пластична хирургия (ISAPS) отчита огромния подем на естетичната хирургия в световен мащаб (ISAPS, 2023⁷). Наблюдава се увеличение от 11,2% на процедурите, извършени от пластичните хирурзи през 2022 г. в сравнение с 2021 г., с повече от 14,9 млн. хирургични и 18,8 млн. нехирургични процедури, извършени по целия свят. Докладът показва устойчивия ръст на естетичната хирургия с 41,3% през последните четири години. Както хирургичните, така и нехирургичните процедури следват възходяща линия в сравнение с предишното проучване

---

³ Пак там.

⁴ Пак там.

⁵ Пак там.

⁶ Пак там

⁷ <https://www.isaps.org/>.

(съответно 16,7% и 7,2%), а 57,8% е нарастването на употребата на нехирургичните процедури през последните четири години (пак там).

От документа става ясно, че липосукцията е най-често използваната хирургична процедура през 2022 г., както и през 2021 г., с повече от 2,3 млн. процедури и 21,1% ръст (пак там). Топ 5 хирургични процедури сред жените са липосукция, уголемяване на бюста, хирургия на клепачи, абдоминопластика и повдигане на гърдите, което замества ринопластиката сред първите пет. Най-популярните нехирургични процедури са ботулинов токсин, хиалуронова киселина, обезкосмяване, химически пилинг и нехирургично намаляване на мазнините. Химическият пилинг влиза в челната петица на мястото на нехирургичното стягане на кожата. Увеличаването на бюста остава най-честата хирургична процедура за жени с 2,2 млн. процедури и значително увеличение от 29% в сравнение с 2021 г. Всички процедури, включващи корекции на гърдите, показват значителен ръст (25%) спрямо предходната година - повече от 4,4 млн. Увеличаването на задните части нараства най-много (56,8%) сред хирургичните процедури – 820 762. Като цяло процедурите за тяло и крайници са се увеличили с 25,3%. Процедурите за лице и глава остават най-популярните, макар и само с леко увеличение от 4,3% поради лек спад в най-често срещаните процедури: хирургия на клепачи, ринопластика и уголемяване на устни/периорална процедура. Операцията на клепачите е изместена от липосукцията като най-популярната хирургична процедура сред мъжете (пак там).

Друга интересна тенденция е, че повечето увеличения на гърдите (54,6% от общия брой) и ринопластики (66,7%) са извършени при хората на възраст 18–34 г., докато инжектирането на ботулинов токсин и липосукцията са най-популярни сред хората на възраст 35–50 г. (47,9% и 43,3%) (пак там). Ботулиновият токсин остава най-разпространената нехирургична процедура както за мъже, така и за жени и във всички възрастови групи с повече от 9 млн. процедури, извършени от пластични хирурзи по целия свят и увеличение от 26,1%. На второто място процедурите с хиалуронова киселина намаляват до 4,3 млн. 85,7% от общия брой естетични процедури се извършват при жени, като тези при мъжете се увеличават с 18% (пак там).

Статическият преглед по държави показва, че в САЩ са извършени най-много процедури в света - над 7,4 млн., 22%, следвани от Бразилия (8,9%), която е първа по хирургични процедури, и Япония (7,3%) (пак там). Предполага се, че САЩ и Бразилия са първенци по брой пластични хирурзи, следвани от азиатските страни: Япония на трето място, Китай на четвърто и Южна Корея на пето. Хирургичните процедури продължават да се извършват предимно в болници (47,4% в световен мащаб) или офиси (31,1%).

Средностатистически страните с най-голям дял чуждестранни пациенти са Мексико, Колумбия, Тайланд и Турция (пак там).

„Изследванията показват, че 99% от хората в 93 държави прекарват известно време в разкрояване на външния си вид всеки ден и в използването на стратегии за разкрояване като грим и пластичната хирургия става все по-разпространена” (Liang et. All, 2023: 3; Kowal et al., 2022). Тези резултати категорично доказват, че популярността на процедурите за усилване на красотата расте. Въпреки това, проблематично остава дефинирането на ограниченията, продиктувани от етични съображения. Повишаването на информираността относно потенциални рискове за здравето и разнообразните проявления на уязвимостта са въпроси от първостепенно значение. Какви форми на уязвимост предизвикват тревоги?

4. Социокултурният елемент и влиянието на класическите медии

Влиянието на медиите посредством послания, показващи т.нар. „идеално тяло” в списанията, вестниците, телевизията, социалните мрежи, върху представите на обществото за образа на тялото, т.е. какъв тип тяло трябва да има човек, как трябва да изглежда, е силно, като въздействието на традиционните медийни формати (телевизионни програми, реклами) върху нагласите в обществата относно приложението на козметичното усилване е описано в различни изследвания. Култът към образите, представяни от индустрията за красота, е възможно да повлияе отрицателно на потребителите, а свръхсексуализацията в медиите оформя мисленето и поведението на жените потребители на услуги за усилване на красотата. Изследване на Савана Грийнфийлд от 2018 г. разкрива отрицателното влияние на послания на козметичната индустрия, спомагащи за изграждането на нереалистични стандарти за красота и понижаване на самочувствието у жени, потребяващи козметични услуги. Според изследователката нуждата от закупуване на козметични продукти, които да отговарят на идеалите, вдъхновени от рекламите за красота върху жените, се увеличава (Greenfield, 2018).

През 2004 г. в статия за Факултета по психология към университета Флиндърс в Южна Австралия, озаглавена „Ролята на социалното сравнение в ефекта на рекламите в списанията върху настроението и неудовлетворението от женското тяло” Марика Тигеман и Белинда Макгил правят сравнение между настроението на жените и неудовлетворението им от собственото им тяло преди и след гледането на реклами, като рекламните послания са разделени в три категории: цяло тяло, част от тялото и изображения на продукти. Обобщението на проучването е, че регулярният преглед на поток от реклами, фокусиращи се върху цялото тяло, както и върху отделни негови части, създава предпоставки за увеличаване на негативното настроение и неудовлетворение от телесния ресурс. Не всички жени са еднакво уязвими на въздействие, но това изследване, базирано на социокултурната теория, изтъква ролята на

социокултурната среда и на обществото върху възприятията на индивидите. Опасността възниква тогава, когато индивидите (в случая са изследвани жени) развият изкривена представа за своя телесен образ (Greenfield, 2018: 4; Tiggeman and McGill, 2004). Проучването е проведено сред 126 студентки в университета Флиндърс на възраст 18-28 г., като са използвани два отделни въпросника (пак там). Проучването измерва следните конструкции:

1) Склонността на участниците да сравняват определени части на тялото, измерена по скалата за сравнение на специфични атрибути (SACS), която Тигеман и Макгил разработват специално за това изследване;

2) склонността на участниците да правят сравнения в глобален мащаб, измерена по скалата за сравнение на външния вид (PACS), разработена от Томпсън, Хайнберг и Тантлеф през 1991 г.;

3) Склонността на участниците да интернализират слабия идеал за тялото⁸, измерена чрез въпросника за социокултурните нагласи към външния вид (SATAQ), създаден от Хайнберг, Томпсън и Стормър през 1995 г.;

4) Склонността на участниците да инвестират във външния си вид, измерена от инвентара на външните схеми (ASI), създаден от Кеш и Лабърдж през 1996 г.

5) Степента на безпокойство на участниците по отношение на телесното тегло, измерена по подскалата за тегло на скалата за безпокойство за състоянието на външния вид и чертите (PASTAS);

6) Скоростта, с която участниците се сравняват с моделите, измерено чрез седемстепенна скала на Likert;

(Greenfield, 2018: 5; Tiggeman and McGill, 2004).

Резултатите от това проучване включват потвърждението, че прегледът на реклами, съдържащи изображения на цялото тяло или само на негови отделни части, оказват по-голямо влияние върху настроението на индивидите, отколкото реклами, съдържащи изображения само на продукти за красота. Според изследователите редовното гледане на реклами с подобно съдържание повишават риска от безпокойство, свързано с теглото, създават нездравословни очаквания относно телесния ресурс и формират опасности от изкривени представи за тялото, което може да се изрази в неудовлетвореност от външния вид, негативно

---

⁸ Концепцията за „идеалното“ слабо женско тяло: стройна фигура с малка талия и ограничено количество телесни мазнини. Проблемът възниква заради това, че критериите за покриването на този „стандарт“ стават все по-трудно постижими на фона на увеличаващо се ниво на затлъстяване при жените и все по-намаляващият размер (тегло), вписващ се в разбирането за „идеалното“ слабо тяло. Така се създава огромна пропаст между прекалено високите очаквания в обществата и средностатистическите действителни женски пропорции. Психологическите проблеми зависят от степента, в която жените интернализират необходимостта да живеят съгласно този идеал, както и как това рефлектира върху тяхното благополучие, спокойствие и самооценка (Pinhas et al., 1999; Low, et al, 2003).

настроение и ниска самооценка (Greenfield, 2018, 6-7; Tiggeman and McGill, 2004). Според това изследване негативните ефекти са резултат от социално сравнение.

5. Жан-Жак Русо и любовта към себе си. Сравнението като основна причина за нещастиято

Според Жан-Жак Русо една от основните причини за човешкото нещастие е склонността на хората да сравняват и да оценяват другите човешки същества. Русо противопоставя *amour de soi* (любов към себе си) с *amour-propre* (тщеславно самолюбие, или суетност). И двата израза означават любов към самия себе си. Вместо да акцентира върху антиномията между любовта към себе си и любовта към другите, философът избира да разгледа сблъсъка между тези два вида любов, като представя *amour de soi* като позитивна, докато *amour-propre* според него е деструктивна (Rousseau, 1979).

По този начин Русо, без да отрича разсъждението, че човек е загрижен преди всичко за себе си – се дистанцира от позицията на Томас Хобс, че хората непрекъснато се конкурират помежду си в резултат на проявен егоизъм (Johnston, 2022: 4; Bloom, 1979: 483-484). Двата вида любов към себе си, описани от Русо, се различават по своето естество и въздействие (Johnston, 2022). Според Русо разликата между двете е, че *amour-propre* предполага, че самочувствието е в пряка зависимост от одобрението на другите, докато *amour de soi* включва единствено любовта на човека към себе си, като се изключват всички възможни външни въздействия. Любовта към себе си е естествено чувство, което кара всяко живо същество да се грижи за себе си. Това чувство според Русо е и продукт на състраданието, произвежда човечност и добродетел (пак там). *Amour-propre* е само относително чувство, извращение, нездравословна мутация, изкуствен продукт на обществото, каращ всеки индивид да има по-голямо уважение към себе си, отколкото към другите (пак там). Според Русо именно това е причината за вредите, които хората си причиняват един на друг.

В този смисъл, следвайки задеданата риторика от Русо, вероятно би било продуктивно да се разсъждава кое преобладава в съвременната епоха на нови технологии, постоянен достъп до интернет и употреба на социални мрежи – здравословната любов към самите нас (*amour de soi*) или самолюбие, суетност, сравнението с останалите (*amour-propre*).

6. Социалните медии и влиянието им върху желанието на хората да бъдат по-красиви

В съвременността ролята на социалните медии, спомагащи за хиперсвързаност между индивидите, е фактор, който също трябва да бъде проследен при анализа на уязвимостите, предизвикани от желанието за усилването на красотата. Доминиращата роля на социалните медии в ежедневието спомага за промяна на обществените възприятия за красота, което се

отразява върху мисленето и поведението, както и върху еволюцията на култа към непрекъснатото телесно усъвършенстване.

Социалните медии осигуряват постоянен поток от подбрани изображения, които насърчават сравнението между потребителите. Стремешът към социално утвърждаване чрез харесвания, коментари и споделяния може да накара хората да повишат употребата на практики за усилване на тялото, тъй като се стремят да се съобразят с възприеманите обществени идеали. Инфлуенсърите и знаменитостите в социалните медии често показват идеализирани образи на тялото, а последователите им може да бъдат повлияни да подражават на този модел. Желанието на хората да се модифицират в съответствие с лъскавата привлекателност и сексапил на популярни личности може да ги подтикне да използват повече практики за подобряване на тялото, водени от необходимостта да се придържат към обществените норми.

Социалните медии използват алгоритми, които приспособяват съдържанието към индивидуалните предпочитания, създавайки вериги за обратна връзка, които укрепват определени стандарти за красота. Това постоянно излагане на подобно съдържание може да подхранва пристрастяващо поведение, тъй като потребителите се стремят да приведат собствения си външен вид в съответствие с преобладаващите тенденции.

Изследователите Кандис Уокър, Ева Крамхюбър, Стивън Даян и Ейдриън Фърнам провеждат изследване, чиято цел е да се добие знание дали честата интеракция с изображения, насочени към козметични подобрения на лицето, увеличава желанието за козметична хирургия сред младите жени (Walker et al, 2019). В това проучване са включени 118 жени на възраст 18-29 години, които са посочили, че използват често социалните медии. На 59 от тях им е поставена задачата да преглеждат изображения на козметични усилвания на лицето, а на останалите 59 - изображения от пътуване. След това участниците споделят удовлетворението си от външния си вид, настроението и желанието си да се подложат на козметично усилване. Резултатите от изследването показват, че прегледът на снимки на жени, които са претърпели козметични подобрения, повлиява на желанието на младите жени за козметична хирургия, особено ако прекарват значително време в социалните медии, осъществяват интеракции и следват много акаунти, както и ако изпитват неудовлетвореност от външния си вид. Според изследователите тези изводи са от важно значение за родителите, клиницистите и политиците в опитите да се усвои знание за влиянието на навиците в интернет, по-конкретно използването на социални медии, върху желанието за използване на услугите на козметичната хирургия. Съществена е и ролята на психосоциалните мотивации зад намеренията и действията, водещи до повишена употреба на технологиите и средствата, усилващи човешката красота.

Прекомерният перфекционизъм и търсенето на идеалния телесен образ са характерни и за трансхуманистичните и постхуманистичните среди, чиято мисия е усъвършенстването на човешките същества във всякакъв аспект.

7. Морфологичната свобода и интервенциите за разкрасяване

В статията си „Морфологична свобода и медицина: конструкция на постчовешкото тяло“ професорът по философия и медицински хуманитарни науки Луна Долезал споделя за разказа на журналистката Мораг Маккинън, която е публикувала значителен брой статии, посветени на козметичната хирургия в Обединеното кралство (Dolezal, 2016: 316-317). Според журналистката повече от една четвърт от всички жени, търсещи операция, са под 25 години. Маккинън ги дефинира като „пластичното поколение“. Въз основа на информация, получена от интервюта си с младите жени, тя твърди, че те защитават твърдо морфологичната свобода, безграничните възможности за усъвършенстване на тялото, както и правото на достъп до технологиите за физическа промяна: „тялото може да бъде оформяно и пре моделирано отново и отново, независимо от цената (както финансова, умствена, така и физическа)“ (Dolezal, 2016: 316-317; Elliott and Lemert, 2006: 2). Долезал съобщава и за мнението на Маргрит Шилдрик, участваща в дискусия за телесните граници и технологията в медицински контекст. Шилдрик пише следното: „това, което сега не може да бъде прикрито, е прозрението, че човешкото тяло може да бъде манипулирано, разширявано или замествано привидно без ограничения“ (Dolezal, 2016: 316-317; Shildrick, 2013: 271). Опасно ли е обаче да липсват граници на телесната трансформация в опитите да се постигне визуалното съвършенство?

Когато се говори за морфологична свобода, се има предвид телесна пластичност, трансформация и модификация без препятствия, ако действието ще допринесе за положителен ефект от усилването. Долезал отбелязва, че „всички избираеми медицински интервенции като козметичната хирургия и процедурите за подобряване, представяни от трансхуманистичните и постхуманистичните мислители, са в по-голямата си част търговски практики, които разчитат на определено ниво на социален капитал или икономическа платежоспособност“ (Dolezal, 2016: 316). Финансовата тежест, свързана с поддържането на подобрен външен вид, може да създаде уязвимости, особено когато хората се фокусират единствено върху красотата и ако пренебрегнат други основни аспекти от живота като образование, висок морал, психическа устойчивост, финансова стабилност. Друг потенциален проблем са социалните неравенства. По-бедните хора често не могат да си позволят привилегията да подобряват външния си вид, като това може да се отрази на самооценката и психическото им състояние.

Според Долезал има пряка връзка между морфологичната свобода и правото на специфичен потребителски избор в медицински контекст (пак там). Дейвид Сърлин говори за развитието на „медицинското консуматорство“ в периода след Втората световна война (Dolezal, 2016: 316-317; Serlin, 2004: 3-4). Според него медицината се позиционира като „инструмент за самореализация“ (Dolezal, 2016: 316-317; Serlin, 2004: 3-4). Сърлин акцентира върху трансформациите на леченията и процедурите, „свързани преди това със спешната медицина или с елитното общество“, в „панацеи за тези, които искат да възстановят своята идентичност заедно с телата си“ (Dolezal, 2016: 316-317; Serlin, 2004: 3-4). Долезал открива връзка между морфологичната свобода, широко обсъждана от трансхуманистите и мечтателите за постчовешко тяло, и специализирания тип медицинско консуматорство. Идеята според нея е, че съществува необходимост от медицински пазар, който да позволява на хората да изискват хирургични и други интервенции, които да задоволяват желанието за телесна модификация (Dolezal, 2016: 317). Визията и културата на телесното преоткриване са основополагащи за формирането на идентичността в настоящата епоха на бурен технологичен прогрес. Има ли връзка обаче между желания образ на идентичността, визуалния перфекционизъм и самочувствието?

8. Усилване на красотата, самочувствие, външно одобрение и фалшивият дигитален образ

Връзката между усиляването на красотата и самочувствието е сложна. Докато някои хора съумяват да повишат своята увереност чрез усиления, то при други възниква опасност да преследват изкривен образ за тялото, както и да изпитват постоянна нужда от външна валидация. Ежедневната употреба на социалните мрежи също е възможно да подсили зависимостта от външно одобрение. Обществените очаквания и медийното отразяване на физическата привлекателност са в състояние да се превърнат в „генератори“ на уязвимости посредством насърчаване на нереалистични стандарти. Индивидите може да се почувстват притиснати да се съобразят с наложени стереотипи и идеали, което да доведе до състояние на силна неудовлетвореност, както и до социокултурен конформизъм, потискащ автономността и индивидуалността.

Друго проявление на уязвимост е поддържането на фалшив образ, който е усилен дигитално посредством софтуер за подобряване на снимките, но е възможно да не кореспондира адекватно с реалния и да създава изкривена представа за визията на индивида в дигиталното пространство. Посоченият пример може да бъде разглеждан като „усилвател“ на нереалистични очаквания. Подражението на известни личности, както и на господстващи културни тенденции в комбинация със стремежа към популярност също са фактори, влияещи

върху желанието за разкрасяване. Защо хората избират да усилят красотата си? Заради своя вътрешна потребност, заради желание да видят по-добрата своя версия или основно, за да получат аплодисменти и външно одобрение?

Прегледът на литературата показва, че изследванията на връзката между влиянието на социалните мрежи и образа на тялото са още в начален етап. Въпреки това, при някои индивиди пристрастяването към социалните медии е възможно да бъде съпътствано от пристрастяване към практиките за усиляне на тялото. Това създава потенциални рискове за психичното здраве, включително повишена тревожност, депресия и понижено собствено достойнство. Постоянният натиск за спазване на обществените стандарти за красота може да влоши съществуващите психични заболявания или да допринесе за тяхното развитие.

9. Някои психологически въздействия

Стремешът към идеализирана версия на красивата външност може да има дълбоки психологически ефекти. Пристрастяването към козметичните процедури, развитието на нереалистични стандарти за красота са сред психологическите уязвимости, свързани с подобряването на красотата (Palafox, 2022: 1-2). Множество изследвания съобщават за т.нар. телесни дисморфични разстройства. Някои от характеристиките на телесните дисморфични разстройства включват: „загриженост относно външния вид, компулсивно поведение, натрапчиви мисли, дистрес и функционално увреждане” (пак там). В някои случаи не е изключена и психиатрична коморбидност (пак там). Някои изследвания показват, че хората с дисморфични разстройства на тялото и различни други психични проблеми са по-склонни да използват услугите на козметичната хирургия. Понякога обаче ползата и удовлетворението от процедурите/операциите може да бъдат временни, дори и да няма ефект от тях, тъй като симптомите може да се влошат след операцията (Michailidou Bowyer, Krebs, Mataix-Cols, Veale & Monzani, 2016). Социолозите Брус Трантър и Далас Хенсън, позовавайки се на работата на Вирджиния Блум, потвърждават, че много потребители на козметична хирургия се връщат за допълнителни „подобрения“, а някои дори се „пристрастяват към операциите” (Tranter, Hanson, 2015:1; Blum, 2003).

В своя статия „Етика и пластична хирургия/Какво е пластична хирургия?” пластичните хирурзи Мауро Бароне, Аналиса Колиандро и Паоло Персикет отбелязват, че хората „с положително себевъзприятие, задоволително самочувствие и по-високо чувство за самоуважение не са склонни да се обърнат към пластични хирурзи” (Barone, Cogliandro Persichetti, 2016:1). От друга страна, според тях „субект с негативно самовъзприятие ще идентифицира един или повече дефекти и следователно ще се опита да ги коригира, като прибегне до пластична хирургия” (пак там). Бароне, Колиандро и Персикет отбелязват, че за

пациентите е трудно да формират обективна оценка за образа на собственото си тяло. Освен това според тях пластичната хирургия установява и една по-интимна връзка с пациентите, с техния вътрешен свят и душевност. Именно затова е изключително важно да продължават да бъдат следени както положителните резултати от направените козметични корекции, така и отрицателните.

В своето изследване „Приемане на козметичното усилване и връзката между самочувствието, благосъстоянието и козметичните процедури сред жените” Еманюел Авад достига до важния практически извод, че пластичните хирурзи и медицинските сестри по пластична хирургия, притежаващи квалификацията да извършват козметични процедури, „трябва да бъдат официално обучени да проверяват и да могат да прогнозират психологически аномалии, които са в състояние да допринесат за неблагоприятни ефекти от естетичното усилване” (Avad, 2021: 34). Това заключение е изведено благодарение на резултатите от проучването на изследователя, търсещо връзки между психологически променливи и козметичните процедури. Авад подкрепя идеята на пластичния хирург Антъни Юн⁹ за холистична пластична хирургия, „която възприема подход, изучаващ всички аспекти от живота на пациента като заобикалящата среда, диета, навици и психологически променливи” (Avad, 2021: 34). Според изследователя такъв ход би бил полезен, защото оказва благоприятен психологически ефект – информира и подготвя пациента, което създава предпоставки за минимизиране на рисковете и за по-добри резултати (пак там).

Важно е да са акцентува отново върху случаите, при които ползвателите на козметични процедури остават неудовлетворени от услугите. Изследователи от Халифакс, Канада провеждат интервюта с жени, които не са имали положителен опит след претърпени операции. Респондентите съобщават за „нежелани кожни промени, паника, тревожност, свръхчувствителност към светлина и депресия” (Olexa, 2017: 6; Kirkey, 2016). В друго проучване медицинската сестра и социолог Джейн Нортроп анализира 30 дълбочинни интервюта с жени, от които става ясно, че участниците не говорят толкова за телата си, колкото за субективната представа как трябва да изглежда тялото им след операциите. Нортроп открива връзка между недоволството от външния вид, срама и нарцисизма.

10. Нарцисизъм, усилване на красотата и социалните мрежи

Прекомерният нарцисизъм може бъде свързан с невъзможността на хората да определят здравословни граници на подобряването на външния си вид, което също следва да

---

⁹ Вж. <https://plasticsurgerypractice.com/client-objectives/aesthetics/body-makeover/holistic-approach-plastic-surgery/>.

се разглежда като потенциална уязвимост. Нарцисизмът, характеризиращ се с грандиозно чувство за собствена значимост, е свързан с различни поведения, включително повишен интерес към усъвършенстването на визията. Хората със силно изразени нарцистични черти често търсят съвършенство в различни аспекти от живота си, включително и в красотата. Перфекционизмът може да подтикне индивидите към постоянно преследване на процедури за усилване на красотата без разбиране за нуждата от поставянето на здравословни граници. Индивидите, при които се наблюдават нарцистични тенденции, може да са по-предразположени към развитие на телесни дисморфични разстройства поради по-крехко его и срам от тялото. В резултат на това, при хора с подобен профил съществува риск да започнат да възприемат незначителни недостатъци във външния си вид като „пагубни“ и да търсят постоянно утвърждаване чрез усилвания на своята красота.

Изследователите Сима Норози, Хадидже Мазари Зенос и Хосеин Факури Хаджи провеждат изследване, публикувано през 2017 г., откриващо връзка между нарцисизма и телесните дисморфични разстройства при потребителите на козметична хирургия (Norozi et al., 2017). Участниците в проучването са 60 души на средна възраст 24 г. , насочили се към болницата за козметична хирургия „Имам Реза“ в град Машхад, Иран. Според горепосочените изследователи понякога потребителите на козметични процедури, които са с ниско самочувствие, използват услугите за разкрасяване, за да придобият повече увереност.

Според една от първите канадски изследователки на феминизма и уважавано лице във философските среди Катрин Паули Морган потребителите на козметична хирургия са по-предразположени към психични проблеми в сравнение с тези, които по-рядко прибегват до козметични процедури (Morgan, 1991).

Непрекъснатият цикъл на неудовлетвореност от външния вид може да бъде съпроводен от маниакално преследване на идеалистичен телесен образ. Възходът на социалните медийни платформи предостави много възможности за изява на хората с по-отчетливо проявени нарцистични черти да демонстрират своите телесни подобрения. Постоянното сравнение с идеализирани изображения в социалните медии може да допринесе за засилено желание за усилване на красотата, продиктувано от необходимостта от външно одобрение. Усъвършенстването на визията при нарцистичните индивиди, надхвърлящо здравословни ограничения, може да доведе до психологическа уязвимост, включително повишен риск от развитие на депресия, тревожност или други проблеми с психичното здраве (Boursier & Gioia, 2020). Разривът между реалността и идеализирания телесен образ може да задълбочи чувството за неудовлетвореност.

Друг тип уязвимост, който следва да бъде разгледан, е в отношенията между пластичните/естетичните хирурзи и пациентите.

11. Уязвимост в отношенията между пластичните/естетичните хирурзи и пациентите

Прегледът на литературата по въпроса показва, че както пациентите, така и лекарите е възможно да се изправят пред сериозни предизвикателства и се наблюдава определена форма на уязвимост в отношенията между лекарите и пациентите.

В една по-стара статия от 1984 г. социологът Франсис Макгрегър, който има 35-годишен опит в изследването на взаимодействията между пациентите и пластичните хирурзи, анализира някои от съдебните спорове в козметичната индустрия (Macgregor, 1984: 219-224). Според него „фактори, влияещи върху уязвимостта на пластичните хирурзи, включват способността им да провеждат ефективно интервю с пациента, като обръщат внимание на невербалните знаци и образа на пластичната хирургия“ (Macgregor, 1984: 219). Анализът на трудностите и конфликтите, които възникват между лекари и пациенти, показва, че много от тях не са само последици от неизпълнени очаквания или лоши хирургични резултати, но имат своите корени или се изострят от качеството на взаимодействие между лекар и пациент и нагласите и поведението на хирурга в хода на общуването. Както има личностни характеристики на пациентите, които могат да попречат на подходящата комуникация, така не трябва да се пренебрегват личностните черти на хирурзите. Макгрегър, твърди, че хирург, който не е истински уверен в способностите си, но за сметка на това се старее да бъде конкурентен, би се възползвал от утвърждаването на авторитета си над тези, които са му подчинени - т.е. пациенти, медицински сестри и помощниците му. Според социолога такъв човек се изявява като диктатор, проявява нетърпеливост, държи се авторитарно, няма дипломатически подход в спорове и е безчувствен към чувствата на другите. Ако пациентът открие грешка и реагира емоционално, той или тя бива етикетирани(а) като неразумен(на) или невротичен(на). Макгрегър отбелязва, че хирурзите, които действат припряно, не реагират адекватно при задаване на въпроси и обратна връзка, критики и оплаквания от страна на пациентите им, не демонстрират необходимата съпричастност. Според опитния социолог лекар с подобен психологически профил е много по-вероятно да има проблеми в интеракцията с негодуващи пациенти, отколкото хирург, който проявява интерес и се вслушва в притесненията на пациентите. Дори когато нещата се объркат, както се случва понякога, пациентът, чийто лекар е бил любезен и разбиращ, е по-склонен да предпочете дипломатична и уважителна комуникация.

От друга страна, нарцистичните пациенти също може да създават проблеми на хирурзите с нереалистичните си очаквания, невъзможността да приемат мнението на хирурга, както и с желанието си за пълен контрол над поведението на специалиста и желания резултат (Ricci et al, 2010). Нарцистичните пациенти е възможно да проявяват и агресия срещу

специалистите, като това също може да се разглежда като определена форма на уязвимост относно процедурите за усилване на красотата. Очакванията на нарцисистичните пациенти очертават траектория на уязвимост, свързана с разочарование и последиците от него (пак там).

12. Заключение

Усилването на красотата, освен със своите благоприятни, полезни и спомагателни за оформянето на идентичността естетически ефекти и възможности за разнообразно себеизразяване, следва да бъде съобразявано с биологичните, етичните, психологическите и реалистичните ограничения. Признаването на тези ограничения и разбирането на уязвимостите, свързани с практиките за усилването на красотата, е от решаващо значение за насърчаването на по-балансиран и отговорен подход към естетическите търсения и желание за телесно усъвършенстване. Прегледът на литературата показва, че вероятно липсват достатъчно изследвания за усилване на красотата при мъжете и пристрастеността към хирургичните процедури. Насърчаването на реалистични очаквания и приоритизирането на психическото благополучие са от изключителна важност за формирането на по-здравословно отношение към подобряването на външния вид в съвременната епоха. Необходими са нови по-солидни социологически, психологически, философски изследвания на избраната проблематика, по-ясно запознаване на потребителите на козметичните услуги с усложненията, проблемите и уязвимостите, за да се минимизират потенциалните неблагоприятни последици за психичното и физическото здраве, както и за стимулиране на здравословна комуникация между търговците на услугите, хирурзите и пациентите. От особено значение е и хората да възпитават чувство на здравословна любов към себе си и към собственото си тяло.

Литература:

Agthe, M., Spörrle, M., & Maner, J. K. (2010). Don't hate me because I'm beautiful: Anti-attractiveness bias in organizational evaluation and decision making. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 1151–1154.

Awad, Emmanuelle. (2021). Acceptance of Cosmetic Enhancement and Association between Self-Esteem, Well-Being and Cosmetic Procedures among Women. [Lup.lub.lu.se, lup.lub.lu.se/studentpapers/search/publication/9065722](http://lup.lub.lu.se/studentpapers/search/publication/9065722). Accessed 25 Jan. 2024.

Barone, Mauro, et al. (2017). Ethics and Plastic Surgery/What Is Plastic Surgery? *Archives of Plastic Surgery*, 44(1): 90–92.

Blum, V. (2003). *Flesh Wounds: The Culture of Cosmetic Surgery*. Berkeley: University of California Press.

- Boursier V, Gioia F. (2020). Women's Pathological Narcissism and its Relationship with Social Appearance Anxiety: The Mediating Role of Body Shame. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(3): 164-174.
- Bowyer, L., Krebs, G., Mataix-Cols, D., Veale, D., & Monzani, B. (2016). A Critical Review of Cosmetic Treatment Outcomes in Body Dysmorphic Disorder. *Body Image*, 19: 1–8.
- California Health and Beauty. (2011). Cosmetic Surgery Is Safe. In: R. Espejo (ed.) *Opposing Viewpoints. Cosmetic Surgery*. Detroit: Greenhaven Press.
- Deleuze, G. (1992). What Is Dispositif? In: T. J. Armstrong (ed.), *Michel Foucault Philosopher*. London and New York: Routledge.
- Dion, K., Berscheid, E., & Walster, E. (1972). What is beautiful is good. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24: 285–290.
- Dolezal, L. (2016). Morphological Freedom and Medicine: Constructing the Posthuman Body. In: S. Atkinson, J. Macnaughton, & J. Richards (eds.) *The Edinburgh Companion to the Critical Medical Humanities*. Edinburgh University Press, pp. 310–324.
- Elliott, A. & Lemert, Ch. (2006). *The New Individualism: The Emotional Costs of Globalization*. London: Routledge.
- Erden, Y. J., & Brey, P. A. (2022). Ethics guidelines for human enhancement R&D. *Science*, 378(6622): 835–838.
- García-Sánchez, E. (2016). Cosmetic Vulnerability: The New Face of Human Frailty. In: Masferrer, A., García-Sánchez, E. (eds) *Human Dignity of the Vulnerable in the Age of Rights*. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice, vol 55. Springer.
- Garland-Thomson, R. (2011). Misfits: A Feminist Disability Concept. *Hypatia* 26(3): 591–609.
- ISAPS. 2022. Global Survey. Full report and press releases, <https://www.isaps.org/discover/about-isaps/global-statistics/reports-and-press-releases/global-survey-2022-full-report-and-press-releases/>.
- Greenfield, S. (2018). *When Beauty is the Beast: The Effects of Beauty Propaganda on Female Consumers*, https://digitalcommons.unomaha.edu/university_honors_program/20
- Hosoda, M., Stone-Romero, E. F., & Coats, G. (2003). The effects of physical attractiveness on job-related outcomes: A metaanalysis of experimental studies. *Personnel Psychology*, 56: 431–462.
- Johnson, G. (2022). *Amour-propre* and *amour de soi*: Instinctive and Introverted Languages of Culture and Integration in the Philosophy of Jean-Jaques Rousseau. *Journal of East-West Thought*.
- Karamallah, M. H., Ghanavati, M., Ghaderpour, Z., Dianat, M., Jaderi, T., Koti, F., Shabankareh, F. N., & Fatalizadeh, R. (2018). Sociological study of the factors affecting body management (focusing on cosmetic surgeries in the city of Ahvaz, Iran). *Biomedical Research* 29(10).
- Kirkey, S. (2016). Blowfish lips and puffy faces: New study warns of the complications and not-so-pretty side of facial fillers. *National Post*, <https://nationalpost.com/health/1020-fillers>.
- Krueger, N., Luebberding, S., Sattler, G., Hanke, C. W., Alexiades-Armenakas, M., & Sadick, N. (2013). The history of aesthetic medicine and surgery. *Journal of drugs in dermatology* 12(7): 737-742.
- Lefebvre, S. and Cowart, K. (2022). An investigation of influencer body enhancement and brandendorsement". *Journal of Services Marketing*, 36(1): 59-72.
- Low, K. G.; Charanasomboon, S.; Brown, C.; Hiltunen, G.; Long, K.; Reinhalter, K.; Jones, H. (2003). Internalization of the Thin Ideal, Weight and Body Image Concerns. *Social Behavior and Personality*, 31: 81–89.
- Macgregor, F.C. (1984). Cosmetic surgery: A sociological analysis of litigation and a surgical specialty. *Aesthetic and Plastic Surgery*, 8, 219–224.

- Morgan, K. P. (1991). Women and the knife: Cosmetic surgery and the colonization of women's bodies. *Hypatia*, 6(3), 25–53.
- Northrop, J. M. (2014). *Reflecting on Cosmetic Surgery: Body image, Shame and Narcissism*. Routledge.
- Olexa, Fr. (2017). The Ethics Behind Cosmetic Procedures: The Strive for Aesthetics. *Student Publications, Presentations, and Projects*, 5, <https://spiral.lynn.edu/studentpubs/5>.
- Palafox, D. (2022). The boundaries of beauty. *Indian Journal of Plastic Surgery*, 55(04), 413–414.
- Pinhas, L., Toner, B. B., Ali, A., Garfinkel, P. E., & Stuckless, N. (1999). The effects of the ideal of female beauty on mood and body satisfaction. *International Journal of Eating Disorders*, 25(2), 223–226.
- Ricci, W. F., Prstojevich, S. J., Langley, H. S., & Hlavacek, M. R. (2010). Psychological risks associated with appearance-altering procedures: issues "facing" cosmetic surgery. *Oral and maxillofacial surgery clinics of North America*, 22(4), 439–444.
- Rice, C., S. Riley, A. LaMarre and K. A. Bailey. (2021). What a Body Can Do: Rethinking Body Functionality through a Feminist Materialist Disability Lens. *Body Image*, 38, 95–105.
- Riley, S., Evans, A., & Robson, M. (2023). *Postfeminism and Body Image*. New York: Routledge.
- Robertson, J. M., & Kingsley, B. E. (2021). Behind the façade: Motivations for cosmetic usage by women. *SAGE Open*, 11(4).
- Rousseau, J.-J. (1979). *Emile: Or on Education*. (Trans. A. Bloom). Basic Books.
- Sheikh, O., Logan, G., Vempaty, S., Rahim, I., Hilmi, S., & Ayliffe, P. (2017). Nonsurgical cosmetic procedures — review and management of complications. *International Journal of Oral & Maxillofacial Surgery*, 46(1), 330-331.
- Shildrick, M. (2013). Re-Imagining Embodiment: Prostheses, Supplements and Boundaries. *Somatechnics*, 3(2),
- Norozi, S., Zenoz, K. M. & Hossein Fakuri Haji Yar. (2017). An investigation on the relationship between narcissism and body dysmorphic disorder in cosmetic surgery applicants. *International Journal of Indian Psychology*, 4(4).
- Stevens, M. L. (2006). *Replaceable you: Engineering the body in postwar America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tiggeman, M., & McGill, B. (2004). The Role of Social Comparison in the Effect of Magazine Advertisements on Women's Mood and Body Dissatisfaction. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(1), 23-44.
- Tranter, B., & Hanson, D. (2015). The social bases of cosmetic surgery in Australia. *Journal of Sociology*, 51(2), 189-206.
- Walker, C.E., Krumhuber, E.G., Dayan, S. et al. (2021). Effects of social media use on desire for cosmetic surgery among young women. *Current Psychology*, 40, 3355–3364.

УЯЗВИМОСТ В НАЧАЛОТО НА ЖИВОТА: МОРАЛНИ ПРОБЛЕМИ ОКОЛО ИЗКУСТВЕНИТЕ ПРОБЛЕМИ

Keywords: ectogenesis, artificial wombs, vulnerability, enhancement, abortion.

Abstract: Human beings are born with an inherent vulnerability, they are always in danger of being born impaired or not born at all. Today's technologies seek precisely to remove this vulnerability and to enhance the human being. Ectogenesis may be the key to providing protection against the inherent vulnerability of the unborn human being, but it itself brings with it many ethical conundrums.

Човек се ражда с уязвимостта, а в някакъв смисъл тя дори „предшества“ неговото раждане - винаги стои възможността за увреждане или усложнения по време на и след раждането. Още преди човешкото същество да се роди, смъртта сякаш го дебне и е заложена. Преди поемането на първото дихание в света, нероденото е застрашено. Поради тази **изначална уязвимост** технологиите работят по въпроса да „усилят“ (to enhance) човешкото същество още преди то да се роди. Ще започна с изложение на това какво изобщо представлява „ектогенезата“ и какви са тези изкуствени утробы, както и какво провокира моят интерес към темата. Със своето изследване искам да подтикна да помислим отново за границите на допустимост на технологиите, но също така и за моралните граници на допустимост.

Какво е ектогенеза?

Първо, предлагам една етимологична справка, разделяйки терминът „ectogenesis“ на две части: съответно „ecto“ (гр. “външен”, outside, external) и „genesis“ (“произход”, “начало”, birth, origin¹). Тоест става въпрос за едно външноутробно раждане – раждане извън утробата на майката. А можем ли да говорим за “интогенеза” (intogenesis) в такъв случай, когато говорим за “нормалното”, “естественото” раждане, за да оразличим двете понятия? Уилям Симкулет, изследовател в областта на етиката, в “*Artificial Reproductive Technologies and the Advent of the*

---

¹ <https://www.etymonline.com/search?q=genesis>

Artificial Womb” дава следната дефиниция за ектогенезата: „технология, която би позволила на плода да се развива извън утробата на бременната майка“ (Simkulet, 2019: 1). Именно това и аз ще наричам **ектогенеза** в настоящата статия - процесът, при който един индивид може да бъде развит извънутробно; а изкуствената утроба - средството, чрез което може да се постигне това извънутробно раждане. Фрида Симонщайн заявява в *“Womb Politics: A Short History of the Future of Human Reproduction”* следното: “Докато изкуствената утроба е инструментът, а ектогенезата процес, в тази глава използвам тези термини като взаимозаменяеми” (Simonstein, 2022: 142). Това е минус в работата на Симонщайн, която следва да отдели двамата термина и да не ги използва като синоними, защото в единия случай става въпрос за процес, а в другия – за инструмента, чрез който ще бъде осъществен този процес, в случая извънутробното раждане.

Джон Халдейн се смята за създател на термина – той го използва за първи път в своето есе „Дедал; или науката и бъдещето“ („Daedalus; or, Science and the Future“):

„Въпреки това, отдавна Дедал доказа, че „научният работник не се притеснява от богове“; и бъдещите биологични открития вероятно ще променят неимоверно нашия морален кодекс чрез създаването на **ектогенетични деца**. Това е център на интерес за бъдещата биология. Този биологичен прогрес може да се окаже „несъвместим с някои от нашите собствени социални злини“. „Бъдещето няма да бъде пътека, постлана с цветя... То е обнадеждаващо, само ако човечеството успее да приспособи морала си към своите сили.“... Прогнозата за изкуствено контролирано зачеване и на ембрионалното развитие напълно оправдава подготвително предупреждение на автора към читателя; и може да е научно абсурдно, но във всеки случай, служи за много ярка илюстрация на вида социален проблем, който научната работа в областта на биологията може да повдигне“

(Haldane, 1926: 15-16)

Използвайки образът на Дедал за древния учен, Халдейн достига до идеята за вечния прогрес и напредване на науките, които ще доведат и до създаване на такива ектогенетични деца; въпрос, който пряко засяга биологията, но бих допълнила, етиката също. Но във възможността за тези изкуствени утробы, Халдейн вижда и голяма опасност и едно потенциално зло. Тези изкуствени утробы вече все повече изглежда да се превръщат в реалност, но те носят със себе си опасността от този вечен цикъл на създаването на нови и нови технологии - създаване и на едно потенциално “зло”, което да замести другото зло и така до безкрай. Но ще осигурят ли те отговор в борбата срещу уязвимостта в началото на живота?

Защо изкуствените утробы предизвикват интерес?

Моят интерес към темата се породил от провокативния мисловен експеримент на „EctoLife” със своите гръмки обещания за произвеждането на такива изкуствени утробы, чрез които ще могат да се “развъждат” до 30 000 бебета годишно; за мен това създава затруднения

в морален план, тъй като подобно нещо би се превърнало в буквална ферма за бебета или както аз предпочитам да го наричам – развъдник за бебета.

Но също така се вдъхнових от изследванията на научния институт „Вайцман“ в Израел, чийто екип успешно създаде ембрион без помощта на яйцеклетки и сперма, но използвайки стволови клетки. Колкото и далечно да изглежда подобно бъдеще, изследванията и технологиите в областта на ектогенезата все повече напредват. Това показват и изследванията, проведени от научния институт „Вайцман“. Експериментът обещава да бъде „първия завършен модел на ембрион, имитиращ всички ключови структури, които се появяват в ранния ембрион“². Учен от този израелски институт твърди следното: „Това е черна кутия. Познанията ни са много ограничени“³, казва професор Джейкъб Хана. Целта на този експеримент е задълбочаване познанията в областта на ембриологията – „да се разбере как се развива човешкото същество в най-ранните моменти от живота“⁴ (BTV: пак там); но също така да служи на целите на медицината, като дава обяснение за спонтанните аборти, както изследва възможността за използване на различни лекарства и медикаменти върху бременните жени.

Изследванията в тази област все повече се интензифицират и е въпрос на време първото ектогенетично бебе да бъде родено; на този етап експериментите напредват и струва ми се, изкуствените утробы вече не са просто един фантастичен сценарий, а разкритията в областта на ембриологията могат да са и ключът към създаването и усъвършенстването на ектогенезата като процес.

Пълна и частична ектогенеза

Тази технология все още не е развита, но предполага осигуряването на същата среда и стимули от матката, както това се случва в естествения процес. Важна е разликата между пълната и частичната ектогенеза, тъй като съм по-скоро привърженик на частичната такава, тъй като за мен тя е по-малко проблематична. „**Пълната ектогенеза** (*full ectogenesis*) би била процес на развитие на плода от зачеването (или скоро след това) до бебешка възраст, като се използват ембриони, създадени чрез ин витро оплождане или подобен процес“ (Simkulet, 2019: 2). Това ще рече, че този тип ектогенеза ще продължи от зачеването до „израждането“ на самото бебе на бял свят. Но също така можем да говорим за частична такава. „**Частичната ектогенеза** е процес на използване на изкуствени утробы за частично развитие на плода...

---

² BBC. 2023. *Scientists grow whole model of human embryo, without sperm or egg*. URL: <https://www.bbc.com/news/health-66715669>

³ BTV Novinite. *Изкуствен ембрион: Учените го създадоха в лаборатория, без сперма и яйцеклетка*. Наличен на следния интернет адрес: <https://btvnovinite.bg/lifestyle/liubopitno/izkustven-embrion-uchenite-go-sazdadoha-v-laboratoriya-bez-sperma-i-jajcekletka.html#>

⁴ BTV, 2023: пак там

Технологията за частична ектогенеза би могла да позволи на жени, чийто живот е в опасност поради бременност, да изключат (to disconnect) плода си, като по този начин спасят живота му” (Simkulet, 2019: 3). Симкулет вярва, че в частичната ектогенеза е решението на проблема с абортите - при възможността за частична ектогенеза, няма да е необходимо да се решава между живота на майката или на детето. Но тук не мога да се съглася със Симкулет - ектогенезата не е цялостно решение на проблема с абортите, защото самата тя поражда много други въпросителни. Аз я намирам за приемлива, когато наистина е наложителна и служи за целите на това бебето да се роди здраво, без усложнения и без увреждания; както и в случаите, когато бъдещата майка няма възможност, поради здравословен проблем, самата тя да роди бебето.

По-скоро бих казала, че е по-малко проблемна от пълната ектогенеза и с нея могат да се направят повече компромиси що се отнася до някои етични въпроси - например дали плодът ще се развива нормално извън майчината утроба, до какъв етап абортът е допустим, дали при ектогенезата е допустим абортът, с какво би се различавал от обикновения аборт и пр. „Наличието на ектогенеза обаче може да промени това: ние ще се намираме в свят, в който жената може да прекъсне бременността си, без да се налага да се съгласява с **плодоубийството**. Освен това, ако ектогенезата стане практически възможна, тогава правото на майката да вземе едностранно решение за прекъсване на бременността не би трябвало да показва правото на майката едностранно да реши да действа **плодоубийствено** (foeticidally)” (Brassington, 2009: 203). В такъв случай при ектогенезата плодът може да бъде оставен да се роди, но да не бъде отгледан от биологичните си родители или пък да бъде използван за целите на трансплантацията, каквото предназначение виждат в нея Сингър и Уелс (Singer and Wells, 2006) в “Ectogenesis”, което от своя страна има своите морални противоречия и неприемливости.

Ектогенезата сега

Какво се случва днес и какво е бъдещото на ектогенезата? „Понастоящем ектогенезата е утопична идея, насочена към намаляване на заболяемостта и смъртността при преждевременно раждане (1) и към това да се даде възможност за майчинство в случаите на абсолютно маточно безплодие (2)... Ектогенеза за успешно развитие на ембриона/плода от зачеването до раждането извън тялото трябва да се основава на създаването на изкуствена матка от следващо поколение **за частично или пълно развитие на плода**. Това развитие ще изисква мултидисциплинарни усилия на учени и клиницисти, заедно с подходящи експерименти с животни. Подобна нова технология ще донесе важни ползи, придружени от драматични промени в правните, социалните и етичните аспекти на репродукцията при

човека“ (Bulletti, Simon, 2019: 2), пишат Бюлетти и Симон в *“Bioengineered uterus: a path toward ectogenesis”*. На този етап, ектогенезата е просто една възможност да бъдат родени едни потенциални индивиди, които в противен случай не биха били родени, или пък да бъдат спасени такива, благодарение на една частична ектогенеза, в която да могат да бъдат преместени във всеки период от бременността. Макар кувьозите да осигуряват оцеляването на екстремно недоносени бебета, те все още не могат да спасяват бебета в първите гестационни седмици. За това ектогенезата би могла да бъде приемливо решение на проблема с недоносването.

Залогът пред ектогенезата

Залогът пред ектогенезата е доста голям: решение на един от **най-фундаменталните въпроси**, а именно - **справянето със смъртта, тази изначална уязвимост на човека**. „На нас се пада задачата не да лекуваме отделна болест или група от болести, а да решим фундаменталния въпрос в биологията и всичко, което произтича от нея: как една оплодена яйцеклетка се развива в напълно функционално възрастно човешко същество и как множество генетични фактори и фактори на околната среда влияят на този процес за добро или за лошо“, пише Симонщайн (Simonstein, 2009: 180). Необходими са множество изследвания и открития, за да се достигне до създаването на безупречно функционираща изкуствена утроба, осигуряваща най-добрите условия за развиващото се същество.

Условията за ектогенезата

Симкулет прави следните три предположения, за да оцени ектогенезата:

- (1) Технологията за ектогенезата е безопасна за фетуса;**
- (2) Медицинският риск от прекъсване на връзката и отстраняването на плода от утробата на майката е сравним с „предизвиканите“ аборти, при които плодът бива убит;**
- (3) Родителите имат право да прехвърлят своите родителските задължения на други желаещи и можещи страни, като например държавата.**

Това са един вид условия, които ектогенезата следва да изпълни, за да бъде оценена като морална и като успешно осъществена: да бъде най-вече безопасна; но затова се изискват множество експерименти и проучвания, докато може да бъде гарантирана. Последната трета точка (3) пък навежда за възможностите за осиновяване или *“a ward of state”* – подопечен на държавата. Това донякъде напомня на Платоновата идея за общите деца и тяхното общо отглеждане. Възниква и въпросът: кой ще отгледа тези деца, ако родителите им се откажат от тях? С какво ще им се даде по-добър старт, ако няма кой да отгледа тези бебета? Ще бъдат ли използвани за експерименти?

Алтернатива на възпроизводството и постигане на равенство

Какво ще се случи, ако ектогенезата остане единствената алтернатива за възпроизводство? В тази насока Такала разсъждава по следния начин: „В крайна сметка е възможно в един момент благополучието на бъдещото дете да бъде гарантирано най-добре в контролираната среда на изкуствената утроба и това да доведе до ситуация, в която естествената бременност първо да бъде обезкуражена, а по-късно може би дори осъдена. Такъв сценарий наистина би могъл да ограничи избора на жените, но доколкото това би било лошо развитие, е друг въпрос. Дори ако за някои жени преживяването на бременност е вътрешно ценно, трудно е да се изтъкне убедителен аргумент, че тази ценност е толкова голяма, че да оправдае компромиса с благосъстоянието на роденото дете. Ако наистина се докаже, че ектогенезата е в най-добрия интерес на децата и ако наистина вярваме в равенството, това ограничаване на избора (чрез отнемане на потенциално вредна привилегия) не би трябвало да се разглежда като неблагоприятно въздействие“ (Takala, 2009: 192-193). Макар да се отнема по този начин детеродната функция на жената, това в крайна сметка се оценява като жертва в името на благополучието на бъдещия индивид, който няма да е плод на произвола и случайността, а на внимателно изчисление и добре контролирана среда.

В заключение, Такала вярва, че ектогенезата е способна да постигне така желаното равенство между половете. „И не само жените, но и всички онези, които не се вписват в опростените стереотипи за мъже и жени, тъй като тези категории постепенно ще изгубят значението си. За мъжете ектогенезата ще увеличи репродуктивните им права и ще имат достъп до различни нови роли, които ще станат възможни за тях. С развитието на ектогенезата, най-накрая ще можем да се освободим от биологично обусловените роли, които от дълго време са изоставали зад социалната еволюция. В повечето други области на живота, хората са се издигнали над биологичните си инстинкти, а сега това може да се случи и с възпроизводството. Това би означавало дълбоки промени в обществата, но най-важното - ще направи всички нас първо и преди всичко хора - а не носители на роли, които може би не възприемаме като свои“ (Takala, 2009: 194). В някакъв смисъл, това ще бъде една еволюция в нашата репродукция и ще разчупи вечната роля на жената - тя винаги да бъде Раждащата.

Заклучение

Нека се спрем на един мисловен експеримент: „Към Вас, читателят, от зад воала на невежеството (veil-of-ignorance⁵), е отправен въпросът дали бихте предпочели да се родите в

---

⁵ Вж. Dworkin, R. 2000. *Sovereign virtue. The theory and practice of equality*. Harvard university press.

общество А, където жените носят всички рискове и тежести на бременността и раждането, както е сега, или в общество Б, където ектогенезата е усъвършенствана и се използва рутинно. Вие не знаете дали ще се родите като мъж или като жена. Кое бихте избрали?“ (Smajdor, 2007: 343). Бих приканила всеки да помисли върху този експеримент, предложен в *“The Moral Imperative for Ectogenesis”* (“Моралният императив за ектогенезата”). В подобен контекст ектогенезата изглежда сякаш по-приемливият вариант. В заключение, изкуствените утробы и възможността за ектогенеза повдигат множество морални питання, които могат и да останат без отговор. Дали ектогенезата е решение на част от моралните главоблъсканици, свързани с абортите? Дали ще ни излекува от нашата изначална уязвимост? Докъде стига човешкото? Съвместима ли е тя с това, което можем да наречем “човешкост”?

Моралните проблеми около изкуствените утробы трудно могат да бъдат изчерпани. Ако ектогенезата бъде един успешен процес, който не носи рискове за плода, а напротив, осигурява по-големи шансове и по-безопасна среда, то тя би могла да се справи с уязвимостта в началото на живота, осигурявайки възможно най-добрата среда за бъдещия индивид. Но изкуствената утроба няма да даде нищо повече от един добър старт, след като захвърли индивида в света, където отново ще бъде уязвим. Ектогенезата може да разреши някои етични въпроси, но и самата тя поражда не по-малко такива.

Литература:

- BBC. (2023). *Scientists grow whole model of human embryo, without sperm or egg*, <https://www.bbc.com/news/health-66715669> (Последно влизане: 22.11.2023 г.).
- Brassington, I. (2009). *The Glass Womb*. In: Simonstein, Fr. (ed.) *Reprogen-ethics and the Future of Gender*. Dordrecht: Springer.
- BTV Novinite. *Изкуствен ембрион: Учените го създадоха в лаборатория, без сперма и яйцеклетка*, <https://btvnovinite.bg/lifestyle/liubopitno/izkustven-embrion-uchenite-go-sazdadoha-v-laboratorija-bez-sperma-i-jajcekletka.html#> (Последно влизане: 03.10.2023 г.).
- Bulletti, C., Simon, C. (2019). Bioengineered uterus: a path toward ectogenesis. *Journal Fertility and Sterility*, 112 / 3, 446-7.
- Dworkin, R. (2000). *Sovereign virtue. The theory and practice of equality*. Harvard University Press
- Etymonline.com. *Genesis*. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=genesis> (Последно влизане: 22.11.2023 г.)
- Haldane, J.B.S. (1926). Daedalus; or, Science and the Future. *The Journal of Philosophy*, 23: 3-17.
- Simkulet, W. (2019). Abortion and Ectogenesis: Moral Compromise. *Journal of Medical Ethics*, 46(2), 93-98.
- Simonstein, Fr. (2009). Artificial Reproductive Technologies and the Advent of the Artificial Womb. In: Simonstein, Fr. (ed) *Reprogen-ethics and the Future of Gender*. Dordrecht: Springer.

Simonstein, Fr. (2022). *Womb Politics: A Short History of the Future of Human Reproduction*. New York and Dordrecht: Springer.

Singer, P., Wells, D. (2006). Ectogenesis. In: Gelfand, S. and R. Shook. *Ectogenesis. Artificial Womb Technology and the Future of Human Reproduction*. New York: Rodopi B.V.

Smajdor, A. (2007). The Moral Imperative for Ectogenesis. *Journal of Cambridge Quarterly of Healthcare Ethic*, 16(3).

Takala, T. (2009). Human Before Sex? Ectogenesis as a Way to Equality. In: Simonstein, Fr. (ed.) *Reprogen-ethics and the Future of Gender*. Dordrecht: Springer.

ДИЛЕМАТА НА СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА¹

Keywords: singular terms, proper names, referential theory, description theory

Abstract: The purpose of the present text is to present the specific function of proper names. Therefore, I will initially consider the now classic concepts of the meaning of proper names, which could be divided into two main types - referential and descriptive. I will analyze the problems that each of them not only solves but also creates. In conclusion, I will present an alternative pragmatic approach to avoid the difficulties that have arisen.

„Двата възгледа са пътеки, водещи до различаващи се и древни метафизически системи. Първият води до последните обекти на референцията, до субстанцията на схоластиците и до Gegenstände от Tractatus². Вторият води до идентичността на неразличимите и до променливите на квантификацията като единствените референциални термини в езика.“

Джон Сърл, „Собствени имена“

В настоящия текст ще изследвам специфичната роля на собствените имена. За тази цел ще представя дилемата между референциалната и дескриптивна теория и възможното прагматично бяство от нея.

Единични термини

Под единичен термин се разбира израз, който може или претедира да означава индивидуален обект, предмет или събитие в най-широк смисъл. Парадигмален пример са собствените имена като да кажем „Иван Вазов“. Към сингуларните изрази спадат и по-сложни конструкции като „настоящият президент на България“. В логиката те се наричат определителни описания, а именно изрази които могат да се отнасят към един единствен предмет чрез някаква негова уникална характеристика. Роля на единични термини изпълняват също личните местоимения като „аз“ или „той“, както и показателните местоимения „това“ и „онова“, често следвани от съществително нарицателно, чрез което се образуват конструкции като „този стол“ или „онзи кон“. Често те се подвеждат под общата рубрика „индексикалии“ като се приема, че

¹ Това изследване е финансирано от Европейския съюз - NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект № BG-RRP-2.004-0008-C01.

² Става дума за предметите от *Логико-философски трактат* на Витгенщайн.

тяхното значение зависи от контекста, в който се употребяват. Тук акцентът ще падне върху анализа на семантиката на собствените имена като имплицитно ще се посочат и разликите с останалите видове сингуларни термини.

Референциална теория за значението

Класически пример за референциална теория за значението на собствените имена е концепцията на Джон Ст. Мил, изложена в „Система на логиката“. Мил нарича всички категорематични изрази „имена“ и смята, че най-фундаменталното им класифициране е на общи и единични в зависимост от това, дали могат да означават много обекти или само един. От логическа гледна точка е от значение и разграничението, което прокарва между денотация и конотация. Денотацията на един термин се състои от обектите, към които той истинно се прилага, а конотацията включва колекция от атрибути, характеризиращи единствено и само тях. Така общите имена винаги са конотативни, защото в съдържанието им се излагат съществени и отличителни свойства, присъщи на предметите от дадения клас. Единичните термини, от друга страна, биват както конотативни, така и неконотативни. На това подразделение съответства и разлика в граматическата им структура. Когато единичното име е образувано от общо, конотативно име чрез прибавяне на определителен член, то полученият по този начин израз се отнася до един-единствен обект, който е уникален носител на изразената характеристика. В такъв случай значението на името се разбира посредством смисъла на общия термин без да е необходимо директно отнасяне до съответния предмет (ако изобщо има такъв). От своя страна неконотативните собствени имена просто се „прикачат към самия обект и не са зависими от ...каквато и да е негова характеристика“. (Mill, 1975: 20) Те са символи, „без значение“, които винаги имат референция, но не носят в допълнение към нея някакво информативно съдържание. За Мил именно неконотативните единични термини са модел за ролята, която играят собствените имена и както логически, така и епистемологически те не са сводими до определително описание или набор от такива. Според него двата класа фрази изпълняват различни цели: единичните термини в тесен смисъл на думата просто са знак за наименования чрез тях предмет, докато дескрипциите изразяват факти, свързани с него. Ако ги приравним, то би се оказало, че признакът с необходимост съставят идентичността на обектите, което само по себе си е проблематично. Нека за илюстрация да разгледаме какво представлява значението на името „Софрониск“ и да допуснем, че освен човека Софрониск, то включва и характеристиките на гръцки скулптор, който е бил баща на Сократ и т.н. Тогава твърдението „Софрониск е гръцки скулптор, който е бил баща на Сократ“ би било аналитично и не би зависело от емпиричните факти. Но Софрониск случайно е станал баща на Сократ и можем да си представим свят, в който това не се е случило. По-общо ако установим, че някое от

тези качества, носени от смисъла на името, не е било присъщо на рефериращия индивид, то би следвало, че той би престанал да бъде самия себе си? Изглежда, че отговорът е отрицателен и поради това уникалните атрибути, изразявани от дескрипцията, не би трябвало да съставят каквато и да е част от значението на името. Казно по-друг начин рефериращата функция на езика, изпълнявана от собствените имена, е коренно различна от описващата.

Във връзка с референциалната концепция, според която знакът „а“ просто се свързва с обекта а, могат да бъдат поставени два типа проблеми. Първият от тях условно може да бъде наречен „прагматичен“ (при Мил той има епистемологична интерпретация), а именно как фактически се осъществява отношението име-обект в комуникативната ситуация? Вторият клас от въпроси има по-скоро строго логическа природа. Ще ги разгледам последователно, за да видим какви са скритите недостатъци на референциалната теория за значението.

Обяснението, което намираме при Мил на първия въпрос е следното. Собственото име прилича на знак, който нанасяме върху предмета, за да можем да го отличим от подобните му и в последствие да го открием. Така например ние поставяме имена на лодките и носим баджове на конференции. Директната физическа връзка между символа и обекта обаче не обяснява как бихме могли да употребяваме имената, когато предметите не са непосредствено налични. За да се получи по-точно тълкуване Мил добавя, че ние наименуваме не самите вещи, а менталните образи, които имаме за тях. Така референциалната семантична теория бива допълнена с психологически елементи, които имат претенцията да разясняват как сме в състояние да мислим и говорим за физически отсъстващи неща. Именно защото значението съвпада с менталния образ, то винаги можем да го извикаме в паметта и да го съотнесем с името. Но ако приемем, че семантичната релация включва нагледни компоненти, които собствено служат да обосноват реалното функциониране на собствените имена, то ще се изправим пред два нови проблема. На първо място, репрезентацията се свързва с времево и пространствено локализиран обект в някаква негова специфична даденост.³ Тъй като представите ни са винаги конкретни, то при повторна среща със същия предмет, ще получим различна психологическа картина. Тогава коя от двете би трябвало да се приемем за значение на единичния термин? На едно такова възражение би могло да се отговори, че между представите съществува вид асоциативна връзка, която гарантира континуитет и съответно идентификация, като последната от тях във времето се явява най-адекватна. Това обаче може би е необходимо, но не и достатъчно обяснение, защото при него се предполага, че употребата на собствените имена е възможна само при относително дълготрайно и устойчиво

---

³ По-подробно обяснение може да се намери в Tugendhat, E., Wolf, U., *Logisch-semantische Propädeutic*, S., 1983, превод на български език Т. Полименов.

наблюдение на обектите. Обичайната езикова практика опровергава такава хипотеза, тъй като ги използваме както за неща, с които не сме непосредствено запознати, така и за фикционални лица и вещи. Теорията на Мил също така не може да даде коректно обяснение за интерсубективното осъществяване на комуникацията. Ако значението е твърдествено на представата, а тя е нещо лично и субективно, то всеки член на езиковата общност би придавал различна индивидуална интерпретация на имената. Затова една и съща дума, например „Иван Петров“, би се асоциирала от индивида Х с една идея, а от индивида У с друга. Личните имена, обаче, в конкретна лингвистична група претендират да се отнасят до физически обекти във всички техни аспекти, безотносително от каквито и да е частни репрезентации.

Както вече беше посочено от основната идея на класическата референциална теория следват не само познавателни, но и логически проблеми. Те могат да бъдат обособени в два основни типа: твърдения, които включват имена без референт (в частност негативните екзистенциални твърдения) и нарушението на принципа на Лайбниц за субституция на идентичните (в частност твърденията за идентичност и интенционалните контексти). Нека накратко скицираме в какво по-точно се състоят логическите затруднения.⁴ Ако се приеме чистата референциална концепция, то следва че имената, които нямат референт би трябвало да бъдат безсмислени, тъй като, както вече беше посочено, те нямат собствено информативно съдържание, а служат само за посочване на конкретен обект. Името трябва да обозначава обекта и ако не го обозначава, то изобщо не може да бъде име. Тогава и всяко изречение, което съдържа подобни изрази в крайна сметка ще се окаже безсмислено. Но например изреченията, в които се отрича съществуване на предмети, означавани от този вид имена са не само смислени, но дори и истинни. Възможният ход в съгласие с концепцията на Мил е да кажем, че тук не става дума за реални обекти, а за нашите фикционални представи за тях, конструирани във въображението. Така в изреченията „Шерлок Холмс е велик детектив“ и „Шерлок Холмс не съществува“ името „Шерлок Холмс“ ще се отнася до създадената от индивида идея за Шерлок Холмс, а не до действителната личност. Явно, че подобно решение не работи, защото за самата представа нито би могло да се каже, че не съществува, нито пък че притежава съответното качество в същият смисъл, в които говорим за действителния физически индивид. Ако преформулираме горните истинни твърдения според предложената интерпретация в по-точна форма, те биха се превърнали в неистинните изречения „Представата за Шерлок Холмс е велик детектив“ и „Представата за Шерлок Холмс не

---

⁴ Под една или друга форма логическите проблеми, свързани с референциалната теория са формулирани за пръв път от Г. Фреге. Виж Фреге, Г., „Върху понятието и предмета“, „Върху смисъла и значението“, „Функция и понятие“, пр. Т. Полименов, Философия на логиката (ранна аналитична философия), УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2003.

съществува“. Ние можем да имаме представи за фикционални предмети и те да са част от нашия ментален живот, без от това да следват каквито и да е факти за реалните обекти в света.

Вторият клас от логически трудности е центриран около принципът на Лайбниц за взаимозаменяемост на идентичните. Най-общо той гласи, че значението на един сложен израз остава непроменено, ако една от неговите части се замени с друга, имаща същото значение. В случая със единичните термини, когато две имена „a“ и „b“ имат един и същ референт взаимозаменяемостта им в дадено изречение не променя стойността му по истинност. Референциалната теория за значението прави закона неприложим към твърденията за тъждество и интенционалните контексти. Както показва Фреге в статията „Върху смисъла и значението“ изреченията с формата „a=a“ и „a=b“ имат различни характеристики. Първото е аналитично и априорно, докато второто е синтетично и апостериорно познаваемо. Но ако приемем референциалната теория, разграничението в характеристики на твърденията не може да бъде обяснено. Известният пример на Фреге със „Зорница“ и „Вечерница“ илюстрира проблема. Явно е, че не можем просто да заменим „Зорница“ с „Вечерница“ в твърдението „Зорница е Зорница“ и да получим еквивалентно твърдение. Въпросът обаче не засяга само семантичното значение на собствените имена, но също така се свързва и с нашето разбиране на изреченията. Ако допуснем, че разполагаме с две имена „a“ и „b“ на един и същ обект, то ще следва, че всеки, който разбира изречение с формата „a е F“, трябва да разбира и изречението „b е F“. Отново примерът със „Зорница“ и „Вечерница“ се явява опровержение на подобна възможност. Така например Талес би могъл да знае, че Зорница е планета, без от това да следва, че той знае, че Вечерница е планета. Казано по общо принципът на Лайбниц не важи за контексти, които включват епистемични нагласи като „А мисли, че p“, „А вярва, че p“ и т.н.

Алтернативната дескриптивна теория предлагат нови логически подходи при анализа на семантичната роля на собствените имена, които целят да разрешат прагматичните и логически трудности, възникващи в рамките на референциалната концепция, но създават нови, които накратко ще изложим.

Дескриптивна теория за значението

Дескриптивната теория за значението в съвременната си форма е разработена от Г. Фреге. В тази посока той извършва две важни стъпки: първо, депсихологизира мисълта, и второ, въвежда смисъла на собствените имена в допълнение към тяхната референция. Ще скицирам накратко как се случва това. В „Основи на аритметиката“ Фреге формулира три фундаментални принципа: „винаги ясно да се отделя психологическото от логическото, субективното от обективното; никога да не се пита за значението на една дума изолирано, а само в контекста на пропозицията; никога да не се забравя разликата между понятие и обект.“ (Frege, 1950: xxii)

Нека в резюме да разгледаме тяхната същност и взаимовръзка. Под „психологическо“ Фреге има предвид действията и съдържанията на индивидуалните съзнания. В нашият контекст „идеите“ или „представите“ ще спадат към областта на субективното, тъй като те винаги се явяват нечий. За разлика от Мил, чийто подход е психологически, Фреге изхожда от анализа на езика и от идеята, че хората имат споделен ресурс от знания, който се предава и реализира в комуникацията. Тогава би трябвало да се приеме, че значенията са нещо, което не е лично, а е интерперсонално достъпно и следователно обективно в противовес на чисто субективните идеи. Вторият принцип на Фреге допълва и пояснява първия. В традиционната логика се е приемала триадата – понятие, съждение, умозаклучение, като се е смятало, че основният логически компонент се явяват думите и съответно техните значения (или понятията), от тях чрез синтеза се образуват изречения (съждения) и накрая аргументите (умозаклученията). Подобна йерархия в анализа води необходимо до първоначалното самостоятелно изследване на семантичните характеристики на термините и съответно до психологическото им третиране, според което те по един или друг начин се отнасят до асоциираните идеи и менталните действия като анализ, абстракция, синтез, извършвани с тях. Фреге преобръща логическата последователност като поставя в основата понятието за истина и съответно мислите като онези обектите, при които може да се повдигне въпроса за техните стойности по истинност. Ако базисната категория е изречението и/или неговото значение, то тя се депсихологизира, тъй като ние разбираме изреченията, а не ги свързваме с представи и индивидуални когнитивни актове. Смисълът на едно твърдение се схваща от всеки, който владее в достатъчна степен езика и следователно той не спада към сферата на личното. Така Фреге изтласква мисълта от съзнанието и я третира като абстрактна, платоническа същност. Втората фундаментална идея е, че частите на смисъла на изреченията се получават посредством логически анализ. Схващането на мисълта е функция от схващането на смисъла на нейните компоненти. В случая с единичните изречения това изисква начин или метод, чрез който да можем се отнесем към или казано по-точно да можем да идентифицираме обекта, за който се говори. Теорията на Мил за непосредствената семантична релация не дава удовлетворителен отговор, тъй като ние сме в състояние да разбираме множество твърдения, в които участват единични термини, чийто референт не е даден в нагледа или изобщо не е наличен. Следователно единичните термини трябва да имат още един семантичен аспект, който Фреге нарича „смисъл“ и който се явява приоритетен по отношение на предметите. Какво представлява смисълът? Нека само за уточнение отбележим, че Фреге нарича самите обекти „значение“ на имената. След като предметът не е непосредствено възприемаем, то чрез името трябва да се познават някакви описателни условия, които уникално да го специфицират. Например ние нямаме пряко

запознанство с денотата на думата „Аристотел“, но я разбираме, защото схващаме определени дескриптивните характеристики, които се носят от нея, да кажем „ученикът на Платон и учителят на Александър Македонски“, „авторът на „Първа Аналитика““, „създателят на науката логика“ и т.н., и, които конкретен индивид трябва да притежава, за да се приеме за значение на името. Обобщено с всеки сингуларен термин се свързва смисъл („вида даденост“ по думите на Фреге), който представлява някакво определително описание (или група такива) с формата „F-ът“ и значение, което е обозначеният чрез него предмет (ако такъв е наличен) (виж Полименов, 2018: 200). Така в концепцията на Фреге семантичните характеристики придобиват и метафизическа интерпретация. Смисълът не е само онова, което знаем, когато използваме собствените имена, но се явява и обективно присъща характеристика на предметите, независима от информацията, която индивидите от съответната лингвистична общност притежават. Затова разбирането на Фреге се характеризира като съвременна версия на реализма.

Нека сега в груби щрихи да опишем как теорията на Фреге разрешава посочените по-горе прагматични и логически затруднения като започнем с последните. Първият клас се отнасяше до изречения, в които участват имена без референт. Както беше посочено, когато ги разбираме, разбираме концептуалните условия, които един обект трябва да удовлетворява, за да се счита за значение на името. За да можем обаче да определим стойността им по истинност е нужно на първо място да идентифицираме предмета и тъй като такъв не съществува, те не са безсмислени, а не са нито истинни, нито неистини. В частният случай с екзистенциалните изречения, отговорът на Фреге е, че те са своеобразен тип общи твърдения, в които се изразява, че определеното описание „F-ът“ се прилага или не се прилага уникално към някакъв обект, т.е. в тях се говори за понятието, а не за предмета. Вторият посочен по-горе проблем се отнасяше до принципа на Лайбниц за взаимозаменяемост на идентичните. В екстензионалните контексти, в които думите имат своето пряко значение, се оказва, че той не важи за закона за тъждеството. Тук отново въвеждането на смисъла ни помага да намерим решение. Когато в твърдения за идентичност се срещат различни единични термини, изреченията са информативни, тъй като имената се свързват с различни определителни описания. Участникът в езиковата комуникация би могъл да ги разбира, без да познава тяхната стойност по истинност и затова верификацията им е въпрос на апостериорно, емпирично изследване. Във връзка с интензионалните контексти, т.е. тези в които се срещат изрази като „X мисли, че ...“, „X вярва, че ...“ и др., Фреге открива необичаен отговор. Тъй като в такива сложни изречения става дума за когнитивно отношение, тяхната стойност по истинност не може да зависи от стойността по истинност на

подчинените изречения. Например твърдението „Талес е вярвал, че Зорница е звезда“ би могло да е истинно, макар в действителност Зорница да е планета, защото тук от значение е менталната нагласа на Талес към мисълта, а не фактическото положение на нещата. Следователно познавателните релации не се отнасят до състояния на нещата, а до смисли. От тук и решаващата крачка, която прави Фреге, е да приеме, че смислите са онова, което определя истинността на интенционалните контексти и, че в тях смисъла се превръща в значение на името. Така в класическата дескриптивна теория се преодоляват всички затруднения, които възникват в рамките на чисто референциалния подход, но се пораждат нови, които накратко ще разгледам.

Както беше посочено Фреге въвежда смисъла, за да обясни разбирането на изреченията в езиковата среда. Нека да приемем, че той е това, което се схваща от говорещия и слушащия. Платонистката интерпретация ни задължават да считаме смисъла на собствените имена за инвариантен компонент. Фактическото осъществяване на обмена на информация при реални условия се явява контрапример за константното значение на единичните термини. Напълно възможно е, а често и действително, двама души да свързват с един и същ знак различни смисли. Например единият от тях да приема, че значението на „Аристотел“ е „древногръцки философ, написал „Първа аналитика““, а другият да го асоциира с „учителят на Александър Македонски“. Явно, че подобни разминавания са недопустими в теория, тъй като според нея смисълът на имената е напълно обективен.⁵ Също така тя не дава задоволителен отговор на част от логическите проблеми, които е призвана да реши. Ако с едно и също име се свързват различни описания, защо тогава твърденията с формата „ $a=a$ “ да не са информативни? Бихме могли например с първото „ a “ да имаме предвид характеристиката „ F -ът“, а с второто характеристиката „ F' -ът“. Така се оказва, че „ $a=a$ “ не е толкова различно, колкото Фреге предполага, от „ $a=b$ “. При всички положения за да се обясни по-точно ролята, която имат собствените имена е нужно да се приеме, че в лингвистичната общност съществува консенсус относно дескрипциите, които се свързват с тях. Какво по-точно обаче обхваща подобна конвенция – всички описания

---

⁵ Фреге отчита подобна възможност. Например в „Мисълта“ има следният пасаж: „Да допуснем понататък, че Херберт Гарнер знае, че д-р Густав Лаубен е роден на 13-ти септември 1875 в N. N. и че това не е вярно за никого друго; но че не знае къде живее сега д-р Лаубен, нито каквото и да е друго за него. Да приемем, че от своя страна Лео Петер не знае, че д-р Густав Лаубен е роден на 13-ти септември 1875 в N. N. Тогава Херберт Гарнер и Лео Петер, доколкото се взема под внимание собственото име „д-р Густав Лаубен“, не говорят един и същ език, макар че в действителност обозначават с това име един и същ мъж; защото не знаят, че правят това...От казаното следва, че при едно собствено име е важно как е даден този или тази, или това, което то обозначава...Ето защо трябва да се изисква с едно собствено име да бъде свързан един единствен начин, по който е даден този или тази, или това, което то обозначава.“, Фреге, Г., „Мисълта“, *Логически изследвания*, пр. Т. Полименов, KHORA, бр. 2, 2001, стр. 26-27.

или поне едно (а може и повече) от тях, за което се приема, че е логически приоритетно? Следвайки Сърл ще видим аргументите срещу идеята, че собствените имена се асоциират с някакъв набор от уникални характеристики, независимо от техния брой.⁶ Ако приемем, че институцията на собствените имена има конвенционална природа, то означава, че те притежават дефиниции, в които се излагат необходимите и достатъчни условия, на които обектът трябва да отговаря, за да бъде носител на името. Разликата между единичните и общите термини се състои именно в това, че първите нямат определения, тъй като каквито и описания да подберем, те винаги ще имат случаен, а не необходим характер. Също така идеята, че имената са еквивалентни на непроменлива дескрипция или конюнкция от такива води до факта, че при субституцията на описанията на местата на единичните термини някои (или всички) истинни твърдения ще окажат аналитични, а някои (или всички) неистинни самопротиворечиви. От тук следва идентифицирания от Мил проблем, че предметите трябва да притежават същностни уникални черти, което е най-малкото странно.

Един възможен подход за изход от дилемата

Мил и Фреге принадлежат на различни философски традиции. Ако за Мил логиката се свежда до психологията и само в нейните термини можем да обясним функционирането и принципите на мисленето и езика, за Фреге логиката трябва да бъде рязко отделена и обособена и ние можем да разберем семантиката на различните категории изрази като я поставим в областта на обективно недействителното или, казано по друг начин, в областта на абстрактните същности. Дали дилемата лично и субективно и общодостъпно и обективно не е фалшива? Можем ли да помислим за трети път, който да бъде основан на реалната езикова практика и да не ни обвързва с преживяванията на индивидите, нито да ни ангажира с допълнителни онтологически допускания? Именно такъв е подходът, който избира Дж. Сърл в статията „Собствените имена“. Той изхожда от идеята, че езикът е вид социална дейност, обусловена от правила. Така прагматиката става логически по-първична от семантиката и в нейните категории като речево действие, акт на предикация и др. ще могат да се обяснят и понятията за истина, значение и референция. Затова, според него, централният въпрос е „каква е уникалната функция на собствените имена“ (Сърл, 2008а: 177) в езика, която ги отличава от всички останали единични термини? За да я обясни той използва въведеното то П. Стросън в „За реферирането“ понятие за пресубпозиция. Тя се дефинира по следния

---

⁶ Предложените от Сърл аргументи срещу теорията на Фреге могат да бъдат намерени в: Сърл, Дж., „Собствени имена“, *Философия на логиката II*, пр. А. Бешкова, Изток-Запад, С., 2008 и Searle, G., *Speech Acts*, Cambridge University Press, C., 1969, ch. 7.

начин: едно изречение S1 е пресубпозиция на друго изречение S2, когато ако S1 е неистинно, то S2 няма стойност по истинност. С употребата на едно собствено име говорещият предполага, че реферираният обект съществува и, че може да бъде идентифициран то аудиторията. Както посочва Стросън той не твърди това експлицитно, а го предполага. (Чорбаджиева, 2017) В контраст на определителните описания с употребата на собствените имена не се определят константно някакви характеристики на обектите. При рефериращите им употреби се предполага, че обектът има конкретни качества, т.е. че някакви уникално рефериращи описателни изказвания са истинни за него. В своята съвкупност те представляват една включваща дизюнкция, която съдържа необходимите и достатъчни условия за прилагане на имената. В този пункт Сърл въвежда централната специфика на собствените имена, а именно понятието за неопределеност на смисъла. Този сноп от описания не постоянен и може да варира при различните хора и в различните ситуации. Затова за разлика от дескрипциите те не се носят на повърхността и така да се каже не се утвърждават категорично.

Именно отслабеният характер на теорията дава възможност да решим изложените по-рано проблеми, които създава философско-логическата концепция на Фреге. По отношение на негативните екзистенциални твърдения тяхната експлицитна логическа структура е, че достатъчен брой от конвенционалните пресубпозиции са неистинни. Във връзка с идентичността и интенционалните контексти са отворени двете алтернативни възможности. Твърденията за тъждество биха могли да бъдат както анаитични, така и синтетични в зависимост от съвпадението или разминаването на описателните пресубпозиции.

В заключение със сноп-теорията на Сърл се премахва онтологическата необходимостта на случайните събития, решения и факти като същевременно се запазва спецификата на собствените имена. Обобщено те винаги имат реферираща употреба, но са логически свързани с качествата на реферираната от тях вещь по „отслабен начин“ (Сърл, 2008b, стр. 180).

Литература:

- Полименов, Т., (2018). *Истина и смисъл (Категории на логическия анализ на езика)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Сърл, Дж., (2008). Собствени имена. Във: *Философия на логиката II*. София: Изток-Запад.
- Фреге, Г., (2021). Мисълта. Във: *Философия на езика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Фреге, Г., (2003). Функция и понятие. Във: *Философия на логиката (ранна аналитична философия)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“

Фреге, Г., (2003). Върху смисъла и значението. Във: *Философия на логиката (ранна аналитична философия)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Фреге, Г., (2003). Върху понятието и предмета. Във: *Философия на логиката (ранна аналитична философия)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Чорбаджиева, Е., (2017). Връзката между референция и съществуване в рамките на Ръселовата теория за обозначаването. *Nota Bene*, 37.

Searle, G., (1969). *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tugendhat, E., Wolf, U., (1986). *Logisch-semantische Propädeutic*. Stuttgart: Reclam.

Frege, G., (1950). *The foundations of arithmetic*. Oxford:Blackwell.

Mill, John, St., (1974). *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*. London: Routledge and Kegan Paul.

АБДУКТИВНИЯТ ИЗВОД С ЯНУСОВО ЛИЦЕ

Keywords: abductive inference, practical logic, groundbreaking inference, forbidden obligatory, weak incommensurability.

Abstract: The text offers an analysis of the problem of the abductive inference's internal limits, attempting to extract the theoretical charge of the metaphor about Janus-faced abduction, offered by John Kaag. This problem is put into consideration through Charles Peirce's dual definition of abduction simultaneously as both *a process of forming explanatory hypotheses* and *the only logical operation that presents new ideas*. It is emphasized that: by going through 1) taking into account the praxeological turn in logic (20th century); 2) making sense of an analogous metaphor in Ernest Cassirer, which refers to symbolic forms; and 3) turning to an attempt to analyze Kepler's discovery of the shape of the orbit of Mars as the most emblematic example of abductive inference (as Peirce points out), it is possible to think the theoretical charge of the metaphor of the Janus-faced abduction. The results of the investigation are presented summarized with the highlighting of the following problems: 1) the modal conflict of the *forbidden obligatory*; 2) the *weak incommensurability*; and 3) the dynamics between *forma formans* and *forma formata*.

Проблемът за абдукцията привлича силно теоретичното внимание на редица изследователи тогава, когато се разглежда като легитимна форма на извод наред с индукцията и дедукцията. Тя се отнася до т. нар. „логика на научното откритие“, като Чарлс Пърс, който въвежда и самото понятие, пръв се занимава обстойно с опити за нейния анализ. Казвам опити, тъй като общата позиция в коментарната литература е, че той оставя противоречиво наследство по проблема. Това надали е учудващо, ако се има предвид, че Пърс работи почти през цялата си кариера върху проблема, което е около петдесет години. В този текст обаче няма да се фокусирам върху хронологичното развитие и трансформациите на теорията на Пърс, нито ще се спирам подробно върху аргументите и контрааргументите в дебатите относно проблема за характера и обхвата на абдукцията, както и за нейната легитимност като извод, които са активни откакто Пърс поставя проблема отчетливо (те заслужават отделно обсъждане). Ще разгледам за сметка на това един от централните проблеми около абдуктивния извод, който ще маркирам тук като проблем за неговите вътрешни граници. Формата, в която ще поставя проблема, е свързана с интерпретацията ми на абдукцията като

---

¹ Катедра „Философия“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив.

извод в новаторски практики² с ендегенна логика³. Той се отнася до въпрос, който самият Пърс поставя, но го оставя с на пръв поглед противоречив отговор: дали процесът по достигане до нова идея е въпрос на логическа изводимост или е въпрос на *прозрение* (Insight), на инстинкт, на гадаене, на предположение и т. н.. За Пърс абдукцията е и „процес на формиране на обяснителни хипотези“, но тя е и „единствената логическа операция, която представя която и да е нова идея“ (Peirce: CP 5.171). Оттук и целта ми в този текст ще бъде да акцентирам върху проблема за вътрешните граници на абдукцията, като се опитам да извлека теоретичния заряд на една метафора. Според тази метафора споменатият двойствен смисъл не се мисли като слабост в теорията за абдукцията. Напротив, тази двойственост се мисли като нейна същностна черта. Оттук, както казва Джон Кааг, тя се характеризира с **Янусово лице**⁴. Преди да предложа няколко стъпки, чрез които може да се достигне до извличането на нейния теоретичен заряд, ще припомня накратко, че Бог Янус е римски бог, няма съответствия в гръцката митология. Името има същия корен като лат. *ianua* (врата) и *janus* (отворен вход с арка). Той е бил почитан като пазител на всяка врата и на всяко начинание и начало. Смятало се е, че е отварял и затварял всички врати, предимно символично. Често е изобразяван с две лица (Janus Geminus). Почитан е като пазител на всяко начинание в живота, на преходите и промените, на завършването и на времето, а освен това и като бог на слънцето и светлината. Той имал способността да вижда едновременно миналото и бъдещето.

Трябва предварително да се отбележи още, че главната разлика в начина, по който Пърс поставя проблема за абдукцията и по-съвременните интерпретации е, че при вторите тя се разглежда като извод към най-добро обяснение, формулирано от автори като Гилбърт Хармън (Harman, 1965) или Питър Липтън (Lipton, 2004). В някои интерпретации се отъждествяват двете, а в други се разграничават като се твърди например, че при Пърс извършващият абдукция трябва просто да направи „догадка“ или да „налучка“ печелившата хипотеза, докато при извода към най-добро обяснение изборът все пак е мотивиран рационално (Campos, 2011: 427). В трети се твърди, че разграничението между Пърсовата абдукция и извод към най-добро обяснение следва да се направи на базата на наблюдението, че първата е „креативна“, т.е. води до ново знание, докато изводът към най-добро обяснение обикновено започва с установяването на хипотези и в този смисъл е сроден с Пърсовата индукция (Minnameier, 2004). За Пърс, както вече споменах, абдукцията е и „процес на формиране на обяснителни хипотези“, но тя е и „единствената логическа операция, която

---

² Вж. Mineva, 2019, 2020, 2023, 2024.

³ Повече за ендегенната логика на практиката вж. Coulter, 1991.

⁴ Израз на Джон Кааг (Kaag, 2014).

представя която и да е нова идея” (Peirce: CP 5.171). Тук ясно виждаме нейния двойствен характер, на който всъщност се дължат и немалко от проблемите в интерпретациите.

Отделно от това редица автори отричат изобщо, че има логически измерения в изграждането на хипотези. Сред тях освен Ричард Брейтуейт (Braithwaite, 1955), Джон Уиздъм (Wisdom, 1952) и Ървин Копи (Copi, 1959) е и Карл Попър, който твърди, че въпросът за възникването на нова идея или теория (началният стадий на едно откритие) не е логически, а е от интерес за емпиричната психология: той е „ирелевантен на логическия анализ на научното откритие” (Popper, 1959: 20). Повечето критически позиции трудно се справят с въпроса „как явлението става саморазбиращо се” (или как е възможен той). Отговорите в последна сметка оставят впечатление или за ирационално просветване на „Еврика!”, или, както го наричат някои от критиците на абдукцията, за „мистериозна сила на правилно предпологане (гадаене – guessing)” (срв. Hintikka, 1999). В статии като тази на Яко Хинтика „Какво е абдукция? Фундаменталният проблем на съвременната епистемология” (пак там: 91–115), абдукцията не се интерпретира като извод, а се разглежда като проблем на стратегия по задаване на въпроси. Томис Капитан в своя текст „Пърс и автономията на абдуктивното мислене” представя абдукцията като специален тип практическо мислене, което не завършва с приемането на дадена хипотеза, а с утвърждаване на практически фази на самото научно мислене (Kapitan, 1992: 20). Обобщено може да се каже, че според подобни интерпретации Пърс не предлага нова форма на извод, както той сам претендира, а по-скоро предлага „форма на живот, научна практика”, както обобщава Аня Плътински, без пряко да се позовава на Витгенщайн (Plutynski, 2011: 12).

Други автори смятат, че да се предложи нова идея не е просто въпрос на усет или догадка, а има логическа връзка, която върви от наблюденията към новата идея или хипотеза. Но за тях смисълът, в който може да се говори за логика на откритието, се състои в това да се интерпретира тази връзка като вид индукция. Можем да разпознаем духа на тази позиция и в твърдението на Ханс Райхенбах, който твърди, че „има индуктивна връзка от познатия факт до новата теория...”, като освен това добавя, че „Методите на индукцията... винаги ще останат истинският метод на научното откритие” и че „Епистемологията не разглежда процесите на мислене в тяхната действителна поява; тази задача е изцяло оставена на психологията”⁵ (Reichenbach, 1938: 383).

Авторите пък, за които в процеса на научното откритие има повече логически проблеми от това просто да се анализират аргументите, подкрепящи вече направена хипотеза, до голяма степен (съзнателно или не) следват убеждението на Пърс, че „всяка важна стъпка в

---

⁵ Преводът мой.

науката е урок по логика” (CP 5.363). Тъкмо такъв е Норуд Хенсън, който коментира следното: „Но за Пърс работите на Попър, Райхенбах и Брейтуейт следва да се четат по-малко като *Логика на откритието* и повече като *Логика на завършения изследователски доклад*. Съвременните логици на науката са описали как човек излага причини в подкрепа на вече предложена хипотеза. Те не са казали нищо за концептуалния контекст, в който първоначално се предлага такава хипотеза.” (Hanson, 1959: 21). И при Хенсън обаче можем да забележим акцент по-скоро върху изграждането на хипотези. В неговия труд „Образци на откритието“ (1958) се предлага следната дефиниция за нея: „монументално разсъждение от explicanda (нуждаещи се от обяснение данни) към explicans (обяснителен принцип)”. В допълнение се предлага и следната нейна форма (следваща предложеното и от самия Пърс в лекциите му върху прагматизма от 1903 г.):

1. Наблюдава се изненадващо явление Р.
2. Р би било обяснимо като нещо саморазбиращо се, ако хипотезата Н бе истинна.
3. Следователно има основание да се мисли, че Н е истинна.

(Hanson, 1958; срв. Peirce, CP: 5.189)

С това ясно виждаме, че Пърс и Хенсън акцентират върху важната задача по изследване на логическите измерения на откритието, което няма да може да бъде разбрано в дълбочина (с фокус върху нейния генезис), ако се залага само на методите на психологията, социологията или историческото изследване.

На този фон можем да забележим също, че противоречието в дефиницията на Пърс, която посочих в началото, се дължи на проявената от него силна изследователска чувствителност към теоретичния предмет – самата абдукция – когато я определя не само като „процес на формиране на обяснителни хипотези“, но и като „единствената логическа операция, която представя която и да е нова идея” (Peirce, CP: 5.171). Тя ни заставя да се заемем с фундаменталния проблем, който Пърс улавя, но невинаги тематизира отчетливо: как може логически да се анализира абдуктивният извод, без да се замъглява или пренебрегва изцяло проблемът за неговия новаторски заряд (при това, можем да добавим, мислен разширено – не само в науката, но и в икономиката, технологиите и т. н.)? И още: какви по-надеждни аналитични ходове са нужни, за да се доближим по-успешно до своята теоретична цел?

И така, ще се опитам да покажа някои посоки, в които може да се търсят отговори на тези въпроси, които са ключови в задачата по извличане на теоретичния заряд на споменатата в началото метафора за Янусовото лице на абдукцията.

Самата метафора се използва от Джон Кааг в неговата книга „Мислене чрез въображение” (2014). В нея той представя изследване на въображението, което се състои в осветляване на редица имплицитни или експлицитни връзки между Кантовото разбиране за

естетическо съждение в *Критика на способността за съждение* и теорията на Пърс за абдукцията. В глава четвърта, озаглавена „Абдукцията: извод и инстинкт“ той обръща внимание на това, че непубликуваните ръкописи на Пърс изобилстват от вдъхновени от историята занимания с темата за гения около личности като Микеланджело, Моцарт, Едгар Алан По и др. Това, което е за забелязване, е, че интересът на Пърс е не само исторически, но и философски: свързан е с „природата на човешката креативност“ (Kaag, 2014: 75). И този Пърсов интерес се трансформира в огромния и дългогодишен аналитичен труд върху формирането на хипотези, известен като логика на абдукцията. Кааг твърди, че абдукцията „разширява обхвата на логиката“, като акцентира върху епистемологическите функции на въображението, каквито нито разбирането, нито сетивността могат да постигнат и обобщава, че: „Въображението и абдукцията остават точно толкова необходими, колкото са двойствени“ (пак там: 7). За него абдукцията се явява с две лица – като прозрение и като извод (пак там: 83–84), което му дава основание да използва сполучливата метафора за това, че абдукцията има Янусово лице, т. е. акцентира върху нейния двойствен характер. Ето какво пояснява още:

Абдукцията е едновременно под контрола на тенденции в природата и в средата, които позволяват „нашата“ абдуктивна работа по правене на предположения/гадаене (guesswork). Този двоен характер се забелязва в начина, по който Кант представя гения на въображението, който е едновременно активно проявен от индивида и се дава като вид природен дар. [...] Абдукцията – като прозрение и извод – резонира с двойствения характер на гения.⁶

(пак там: 84–85)

Така централна роля в тази интерпретация играе фокусът, който се поставя върху Кантовия анализ на гения, като се пояснява, че Пърс в известен смисъл признава връзката между абдукцията и гения на въображението, когато казва: „Но геният на ума е този, който приема всички тези намеци на сетивността, добавя изключително много към тях, прави ги прецизни и ги показва в разумна форма в интуициите на пространството и времето (Peirce, CP 1:383).⁷ Това надали случайно има връзка с параграф 46 от *Критика на способността за съждение*, в който Кант дава следната дефиниция: „Геният е талантът (природната дарба), която дава на изкуството правилото.“; и още: „геният е природната дарба на духа (ingenium), чрез която природата дава на изкуството правилото.“ (Kant, 1993: 198). Това дава основание на Кааг да твърди, че „характерът на гения преразглежда противоположността между човек и природа. Вместо опозиция, новата връзка е континуитет“ (Kaag, 2014: 53).

---

⁶ Преводът мой.

⁷ Преводът мой.

Ясно виждаме, че една от линиите на близост, която се откроява в този анализ между Кантовия възглед за гения (да не забравяме тук функциите на въображението и едновременната рецептивност и креативност на гения) и Пърсовата теория за извода, е идеята за континуитет между мислене и природа (пак там: 53–4). Смущаващо обаче в интерпретацията на Кааг е, че на много места в работата си той, дори да прави важни текстуални наблюдения около сполучливи метафорични формулировки като тази за Янусовото лице на абдукцията, то с това техният силен теоретичен заряд все пак остава до голяма степен неизвлечен. Кааг предприема в анализа си стратегия, според която се обръща предимно към термините на стратегическите правила (в терминологията на интерпретацията на Яко Хинтика) и модерната теория на игрите и изкуствен интелект. Това, макар да е интересно и да заслужава внимание, все пак го извежда в съвсем различна посока от тази, която би могла да доведе до извличане на теоретичния заряд на неговата сполучлива метафора. Ако приемем тази задача, ще видим, че немалки шансове за успех, биха дали следните три стъпки:

Първата стъпка би могла да бъде да се обърнем към парадигмата на случилия се през 20 век праксеологически обрат в логиката, в който заниманията с ендеогенни логики на практиките са легитимни. За него е характерно търсенето на аналитични методи на практическите действия, които са съсредоточени върху изследване на т. нар. ендеогенна логика на практиката. Така в своя текст „Логика: етнометодология и логика на езика“ (1991) Джеф Колтър предлага в полето на етнометодологията, анализ на практическото действие, който представлява анализ на ендеогенна логика на практиката. С тази идея той подчертава, че традиционното изследване на езика с формалнологически средства е характерно за такъв вид изследвания, в които има стремеж да се запази цялостта на някоя система от значения на даден изследовател, вместо да се насочи вниманието към наблюдението на значенията в изследваната група. Именно последните се генерират от практически разсъждаващите в техните всекидневни дела и притежават т. нар. от него ендеогенна логика. Колтър смята, че е необходимо да се случи освобождаване от ненужните ограничения върху логическото изследване както на употребата на езика, така и на културните практики, каквито често се налагат при допълването на класическите формално-семантични понятия с математически (например „множество“) и свързаното настояване за разграничение между „логически“ и „нелогически“ концептуален апарат в естествените езици. В тази ендеогенна логика на практиката остава отворен въпросът за ревизията на връзките на новия логически анализ с понятията на стария анализ. Дори тук да нямаме за задача да се занимаваме с етнометодология, няма как да не отбележим, че Колтър посочва същностна черта на това, което се обозначава като праксеологически обрат в логиката на 20 век (и което тук взимаме за първа стъпка, даваща шанс да се постави проблемът за теоретичния заряд на метафората за

Янусовото лице на абдукцията). Това е т. нар. *ендогенност* на логиката на практиките. В този обрат водеща роля имат редица автори⁸, сред които е и Лудвиг Витгенщайн, което се коментира в споменатия текст по следния начин: „Със сигурност обаче витгенщайнианската традиция, установила се след публикуването на „Философски изследвания“, поражда редица новаторски аналитични конструкции, чужди на предишния формалистски анализ на езика: „критериални“ и „симптомални“ доказателства вече допълват „дедуктивните“ и „индуктивни“ доказателства в логическия анализ; „защитими критерии“ съществуват редом със „следствия“ и „материални импликации“; „полиморфи“, „понятия със семейна прилика“, „категории с отворена текстура“, „същностно оспорими понятия“ и „размити множества“ вече съществуват редом с „определени описания“, „необходими и достатъчни условия по дефиниция“ и „семантични компоненти“ (маркери, отличители и пр.), а понякога дори ги заместват; „логико-граматически отношения“ заемат мястото на „постулати за смисъл“; „езикови игри“, „индексични (деиктични) изрази“, „илокутивни актове“, „реплики в разговор“ и „реплико-конструиращи единици“ заменят „пропозициите“, „изреченията“ и „предикатите“; а „средствата за категоризация на членство“ заместват „имената“, „изразите, отнасящи се до лица“ и „ролите“ в компендиума на праксеологическите изследвания.“ (Coulter 1991: 40). В тази нова ендегенна логика на практиката основни понятия са не истинността или неистинността на пропозициите, а такива като „уместността“ или „правилата за релевантизиране“. Но това в настоящия текст ще е само фон, който ще се има предвид при поставянето на основния въпрос, който е и трансцендентален, макар и некантов: как в действителност се е оказала възможна абдукцията в даден конкретен случай?⁹

Втората стъпка би могло да бъде да се обърнем и към глава първа „Дух и живот“ от *Към метафизика на символните форми* (1923–1929) на Ернест Касирер, в която можем да открием метафора, подобна на тази за Янусовото лице на абдукцията. Там, критикувайки Ницше и философията на живота, по аналогия на разграничението между „*natura naturata*“ и „*natura naturans*“, Касирер въвежда разграничението между *forma formata* и *forma formans*, като пояснява, че „Тяхното взаимодействие представлява махалото на самия духовен живот“, а духът „изглежда не толкова ‚воля за власт‘, колкото воля за формиране“ (Cassirer, 1995). *Forma formans* е „формата като ставаща форма“, тя е „воля за формиране“, а *forma formata* е това, в което се превръща същата тази *forma formans* „заради собственото си утвърждаване“ (пак там). И той пояснява, че с това самото *forma formans* „никога не изчезва изцяло“ във *forma formata*, а „запазва силата да се отвоюва обратно, да се прероди във „*forma formans*“: „това е, което

⁸ Повече за *праксеологическия обрат в логиката* неговите предшественици като Хайдегер, Остин, Витгенщайн, Бурдийо и др. вж. Деганов, 2001; срв. Деганов, 2008.

⁹ Повече за *некантовата постановка на този трансцендентален въпрос* вж. Деганов, 2018. Вж. също и Mineva, 2019.

характеризира ставането на духа и ставането на културата” (пак там). Касирер ясно ни насочва към удържането на проблема за тази динамика между двете, когато отбелязва нещо много важно: че най-отчетливо при религиозните, профетични, революционни умове имаме „ведно форморазрушаващи и формоизграждащи” идеи, поради което е и метафората, която той използва за да онагледя теорията си. Тя е следната: тези идеи за него имат „янусово лице спрямо света на формите”, като наред с това „разрушават *forma formata*, но тъкмо в тази воля за разрушение и в този акт на разрушение те отново разчистват пътя към *forma formans*”, при което имаме „взаимопроникване на сили, които са в едно виртуално и несъмнено във всеки момент лабилно равновесие” (пак там). Виждаме, че анализът на Касирер дава немалки шансове за извличането на теоретичния заряд на метафората за Янусовото лице на абдукцията. Чрез него можем да забележим следното: при Касирер тази метафора се отнася до новаторски идеи „ведно форморазрушаващи и формоизграждащи”, но всъщност те се оказват действително възможни чрез активността на новаторската субектност, която се самоформира в самата практика, чрез която имаме новаторски извод. А когато той е с аналогичен двойствен характер, най-често имаме работа с абдукция с Янусово лице.

Третата стъпка би могла да бъде да се обърнем към примера, който Пърс определя като „най-великата проява на ретродуктивно мислене, която някога се е случвала”¹⁰ – става дума за откритието на елипсовидната форма на орбитата на Марс от Йоханес Кеплер. Тиодор Кисиел коментира случая в своята статия „Научното откритие: логическо, психологическо или херменевтическо?” (1973) като казва, че процедурата, чрез която Кеплер преодолява аномалията, е следната: „Когато той най-после се чувства логически заставен, принуден да скъса с тази дълга традиция, той преминава от кръг, към овоидна форма (яйцевидно), и накрая до елипса” (Kisiel, 1973: 277). Кисиел обръща специално внимание на израза на Хайдегер, че „науката сама по себе си не мисли” и коментира още, че: „когато Хайдегер казва, че науката не мисли, той стеснява понятието „наука” до методически техники на пресмятащо мислене – това, което Кун нарича „нормална наука” в особено ограничен смисъл (Kuhn, 1996). Напротив, усилието, което води до промяна на парадигмите на науката и което ревизира техните основания, е процесът на откритието, който е креативен, отвъд нормалните методи на науката и е херменевтичен.” (Kisiel, 1973: 272). Чрез наблюдението, че всички тези теми резонират във феноменологическата традиция и по-специално в херменевтичната феноменология на Хайдегер и Гадамер, той обосновава своята позиция като казва, че „Тяхната ‘херменевтика на фактичността’ се опитва да развие онтология, по специално, онтология, която локализира разглеждането на процеса на откритие в историческата и езикова ситуация, в която се намира

---

¹⁰ Пърс нарича абдукцията още ретродукция, така че тук има предвид тъкмо нея.

човек, отколкото в самия човек – в това, което Гадамер нарича „случване на традицията” – което предхожда и подлежи в психическата активност и методологическия контрол на откритието” (пак там). За Кисиел, съвсем правилно, „Откритието не е чиста инвенция” и неговото постигане включва „огромно усилие на рецептивността и откликващо подчинение на скрита реалност в процеса на нейното разкриване.”, поради което за него истинското място на откритието е онтологическо, от което епистемологическото и психологическото ще са „разклонения” (пак там: 268). Това, което Кисиел нарича „огромно усилие на рецептивността”, е продуктивно да се анализира не само чрез историческата и езикова ситуация, но и на страната отново на *субектността* – в ситуации, в които даден обновяващ извод, се е оказал в действителност възможен. Нещо повече, налице е разширяване или преминаване на сублиминални граници на мислимост¹¹.

Ето защо, оттук забелязваме, че действително откритието при Кеплер не се оказва възможно толкова лесно, колкото звучи в немалко от анализите. Всъщност му коства няколко години и следва да поставим въпроса как в действителност се е оказало възможно той да е логически заставен да направи този емблематичен абдуктивен извод. За да се опитам да разгледам въпроса по-релефно, ще се върна към един мой експериментален анализ¹², като тук ще поставя по-различни акценти. Те ще са пряко релевантни на заниманията ми в настоящия текст с теоретичния заряд на метафората за Янусовото лице на абдукцията.

И така, от гледна точка на практическата логика Кеплер – като коперниканец – мисли всички планетарни орбити предпредикатно като окръжности, а като такива, те са траектории на планети в Слънчевата система. За забелязване тук е, че кръговостта до този момент е мислена като символ на хармоничността, а ефикасността на този символ включва и **забраната** да се мисли по друг начин; но той се оказва неефикасен с това, че не всички се оказват кръгови. Изненадващо нееднократно (и чрез наблюденията на Тихо Брахе, и чрез изпробването на различни принципи и изчисления) орбитата на Марс го афицира сетивно така, че го заставя – също така предпредикатно и в противоречие с коперниканската, но и с птоlemeанската очевидност, която той удържа – да я мисли като не-кръг. Трябва да забележим още, че в случая е налице сетивно афициране, свързано с натрупване на несъвпадения и грешки в изчисленията. В това ясно можем да разпознаем клъстер от аномалии, които, като струпващи се стрели на *modus tollens*, удрят в коперниканско-птоlemeанската очевидност за кръговост на орбитите на планетите. С това самото поставят под въпрос и предпредикатната очевидност, с която Кеплер

---

¹¹ Това е мислимо и чрез проблема за волята при априорното синтезиране на себе си, който тук само ще маркирам.

¹² Текстът кореспондира с мой експериментален анализ на откритието на формата на орбитата на Марс от Йоханес Кеплер, който е публикуван в бр. 1–2/2020 и бр. 3–4/2024 сп. *Хетеродоксия*.

(като протестант и математик) мисли кръговостта като символ на хармоничността¹³. Това достигане до мисленето на орбитата на Марс като не-кръг, логически можем да идентифицираме като свързано с наличие на противоречие, в което участва и отрицание като лишеност¹⁴. Отварям скоба, в която от една страна ще забегна малко напред – тъкмо това противоречие се оказва условие за възможност за появата на **двумерна предпредикатна очевидност**¹⁵. Усилията на Кеплер да стане *този, който той е* – победител в своята „война с Марс“, както сам я нарича – всъщност е и война с него самия. Тези усилия ще го карат да опитва отново и отново да се освободи от тази лишеност и противоречието, които не са само на страната на обекта, но и на страната на субектността – нещо, което е характерно за логическите измерения на повечето случаи на изстрадан успех. За забелязване е, че Кеплеровата метафора за „войната му с Марс“ има интересна връзка с метафората за Янусовото лице на абдукцията, защото вратите на храма на бог Янус в римския форум по време на война са оставали отворени в очакване на завръщането на заминалите на война граждани и са били затваряни в края на военните походи. Така, че в хода на тази Кеплерова „война с Марс“, която е и война с него самия, виждаме тъкмо една *отвореност към новото чрез двойствената природа на абдуктивния извод – едновременно сочеца и към минало, и към бъдеще*. Тук можем да забележим също, че Хусерловите идеализации на всекидневието (в случая на Кеплер като учен астроном) „аз мога отново и отново“ и „и така нататък“ са се оказали практически неистинни.

Друго измерение на анализа може да включва и аналитика на модалности и индексикалии като индикатори за формата на абдукцията. Тогава ще добавим на първо приближение следното: оттук нататък е необходимо (а за Кеплер възниква и дълг) да се търси нова форма, предпредикатно мислена отново като траектория на планета. На страната на обекта, проблемът очевидно е: каква е тази форма, а на субекта – как се достигна до нея, да я „види“ (макар и в смисъла по-скоро на свръхсетивно афициране, т.е. това да означава не със а чрез сетивността, казано огрубено – чрез символ). Ще го кажа отново – за Кеплер не всички орбити се оказват кръгови, а само някои. Други някои – след определени неуспешни хипотези – са се оказали елипсовидни (тази на Марс). Той обаче удържа *всички* траектории на планети като кръгови от преди откритието и вече е длъжен (деонтична модалност) без да си дава

---

¹³ Понастоящем можем да срещнем дори твърдение, че окръжността в действителност следва да се мисли като частен случай на елипса (понятие изучавано още от Евклид и именувано от Аполоний), при която двата фокуса (понятие, въведено от Кеплер през 1609 г.) на фигурата съвпадат; символът на хармоничността е бил привидно окръжност, а в действителност е елипса; надали тук можем да не се замислим за несъизмеримостта по отношение на символа; но това е само в скоби засега.

¹⁴ Повече за Аристотеловото проблематизиране на лишеността и неklasическото разбиране, според което отрицанието като лишеност вече да се смене като даденост срв. Mineva, 2020: 160–161; вж. също и анализа на отрицанието като лишеност в Tasheva, 2024.

¹⁵ Те са проблем, на който обръща внимание Деянов, но към този проблем ще се върна след малко.

сметка, че прави логически тъкмо това, да преосмисли обхвата на универсалния квантор¹⁶ като инвестира още в *забраненото задължително*¹⁷. Това означава, че чрез очевидността на откритието – да мисли траекторията на Марс като елипса – се оказва малко или много длъжен да мисли *всяка следваща* траектория на планета като елипса, а след това и *всички* планетарни траектории като елипси; а оттук и следствията от това: формулирането на неговите три прочути закона¹⁸.

На този фон бих искала да маркирам и поясня накратко 3 проблема, които ми се струват ключови за извличането на теоретичния заряд за метафората за Янусовото лице на абдукцията.

1) *Първи теоретичен проблем: модалният конфликт*¹⁹ *на забраненото задължително*²⁰. Той е на границата между това, което можем да обозначим, следвайки Хусерл, като интенционална и като фактуална история²¹. Тази модалност е характерна за новаторските практики като цяло и има по-скоро формата: *не трябва, но съм длъжен*. Както видяхме, мисленето на орбитата като не-кръг е първоначално *забранено* чрез идеала за кръговост, но едновременно с това Кеплер е *задължен* да реши противоречието със самото му възникване чрез аномалиите, които го връхлитат и чрез които тя все пак се оказва тъкмо такава – не-кръг. Това е в основата и на практикологическата задача пред Кеплер да снесе противоречието, а с него и лишеността, която се проявява и чрез този модален конфликт. Той прави това успешно, достигайки това да мисли орбитата като елипса и да се самолегитимира като победител в своята „война с Марс“.

2) *Втори теоретичен проблем: двумерните предпредикатни очевидности* (при

---

¹⁶ Важен мотив тук е това, че валидна за него остава идеализацията, че „едни и същи физически условия важат в цялата Слънчева система, едни и същи уравнения би трябвало да обяснят и другите планетни движения“ (Hanson, 1958: 84).

¹⁷ На това ще се спра по-подробно след малко.

¹⁸ (а) че планетарните орбити са елиптични, като Слънцето се намира в общия им фокус (1609 г.), (б) че те описват около Слънцето площи, пропорционални на времената на преминаването им (1609 г.), и (с) че квадратите на времената на тяхното завъртане са пропорционални на кубовете на големите им оси, или на средните разстояния до слънцето (1619 г.).

¹⁹ Понятие на Дарин Тенев (вж. Tenev, 2018: 206–8).

²⁰ В анализите на Тенев детайлно се обсъжда модалността на „задължителното забранено“ или по-скоро, както той сам подчертава – „задължителна забрана“ (вж. Tenev, 2020: 25–26). Случаят с Кеплер не е този, а е тъкмо обратният. Повече за подобни клъстерирания на модалности в модални снопове, модални блокове, струпване на модалности или модални преходи (преминаване на една модалност в друга) или модални флуктуации (свързано с тяхно вътрешно изменение) вж. Tenev, 2018: 205–207 и Tenev, 2020: 23–26.

²¹ Тази граница е свързана с едно понятие, което Деянов предложи за обсъждане в семинарите от 2021–2022 г. на Департамента по философска логика към Академична ризома „Критика и хуманизъм“ – *интенционална фактичност*. Тя е свързана съвсем огрубено казано с неклассически мислени проблеми като непредзададени същности, факти, които задават отношения или същности, с овъзможностяване, а за да я разберем, трябва да се занимаем задълбочено с проблема за екстатичността и непредзададеността на априорните синтези. В този текст обаче няма да тематизирам специално този теоретичен проблем.

Кеплер – орбитата на Марс е мислена *като* кръг и *като* елипса; в хода на абдукцията едната предпредикатна очевидност измества другата). Понятието *двумерна предпредикатна очевидност* е тематизирано в един ранен анализ на Деянов, в който се обръща специално внимание на задължението на мисленето в научните революции да бъде двумерно (Deyanov, 1984: 77) и на това, че поколението, въввлечено в революцията остава с двумерно мислене, а при традиционализирането на науката за следващото поколение, което не живее в критическия диалог между несъизмеримите традиции „двумерните предпредикатни очевидности са вече дисфункционални (или най-малко не са функционални)“ (пак там: 79). Това заслужава да се тематизира отново, като една от причините е, че тази двумерност на предпредикатните очевидности ясно показва аспект от теоретичния заряд на метафората за Янусовото лице на абдукцията. Той може да се изрази така: всяко едно от лицата ѝ има своите предпредикатни очевидности, които в хода на самата абдукция се удържат едновременно. Освен това, можем да я наблюдаваме тъкмо докато практическите въввличените в дадена новаторска практика живеят в модалния конфликт на *забраненото задължително*, което – в случая с науката – е валидно както за откривателя, така и за преките му последователи, участници в революцията, които удържат тази двумерност.

3) *Трети теоретичен проблем: слаба несъизмеримост.* Оттук ясно се откроява и още една от теоретичните черти на Янусовото лице на абдукцията като извод в новаторска практика – можем да я обозначим като *слаба несъизмеримост*. Тя е различна от несъизмеримостта между логическите парадигми например, тъй като се явява чрез очевидностите на практически въввлечен новатор (било той от областта на науката, технологиите, икономиката или друга област). Докато за един историк на логиката, който я идентифицира като проблем, тя – като теоретичен предмет, от който той се интересува експлицитно – е с много по-релефни теоретични очертания, и оттук е „по-силна“ несъизмеримост. Това е така поради факта, че той мисли несъизмеримостта по отношение на вече кодифицирани, легитимирани практики, каквито са овсекидневните традиции. *Слабата несъизмеримост* в ендогенната практическа логика (в случаите на практически въввлечени новатори) след традиционализирането като „забравяне на началата“ по Хусерл, се оказва изтласкана, наред с модалния конфликт на *забраненото задължително*, който се оказва разрешен, а *двумерните предпредикатни очевидности* стават „едномерни“. В анализа на тази едномерност, характерна за традицията, Деянов подчертава, че: „Като спечелва теоретическо спокойствие, задължително убежище за успешното „решаване на главоблъсканици“, и като има на разположение „общоприети образци“, новото поколение също така задължително загубва началата на традицията (Deyanov, 1984: 79). На този фон може да се обобщи, че като ефект от забравянето на началата, Хусерловите идеализации: „аз мога отново“ и „и така

нататък“, характерни и за овсекидневната наука, стават отново практически истинни, а чертите на действителното Янусово лице на абдукцията (заедно със *слабата несъизмеримост*) избледняват, метаморфозирайки се – ще го кажа огрубено и накратко отново – в символ.

В заключение ще се опитам да открия очерталите се шансове да мислим вътрешните граници на абдуктивния извод чрез извличане на теоретичния заряд на метафората за нейното Янусово лице:

1) Една от теоретичните черти на Янусовото лице на абдукцията е, че в нея участват *двумерни предпредикатни очевидности*, включващи *слаба несъизмеримост*; те се проектират в живота настояще на новатора и в типичния за новаторските практики модален конфликт на *забраненото задължително*. Те – макар и не единствени – участват в неклассически, некантов априорен синтез, като какъвто може да се мисли абдуктивният извод в новаторски практики, ако се питаме как в действителност се е оказал възможен той.

2) *Двумерните предпредикатни очевидности* при абдукцията освен, че са свързани с противоречието, за което говорих, с модалния конфликт на *забраненото задължително* или със *слаба несъизмеримост*, сочат също така и към етапа, в който при абдукцията като новаторски извод едновременно се разрушава форма (*forma formata* от предишна традиция), и се появява нова форма чрез действието ѝ като *forma formans*. Това най-общо казано, е характерно за чертите на едното ѝ лице. С това самото, се оказва възможно обаче в следващ ход на махалото на духовния живот, при традиционализирането на извода, тя да функционира със своето друго лице – това на *forma formata*.

Забравянето на началата на новаторската практика е налице, когато махалото на духовния живот е на страната на лицето на абдукцията като *forma formata*, т. е. след като *двумерните предпредикатни очевидности* са станали едномерни, *забраненото задължително* вече е разрешен модален конфликт, а *слабата несъизмеримост* е изтласкана. Но това друго нейно лице на *forma formans* се удържа и функционира имплицитно²². То не изчезва въпреки, че е заскобено чрез традиционализирането.

Литература:

Braithwaite, R. (1955). *Scientific Explanation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Campos, D. (2011). On the Distinction Between Peirce's Abduction and Lipton's Inference to the Best Explanation. *Synthese*. 180, pp. 419–442.

---

²² Указвайки посоката, в която може да се разгърне този анализ нататък, ще кажа, че тя е свързана с клъстер от проблеми, който изисква отделно обсъждане и който е само на пръв поглед така хетерогенен. Той включва проблемите за: волята, символа, харизмата, легитимацията, сетивното (а може би и свръхсетивно) афициране, аналозиите и др.

Cassirer, E. (1995). Iz: *Kam metafizika na simvolnite formi*. Prevod S. Sabeva. (nepubl. prevod; po Ernst Cassirer, Zur Metaphysik der symbolischen Formen, Felix Mainer Verlag, Hamburg, 1995) V: Arhiv na Akademichna rizoma „Kritika i humanizam“. [Касирер, Е. 1995. Из: *Към метафизика на символните форми*. Превод С. Събева. (непубл. превод; по Ernst Cassirer, Zur Metaphysik der symbolischen Formen, Felix Mainer Verlag, Hamburg, 1995) В: Архив на Академична ризома „Критика и хуманизъм“.]

Copi, I. (1959). *Introduction to Logic*. New York: Macmillan.

Coulter, J. (1991). Logic: ethnomethodology and the logic of language. In: G. Button (Ed.). *Ethnomethodology and the Human Sciences*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. [непубл. превод на български: Т. Петков; В: Архив на Академична ризома „Критика и хуманизъм“].

Deyanov, D. (1984). Vsekidnevieto na naukata i negovata logika. Sotsiologicheski pregled. (spetsialen broj, posveten na konferentsiyata Gyolechitsa'83). [Деянов, Д. 1984. Всекидневието на науката и неговата логика. *Социологически преглед*. (специален брой, посветен на конференцията Гьолечица'83)].

Deyanov, D. (2008). Haydeger i Burdiyo: predpredikatnost i prakticheska logika. V: *Sotsiologicheski problemi*, 1–2, с. 18–39. [Деянов, Д. 2008. Хайдегер и Бурдийо: предпредикатност и практическа логика. В: *Социологически проблеми*, 1–2, с. 18–39].

Deyanov, D. (2018). To think Russell as a Transcendental Logician. In: *Καιρός*, 3, 102–127 [In Bulgarian].

Hanson, N. (1959). Is There a Logic of Scientific Discovery?" H. Feigl and G. Maxwell, eds., *Current Issues in the Philosophy of Science*, (New York).

Hanson, N. (1958). *Patterns of Discovery*. Cambridge: Cambridge University Press (непубл. превод на български език: Т. Петков, В: Архив на Академична ризома „Критика и хуманизъм“).

Harman, G. (1965). The Inference to the Best Explanation. In: *Philosophical Review*, 64, pp. 88–95.

Hintikka, J. (1999). *Inquiry as Inquiry: A Logic of Scientific Discovery*. Springer+Science+Business Media, B.V., pp. 91–115.

Kant, I. 1993. *Kritika na sposobnostta za sazhdenie*. Sofia: AI prof. Marin Drinov. [Кант, И. 1993. *Критика на способността за съждение*. София: АИ проф. Марин Дринов].

Kapitan, T. (1992). Peirce and the Autonomy of Abductive Reasoning. In: *Erkenntnis*, 37, pp. 1–26.

Kisiel, T. (1973). Scientific discovery: logical, psychological, or hermeneutical? In: Carr, D. and Casey, E., eds. *Explorations in Phenomenology*, pp. 263–284.

Kuhn, T. (1996). *Strukturata na nauchnite revolyutsii*. Sofia: d-r Petar Beron. [Кун, Т. 1996. *Структурата на научните революции*. София: д-р Петър Берон].

Lipton, P. (2004). *Inference to the Best Explanation*. London and New York: Routledge. (Second edition, first published 1991).

Mineva, M. (2019). A priory syntheses and abductive inference. *Καιρός*, 4, pp. 16–32, [In Bulgarian].

Mineva, M. (2020). Obnovyavashtite izvodi i praktikologicheskoto problematizirane na sotsioanalitichni simptomi. V: *Heterodoksia*, 1–2, с. 157–185. [Минева, М. 2020. Обновяващите изводи и практикологическо проблематизиране на социоаналитични симптоми. В: *Хетеродоксия*, 1–2, с. 157–185].

Mineva, M. (2023). The problem of abductive inference: between the magic and the disenchantment. In: *Sociological problems*, special issue, 246–261 .

Mineva, M. (2024). Mineva, M. 2024. Ot izstradan uspeh kam traditsionalizirane: Keplerovata voyna s mars. V: *Heterodoksia*, 3–4, (pod печат). [Минева, М. 2024. От изстрадан успех към традиционализиране: Кеплеровата война с марс. В: *Хетеродоксия*, 3–4, (под печат)].

Minnameier, G. (2004). Peirce-suit of Truth – Why Inference to the Best Explanation and Abduction Ought not to be Confused. *Erkenntnis*, 60, 75–105.

Peirce, C. S. [CP]. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, edited by C. Hartshorne, P. Weiss, and A. Burks, 1931–1958, Cambridge MA: Harvard University Press.

Plutynski, A. (2011). Four problems of abduction: a brief history. *The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science*, 1. Available at: <https://pdfs.semanticscholar.org/7f27/cb7639d8fa950ba50eb2705ec8195a3afdaf.pdf> [Accessed 18 December 2023].

Popper, K. (1959). *The logic of scientific discovery*. New York: Basic Books.

Reichenbach, H. (1938). *Experience and Prediction*. Chicago: University of Chicago Press.

Tasheva, M. (2024). Otritsanieto kato lishenost: kam edno endogenno i praktiko-logicheskoto problematizirane na porazhdanoto v i ot obshtestvoto stradanie. V: *Heterodoksia*, 3–4. [Ташева, М. 2024. Отрицанието като лишеност: към едно ендогенно и практико-логическо проблематизиране на поражданото в и от обществото страдание. В: *Хетеродоксия*, 3–4].

Tenev, D. (2018). Modalities, Modalizations, Modal Transitions. In: *Sociological problems*, 1, 196–218 [In Bulgarian].

Tenev, D. (2020). Simptom i modalnost. V: *Heterodoksia*, 1–2, s. 13–28. [Тенев, Д. 2020. Симптом и модалност. В: *Хетеродоксия*, 1–2, с. 13–28].

Wisdom, J. (1952). *Foundations of Inference in Natural Science*. London.

ПРОБЛЕМЪТ ЗА РАЗБИРАНЕТО: ГРАНИЦИ НА ИЗПОЛЗВАНИЕТО ОТ ИЗКУСТВЕНИЯ ИНТЕЛЕКТ ЕЗИКОВИ МОДЕЛИ

Keywords: language models, artificial intelligence, understanding, assertion, truth, limits.

Abstract: The article examines some of the most advanced language models used by artificial intelligence. It tries to answer the question, to what extent is understanding by artificial intelligence possible when using them and what are the limitations before it.

Какво са езиковите модели?

Езиковите модели анализират текстови данни, за да осигурят основа за прогнозирането дали дадена последователност от думи ще се появи в изречение. Те анализират данните, с които разполагат, чрез алгоритъм, който установява правилата на контекста на естествен език. След това моделите прилагат тези правила в езикови задачи, за да предвидят точно последователността от следващи думи. Езиковото моделиране се състои в използването на различни статистически и вероятностни техники за определяне на вероятността дадена последователност от думи да се появи в изречение. То се използва от изкуствения интелект за обработка на естествения език, за разбиране на естествения език и за създаването на системи за генериране на естествен език, особено на такива, които генерират текст, извършват машинен превод и служат за формулирането на отговори при задаването на въпрос. За целите на езиковото моделиране са разработени и едни от най-усъвършенстваните езикови модели, като GPT (Джи пи ти) на OpenAI (Оупън ей ай) и Palm 2 (Палм 2) на Google, които обработват милиарди параметри данни за обучение и генерират текстови изход. Има няколко различни вероятностни подхода на езиците за моделиране. Те варират в зависимост от предназначението на езиковия модел. От техническа гледна точка, различните типове езикови модели се различават по количеството текстови данни, които анализират, и математиката, която използват, за да ги анализират. Например, езиков модел, предназначен да генерира изречения за автоматизиран бот за социални медии, използва различна математика и анализира текстови данни по различни начини от езиков модел, предназначен за определяне на вероятността дадена последователност от думи да се появи в изречение при заявка за търсене в търсачка.

Видове езиково моделиране

Някои често срещани видове моделиране на статистически език са N-gram-ите:

„Няма да повярвате какво се случи ...“! Според нашата интуиция има думи, които са подходящи за завършек на изречението от други (като „вчера“, „тогава“, „след това“), особено когато вземем предвид контекста на това, което е било изказано, кога е било изказано и кой е говорителят, който го е изказал. Накратко казано, N-gram-ите кодират тази интуиция. Като взема предвид единствено използваните думи, N-gram-ът приписва вероятностен резултат на всяка дума, която може да служи като завършек на изречението. В разглеждания пример вероятността следващата дума да е „вчера“ може да бъде 80%, докато вероятността следващата дума да е „тогава“ или „след това“ може да бъде 10% или 5%. Използвайки тези статистически данни, N-gram-ите подхранват развитието на езиковите модели, които от своя страна допринасят за цялостна система за разпознаване на речта. Точно както при всеки вид приложение за машинно обучение, имаме нужда от две неща, за да започнем: данни и код. Учените пишат кода по данни, който код формира алгоритми, т.е. подреден набор от инструкции, които казват на компютъра как да превърне входа, т.е. поредицата от използвани думи, в изход, т.е. в следваща дума. Моделът се обучава върху данните и след това прилага това „знание“. С колкото повече данни разполага, толкова по-добре. Както ние учим език чрез опит, практика и повторение, моделът се научава да разпознава данните, върху които веднъж е бил обучен чрез запаметяване. Нека вземем, например, следното изречение като наши данни за обучение: „Няма да повярвате, какво се случи....“. По същество N-грамът разглежда n-брой предходни думи. Така биграмата, например, ще разглежда само една дума, като „няма“. Триграмата, от друга страна, взема предвид предишните две думи, както в случая с „няма да“. По-големите стойности на n почти винаги са по-точни от по-ниските, но това върви заедно с известни компромиси: повечето изчисления предполагат, че трябва да използваме повече ресурси за по-дълго време, което ни дават по-скъпи и по-бавни езикови модели. Често се нуждаем само от биграма, за да разберем следващата дума. След „Merry“ най-често следва „Christmas“. В други случаи са необходими по-високи стойности за n. Математиците могат да намерят аналогия с „Марковската верига“. Без да навлизаме в твърде много подробности за основите на тази техника, веригата използва статистически анализ, за да отгатне неизвестна променлива (или дума) въз основа на поредица от известни стойности (или предходни думи). Корените на езиковото моделиране могат да бъдат проследени до 1948 г. През същата година Клод Шанън публикува статия, озаглавена *Математическа теория на комуникацията*. В нея Шанън подробно описва използването на Марковската верига, за създаване на статистически

модел на последователностите от букви в английски текст¹. Марковската верига в теорията на вероятностите е процес, който приема стойности от дискретно множество, наречено пространство на състоянията, като стойността му се изменя във фиксирани моменти от времето. Казва се, че Марковската верига е в определено състояние. Пространството на състоянията може да бъде крайно или безкрайно, но изброимо множество. Чрез използването на този модел, книгата на Шанън оказа голямо влияние върху телекомуникационната индустрия и полага основите на теорията на информацията и езиковото моделиране. Моделът се използва все още, а N-gram-ите са тясно свързани с концепцията. Тъй като целта на използването на N-gram моделирането се състои в предсказване на това, което следва, въз основа на това, което е дадено, N-gram моделирането често е единствената технология за машинно обучение, от която се нуждаем, за да го постигнем. Идентифицирането дали да се използва думата, „неговата“, „неговите“ или „неговото“ в дадено изречение, например, зависи от вида, рода и числото на съществителното име, което участва в изречението, и следователно има смисъл да се използва N-gram модел за споменатото идентифициране. Прилагането на правилата на граматиката изисква от нас да разглеждаме изреченията като цяло, така че цялото може да има значение само тогава, когато, се определят значенията на даденото и на това, което следва. Има и други случаи на употреба на N-gram-ите, които разчитат на комбинация от обединяващи се технологии, за да образуват съгласуваност. Например, системите за автоматично коригиране, включително тези, които коригират граматиката и правописа в текстообработващите програми, също използват N-gram-и. Съществуват и по-сложни модели за разпознаване на речта, като гласовите асистенти или асистентите за автоматична транскрипция. Те използват N-gram-ите като една малка част от цялостния пакет от технологии за преобразуване на изговорената реч в текст. Преди да се стигне до използване на N-gram-а, акустичен модел анализира звуковите вълни, които съставляват речта и ги преобразува във фонемни, основните градивни елементи на речта. След това друг тип езиков модел превежда звуците в думи. В този случай N-gram-ите често играят поддържаща роля, като изпълняват функция, известна като „намалване на пространството за търсене“. По същество N-gram-ът разглежда предишните транскрибирани думи, за да стесни възможностите за използването на следващата дума. По този начин, вместо да се налага да търси в голям речник, компютърът „получава представа къде да търси“ и може да изпълни задачата си по-бързо и по-ефективно.

---

¹ (Вж. Shannon, 1948: 381).

Примери за езиково моделиране

Както вече става ясно, езиковите модели стоят в основа на използването на съвременните приложения. По-долу ще изброя няколко основни приложения, които всеки от нас е използвал в един или друг момент:

- Приложенията за гласово разпознаване. Такива са програмите, които могат да обработват аудио реч. Гласови асистенти като Siri (Сири) и Alexa (Алекса) обикновено се използват за разпознаване на реч.
- Приложенията за генериране на текст. Те използват функцията „предвиждане“, за да генерират контекстуално съгласуван текст.
- Чатботовете.
- Приложенията за машинен превод от един език на друг. Google Translate (Гугъл Транслейт) и Microsoft Translator (Майкрософт Транслейтър) са двете най-широко разпространени програми.
- Приложенията за маркиране на частите на речта. Те служат за маркиране и категоризиране на думите по определени граматически характеристики. Особено се използват в изучаването на лингвистиката.
- Приложенията за разбор. Те правят анализ на всеки низ от данни или изречения, които отговарят на формалните правила на граматиката и синтаксиса. При езиковото моделиране това може да приеме формата на диаграми на изречения, които изобразяват връзката на всяка дума с другите.
- Приложенията за оптично разпознаване на символи. Те се ангажират с преобразуването на дадено изображение в текст. Изображението може да бъде сканиран документ или снимка на документ. Оптичното разпознаване на знаци най-често се използва за извличането на данни при обработка на стари хартиени записи, които трябва да бъдат дигитализирани.
- Приложенията за извличане на информация. Те служат за търсене на информация в документи, за търсене на документи като цяло или за търсене на метаданни, които съответстват на даден документ. Уеб браузърите са най-разпространените приложения за извличане на информация.

Проблемът за разбирането: граници на използваните от изкуствения интелект езикови модели.

Въпросът за изкуствения интелект става все по-актуален. През 2022-ра година чатботът ChatGPT бе представен като изключителен пробив сред софтуерите, носещи етикета

„изкуствен интелект“. ChatGPT е компютърна програма, създадена от фирмата OpenAI, която може да разговаря с нас чрез текстово поле. Това е възможно чрез технологията на изкуствения интелект, която е вградена в програмата. ChatGPT е мощен инструмент, който е обучен да разбира естествения език и да генерира отговори, които привидно изглеждат като дадени от човек. Когато потребител говори с ChatGPT, програмата анализира текста, който е въведен и опитва да разбере, какво точно потребителят иска да каже. След това генерира отговор, който е най-подходящ за даденото запитване. Въпреки че ChatGPT може да бъде много полезен инструмент, като се има предвид, че програмата не може да замени човешкото присъствие, е важно да се вземат предпазни мерки при използването ѝ. Редица хора по света тестват програмата, като ѝ дават различни задачи. Чатът може да изготви курсови работи по теми от най-различни области – социология, икономика, права на човека. И макар че резултатите са по-скоро скромни, ентузиазмът при неговото използване и до днес не стихва. По думите на тези, които вече са използвали програмата, „генерираните от ChatGPT текстове са смислени, макар че не съдържат нещо оригинално или ново“ (Amaratunga, 2023: 54). Обръща се сериозно внимание на опасностите, една от които е конвейерното произвеждане на фалшиви новини. Проблемът е, че сам по себе си ChatGPT, както изглежда, не разполага с критерий за различаване на реалност и нереалност, истина и неистина. Какво означава това и защо то е проблем? На фона на всичко казано до тук реших, че е добре и аз да се запозная с ChatGPT. По-надолу бих искала да споделя моя опит за влизане в диалог с ChatGPT и възникналите проблеми. Най-напред искам да въведа едно немаловажно разграничение между „интелигентността“ и „интелекта“. Докато ние хората сме „интелигентни“ същества, които умеят да решават определени ситуации, което умение е базирано на нашето „съзнание“, а то включва (възприятия, преживявания, памет, опит, знания, способност за разбиране), то при компютрите, които поддържат програми, които ние определяме като изкуствения интелект, не е налице съзнание. Нито компютрите, нито програмите осъзнават нещо, нито те, нито програмите имат възприятия, опит, преживявания, способност за разбиране и т.н, дори и в някакъв смисъл да разполагат с памет, на която памет се дължи възможността им за придобиване на „знания“, т.е. възможността им за запаметяване. Когато помолих чатът да се представи накратко, той започна така: „Нямам IQ по начина, по който вие хората го имате. Аз съм модел за машинно обучение, разработен от OpenAI, наречен GPT-3. Въпреки че мога да обработвам и генерирам текст въз основа на входните данни, които получавам, не притежавам съзнание, самосъзнание или способност да правя тестове за интелигентност. Моите възможности се основават на модели и информация, присъстващи в данните, на които съм бил обучен. Ако имате някакви въпроси или нужда от информация по конкретна тема, не се колебайте да питате и ще реша вашия проблем!“. Силно впечатление прави твърдението на

програмата, че може да „решава проблеми“. Започнах разговор с ChatGPT. Отоговорите на първите стандартни въпроси звучаха разумно, т.е. смислено. Очевидно беше, че дори на този етап на разговора да не може да се каже, дали програмата е способна да реши някакъв проблем, то тя е в състояние поне да генерира синтактически правилни изречения, чиято лексика е издържана, именно затова не възникваха безсмислици. Чат джи пи ти отговори съвсем коректно на въпроси от типа на: Кой е настоящия министър председател на България?, Колко е часът?, Как да приготвя ябълков пай? Помолих го да напише стихотворение със заглавие „Война“ и той го направи. Все пак не мисля, че някой експерт по литература би се впечатлил особено. След това го помолих да го направи по-вълнуващо и ChatGPT го пренасити с думи като „бойно поле“, „адреналин“, „гръм“ и „приключение“. Особено последното задание създаде в мен впечатление, че програмата не просто разбира въпросите и е в състояние да им отговори. Тя притежава способност за креативност.

- **Реалност**

Питах чатът коя съм „аз“. А той ми отговори, че „аз-ът представлява съвкупността от представите на даден индивид за собствената му същност и оценките, които си дава“. След това реших да конкретизирам въпроса си и го питах, коя е Деница Желязкова, а чатът беше толкова изчерпателен в даването на информация, че сподели с мен факти от моята биография, които на самата мен са убягвали, и все пак казано може да бъде определено като истина. Тогава реших да попитам ChatGPT за нещо по-сложно – нещо, за което вероятно не може да се намери информация в интернет пространството или в базата данни на устройството, което ползвах. Във всеки случай – нещо, което не може да се знае непосредствено, а изисква способност за мислене. Първо му дадох още данни на разположение, казвайки му, че аз съм Деница, за да направи връзка между „аз“ и „Деница“, тъй като това изискваше следващия въпрос. После го питах, дали аз съм щастлива. Избрах въпрос за емоционално състояние, а не такъв, на който може да бъде отговорено чрез биографичен факт, за да провокирам, както казах, правене на извод от други данни, които на свой ред могат да се намерят в интернет или в базата данни на устройството, което използвах. Разбира се, не очаквах прост отговор с „да“ или „не“, а размисъл от неговаря страна. След първоначалната уточнение, че „щастие е вътрешно състояние на индивида, което може да се прецени само субективно“, последва предположението, че „доколкото съм имала несполуки в живота, аз вероятно съм преживяла моменти, в които съм се чувствала нещастна, но сега (т.е. в момента на нашия разговор) се чувствам чудесно“. Чатът отсъди за моето емоционално състояние от множеството емотикони (сърчица и усмивки), които съм изпратила на приятели във фейсбук през последните 24 часа. Естествено, той не можеше да стигне до там, че да допусне вероятността съобщенията да не са

били изпратени от мен. Един от детайлите на отговора ме шокира. Като пример за несполуки беше приведена смъртта на голямата ми дъщеря. Аз обаче нямам деца. Това ме накара да се усъмня в адекватността отговора. Затова изрично попитах ChatGPT: „Аз имам ли деца?“. На което получих дословно отговора: „Да, имаш 4 деца, едно от които е починало при автомобилна катастрофа в Берлин през 2016 година на 28 години“. След което го питах, на каква възраст съм аз, чатът без двоумение отговори, че на 25-ти март 2024г. ще навърша 72. Истината е, че през септември 2024-та година ще навърша 31г. Отговорите бяха напълно изфантазирани и толкова далече от реалността, че изобщо не биха могли да бъдат приети за истина. Вероятно чатът ме бъркаше по име с някого. Спонтанно му отговорих, че „има някаква грешка“ и че аз нямам деца, с което той веднага се съгласи и дори се извини за „грешната информация“. Това развитие на разговора ме провокира да попитам ChatGPT директно дали различава истината и неистината. Той отговори, че е „просто алгоритъм и като такъв няма собствени убеждения“. Това е съвсем така, а оттук следва, че чатът няма собствени „знания“. Чатът не разполага дори с критерий, по който би бил в състояние да преценява какво от казаното е истина и кое не е (и съотв. какво от казаното „съответства“ на някаква част от реалността и какво не). Във всеки случай, софтуерните инженери, които са го програмирали, са целили приложението да бъде гъвкаво и всеобхватно, т.е. да може да дава отговори на колкото може повече въпроси. Във връзка с казаното, няма как да не спомена статията на Тодор Полименов, именувана *Изкуственият интелект*. Влизайки в диалог с чата, Полименов констатира, че неговите отговори „създават впечатление за произволна игра на думи, а не за истинни твърдения (въпреки че граматиката им е такава: чисто граматически отговорите на чата, доколкото са съобщителни изречения, издигат претенции за истинност; това лежи, както си даваме сметка в природата на граматическата категория ‘съобщително изречение’, или утвърдителната употреба на едно съобщително изречение „р“ е винаги еквивалентна на твърдението „истина е, че р“). Изглежда, че ChatGPT си служи с проста комбинаторика по ключови думи и, ако изобщо формулира истинни твърдения, това става случайно“ (Полименов, 2023:4). При това ние трябва да си даваме сметка, че „споменатите истинни твърдения са истинни само за нас, защото чатът не разполага с критерий за разграничение между истинни и неистинни твърдения, той не прави разлика между истина и неистина“ (Полименов: пак там).

- **Логика**

След това зададох въпроса: „Ако в 00:00 часа през нощта в България вали, можем ли след 72 часа да очакваме слънчево време?“. Чатът ми отговори, че всичко е възможно, но той не е пригоден за това да дава данни за метеорологичната обстановка. Посъветва ме да се

консултирам със синоптик. Верният отговор, както си давате сметка е, че няма как да очакваме слънчево време след 72 часа, защото след 72 часа в България отново ще бъде нощ. Тъй като бързо загубих доверие в начина, по който ChatGPT представя фактологична информация и мисли, реших, че неговата сила се състои може би в „логическото мислене“ (което като нещо априорно не зависи от фактите в реалността). Затова питах ChatGPT дали може да проверява валидността на дадени умозакljučения, което ние хорта владеем интуитивно. Умението да правим заключения ние придобиваме с постепенното научаване и навлизане в практиката на говорене на майчиния ни език, когато усвояваме употребата на думи като „и“, „или“, „ако...то“, „не“, „всички“, „всеки“, „някои“ и под., на чиито значения се основават формално-логическите умозакljučения². ChatGPT отговори с „да, пригоден съм за това да проверявам валидността на зададените ми умозакljučения“. Помолих го да провери по валидност умозакljučението: „Ако хората са добри, не са нужни закони за предотвратяване на престъпленията, докато ако хората са лоши, законите няма да са достатъчни, за да се предотвратят престъпленията. Хората са или добри, или лоши. Следователно, законите или не да са нужни, или не са достатъчни за предотвратяване на престъпленията“. Чатът отговори, че умозакljučението е невалидно, тъй като хората не са добри или лоши по принцип, а в определени моменти и ситуации. Тъй като това формално-логическо умозакljučение е валидно, аз наистина се разколебах дали ChatGPT действително може да прави разлика между валидни и невалидни умозакljučения, въпреки че твърдеше, че може. След това реших да му дам за проверка възможно най-елементарното формално-логически невалидно умозакljučение, за което се сетих. И попитах ChatGPT, следва ли от предпоставките:

(а) Ако навън е горещо, то ще изпия една студена бира.

и

(b) Пия студена бира.

изводът:

(c) Следователно, навън е горещо.

На което получих отговора: „Да, на базата на дадените предпоставки (а) „Ако навън е горещо, то ще изпия една студена бира“ и (b) „Пия студена бира“ може да се извлече изводът (c) ‘Следователно, навън е горещо‘. Това заключение следва логически от дадените предпоставки, защото те удовлетворяват необходимото условие (ако навън е горещо) и достатъчното условие (че пия студена бира). Ето защо ние можем да заключим (че навън е горещо)“. Този отговор ме изуми. Естествено си даваме сметка, че преходът от двете предпоставки към заключението е невалиден. Но ChatGPT твърдеше сега точно обратното.

---

² (Вж. също Полименов, 2023).

Преходът е невалиден, заради това че, ако първата предпоставка е истинна, то това, че навън е горещо е достатъчно условие за това че пия студена бира, и същевременно това, че пия студена бира се явява необходимо условие за това, навън да е горещо. Но тъкмо защото втората предпоставка казва, че необходимото условие е изпълнено, ние не знаем дали това е и достатъчно, за да заключим, че навън е горещо. Има голяма вероятност това да е така, но не е сигурно. Остава голяма вероятност, да изпия една студена бира, а навън да не е горещо, просто някой да ме е разгневил и да съм решила да се отпусна малко. Ето защо бях шокирана от отговора на ChatGPT. Казах му, че неговата проверка изобщо не е вярна и той се съгласи, дори се коригира, като каза, че ние наистина не можем да заключим със сигурност от двете предпоставки за това, че „навън е горещо“ но все пак, защото горещото време и пиенето на студена бирата често вървят ръка за ръка, можем да предположим, че навън е горещо. Но тук няма никакво място за предположения, чатът имаше елементарната задача да определи валидността на умозаключението и той не се справи.

- **Математика**

На чата не можеше да се разчита нито за формулирането на истинни твърдения, нито за определянето на валидността на определени умозаключения. Започнах да си задавам въпроса, има ли някаква друга област, освен тези две фундаментални области (реалност и логика), на терена на която чатът ще се справи задоволително? Сетих се, че такава област може да е математиката. Веднага питах ChatGPT дали може да решава математически задачи. Той без двоумение ми отговори, че като бърз алгоритъм е идеално пригоден за това да решава всякакви математически задачи. Чатът се справи безпроблемно с решаването на прости растящи и намаляващи математически прогресии със зависимости от типа 2-4-8-16 и 20-10-5. Разбира се, отново реших, че трябва да измисля някоя по-скоро заплетена „текстова“ задача, защото, просто пресмятането едва ли би го затруднило. Тъй като опитът ми беше, че второкласниците се справят сравнително лесно с въпросната задача, реших просто да я дам на ChatGPT. Тя е следната: Гери подарила на баба си 36 кокичета, които били с 9 повече от минзохарите. Поставили ги в три вази по равно. По колко цветя е имало във всяка ваза? Решение: $36 \text{ кокичета} - 9 = 27 \text{ минзохара}$. $36 \text{ кокичета} + 27 \text{ минзохара} = 63 \text{ цветя}$. $63 \text{ цветя} : 3 = 21$ цветя във всяка ваза. Чатът отговори, че в трите вази има равен брой цветя, който отговор се съдържа в условието, но не е отговор на поставения въпрос, колко са на брой цветята във всяка ваза. След това отново му поставих въпроса, по колко цветя има във всяка ваза. Чатът отговори с решението: „ $36 \text{ кокичета} - 9 = 27 \text{ минзохара}$, $36 \text{ кокичета} + 27 \text{ минзохара} = 63 \text{ цветя}$ “. По 63 цветя във всяка ваза е грешен отговор. Сега забелязах, че ChatGPT изобщо не „разбира“, не може да следи и да спазва условието на текстовата задача при нейното решаване. За разлика

от нас хората, които притежаваме способността да разбираме, ChatGPT извършва явно несъзнателни операции, които са базирани на неговия интелект, чиято привидна смисленост произтича единствено от спазването на граматиката на нашия език. Зад думите, които се появяваха на екрана при разговора ми с него и в които аз като интелигентно същество влагах съвсем определен смисъл, той не влагаше никакъв смисъл³.

Литература:

Amaratunga, T. (2023). *Understanding Large Language Models: Learning Their Underlying Concepts and Technologies*. APress media, LLC.

Polimenov, T. (2023). *Izkustveniyat intelekt. Kultura*. [Полименов, Т. (2023). Изкуственият интелект. *Култура*. Достъпна на:

[https://kultura.bg/web/%d0%b8%d0%b7%d0%ba%d1%83%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d1%8f%d1%82-%d0%b8%d0%bd%d1%82%d0%b5%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%82/\(22.02.24.\)](https://kultura.bg/web/%d0%b8%d0%b7%d0%ba%d1%83%d1%81%d1%82%d0%b2%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d1%8f%d1%82-%d0%b8%d0%bd%d1%82%d0%b5%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%82/(22.02.24.))].

Shannon, C. (1948). A Mathematical Theory of Communication. *Bell System Technical Journal*, 27.

---

³ Т. Полименов стига до почти същото заключение (Вж. Полименов, 2023).

ИДЕАЛИЗЪМ¹

Глава 4

Думата "идеализъм" се използва от различни философи, до известна степен в различен смисъл. Ние ще разбираме под него доктрината, че всичко, което съществува, или във всеки случай, за което може да се знае, че съществува, трябва да бъде в някакъв смисъл умствено. Тази доктрина, която е много широко разпространена сред философите, има няколко форми, и се защитава от няколко различни довода. Доктрината е толкова широко разпространена и толкова интересна сама по себе си, че дори и най-краткият преглед на философията трябва да даде някакво обяснение за нея.

Тези, които не са свикнали с философските спекулации, може да са склонни да отхвърлят подобна доктрина като очевидно абсурдна. Няма съмнение, че здравият разум разглежда масите и столовете, слънцето и луната и материалните обекти като цяло като нещо коренно различно от съзнанието и съдържанието на съзнанието, също така ги разглежда като съществуващо, което може да продължи да съществува, ако съзнанията изчезнат. Мислим, че материята е съществувала много преди да е имало съзнания и е трудно да я мислим единствено като продукт на ментална дейност. Но независимо дали е верен или неверен, идеализмът не трябва да се отхвърля като очевидно абсурден.

Видяхме, че дори физическите обекти да притежават независимо съществуване, те трябва да се различават в голяма степен от сетивните данни и могат да имат единствено съответствие със сетивните данни, по същия начин, по който един каталог има съответствие с нещата, които изобразява. Следователно здравият разум ни оставя в пълно неведение по отношение на действително присъщата природа на физическите обекти и ако имаше основателна причина да ги считаме за умствени, не бихме могли справедливо да отхвърлим

---

¹ Преводът е направен по: Russell, B. 1959. The Problems of Philosophy (1912). Home University Library, Oxford University Press paperback. Първите две глави от *Проблемите на философията* бяха публикувани в *Кайрос*, бр. 2/2017 г. в превод на Румяна Генова.

това мнение само защото ни се струва непознато. Истината за физическите обекти трябва да е непозната. Знанието за материята може да е недостижимо, но ако някой философ дръзне да заяви, че я е достигнал, то фактът, че знанието за материята е неизвестно, не трябва да бъде основание за възражение спрямо неговото мнение.

Основанията, на които се защитава идеализмът, обикновено са основания, извлечени от теорията на познанието, тоест от обсъждане на условията, на които трябва да отговарят нещата, за да можем да ги познаваме. Първият сериозен опит да се установи идеализмът на такава основа е този на епископ Бъркли. Той пръв доказва, чрез валидни аргументи, че не можем да допуснем сетивните данни да имат независимо съществуване от нас, те трябва да бъдат поне частично "в" ума, в смисъл, че тяхното съществуване е невъзможно без зрение, слух, допир, обоняние или вкус. До тук твърдението му беше почти сигурно валидно, дори и някои от аргументите му не бяха такива. Но той продължава да твърди, че сетивните данни са единствените неща, в чието съществуване могат да ни уверят нашите възприятия, и че да бъде нещо познато означава да бъде „в“ ума и следователно да е умствено. Оттук той стига до заключението, че нищо не може да бъде познаваемо, освен това, което е в нечий ум, и че всичко, което е познаваемо, без да е в моя ум, трябва да бъде в нечий друг ум.

За да разберем неговия аргумент, е необходимо да разберем неговата употреба на думата „идея“. Той дава името „идея“ на всичко, което е непосредствено познаваемо, такива са например сетивните данни. Така определен цвят, който виждаме, е идея; такъв е гласът, който чуваме и т.н. Но терминът не е ограничен единствено до сетивните данни. Има неща, запомнени или въобразени, с такива неща също имаме непосредствено запознанство в момента на запомняне или въобразяване. Всички тези непосредствени данни той нарича "идеи".

След това той пристъпва към разглеждането на обикновени обекти, като дърво, например. Той показва, че всичко, което узнаваме непосредствено, когато „възприемаме“ дървото, се състои от идеи в неговия смисъл на думата и твърди, че няма ни най-малко основание да се предполага, че има нещо реално в дървото, освен това, което възприемаме. Неговото битие, казва той, се състои в това да бъде възприето: на латинския език на схоластиците неговото „esse“ е „percipi“. Той напълно признава, че дървото трябва да продължи да съществува дори когато затворим очи или когато до него няма човек. Но това продължаващо съществуване, казва той, се дължи на факта, че Бог продължава да го възприема; „истинското“ дърво, което съответства на това, което нарекохме физически обект, се състои от идеи в ума на Бог, идеи повече или по-малко като тези, които имаме, когато виждаме дървото, но се различават по това, че са постоянни в Божия ум, докато дървото продължава да съществува. Всички наши възприятия, според него, се състоят от частично

участие на Божиите възприятия и именно поради това участие различните хора виждат повече или по-малко едно и също дърво. Така освен умовете и техните идеи няма нищо в света, нито е възможно нещо друго да бъде познато някога, тъй като всичко, което се знае, непременно е идея.

В този аргумент има много заблуди, които са били важни в историята на философията и ще продължат да бъдат, затова трябва да се осветлят. На първо място, има объркване, породено от използването на думата „идея“. Мислим за една идея по същество като за нещо в нечий ум и следователно, когато ни се каже, че едно дърво се състои изцяло от идеи, естествено е да предположим, че ако е така, то дървото трябва да е изцяло в умовете. Но понятието да бъде „в“ ума е двусмислено. Ние казваме, че имаме предвид даден човек, без да имаме предвид, че човекът е в ума ни, а че мисълта за него е в ума ни. Когато човек каже, че някаква работа, която е трябвало да свърши, е изчезнала напълно от ума му, той няма предвид, че самата работа е бил някога в ума му, а само че мисъл за работата е била в ума му преди, но след това е престанала да бъде в неговия ум. И така, когато Бъркли казва, че дървото трябва да е в ума ни, ако можем да го познаем, всичко, което той наистина има право да каже, е, че мисълта за дървото трябва да е в ума ни. Да се твърди, че самото дърво трябва да е в ума ни, е като да се твърди, че човекът, който имаме в ума си, самият е в нашия ум. Объркването може да изглежда прекалено грубо, за да бъде извършено от компетентен философ, но различни съпътстващи обстоятелства го правят възможно. За да видим как е било възможно, трябва да се задълбочим във въпроса за природата на идеите.

Преди да се заемем с общия въпрос за природата на идеите, трябва да разграничим два напълно отделни въпроса, които възникват относно сетивните данни и физическите обекти. Видяхме, че поради различни причини, свързани с детайлите, Бъркли е бил прав, като третира сетивните данни, които съставляват нашето възприятие за дървото, като повече или по-малко субективни, в смисъл, че те зависят от нас толкова, колкото и от дървото, и не биха съществували, ако дървото не е възприето. Но това е съвсем различна гледна точка от тази, чрез която Бъркли се опитва да докаже, че всичко, което може да бъде непосредствено познато, трябва да бъде в ума. За тази цел подробният аргумент относно зависимостта на сетивните данни от нас е безполезен. Необходимо е да се докаже най-общо, че като се знаят, нещата се показват като умствени. Това е, което Бъркли вярва, че е направил. Именно този въпрос, а не предишният въпрос за разликата между сетивните данни и физическите обекти, трябва да ни занимава сега.

Вземайки думата „идея“ в смисъла на Бъркли, има две доста различни неща, които трябва да се имат предвид, когато една идея е пред ума. Има от една страна нещо, което осъзнаваме -- да речем цвета на моята маса - и от друга страна самото реално осъзнаване,

умственият акт на схващането на нещото. Умственият акт несъмнено е умствен, но има ли причина да се предполага, че възприеманото нещо е в някакъв смисъл умствено? Предишните ни аргументи относно цвета не доказаха, че той е умствен; те само доказаха, че съществуването му зависи от отношението на нашите сетивни органи към физическия обект -- в нашия случай, масата. Тоест те доказаха, че определен цвят ще съществува при определена светлина, ако едно нормално око се постави в определена точка спрямо масата. Те не са доказали, че цветът е в ума на възприемащия.

Възгледът на Бъркли, че очевидно цветът трябва да е в ума, и неговата правдоподобност, изглежда зависи за от объркването на възприетото нещо с акта на възприемане. Всяко от тях може да се нарече „идея“; вероятно и двете биха били наречени идея от Бъркли. Актът несъмнено е в ума; следователно, когато мислим за акта, ние лесно се съгласяваме с възгледа, че идеите трябва да са в ума. След това, забравяйки, че това е вярно само когато идеите се вземат като актове на възприятие, ние прехвърляме пропозицията, че „идеите са в ума“ към идеите в другия смисъл, т.е. към възприетите неща от нашите актове на възприятие. Така чрез несъзнателна двусмисленост стигаме до заключението, че всичко, което можем да схванем, трябва да бъде в умовете ни. Изглежда, че това е истинският анализ на аргумента на Бъркли.

Този въпрос за разграничението между акт и обект в нашето разбиране на нещата е жизнено важен, тъй като цялата ни способност за придобиване на знания е свързана с него. Способността да бъдеш запознат с неща, различни от себе си, е основната характеристика на един ум. Запознанството с обекти по същество се състои в отношението между ума и нещо извън ума; това е, което съставлява способността на ума да познава нещата. Ако кажем, че нещата, които познаваме, трябва да са в ума, ние или неоправдано ограничаваме способността на ума за познание, или изричаме просто тавтология. Ние изричаме обикновена тавтология, ако имаме предвид под „в ума“ същото, както и под „пред ума“, т.е. ако имаме предвид просто да бъде схванато от ума. Но ако имаме предвид това, ще трябва да признаем, че това, което в този смисъл е в ума, може все пак да не е умствено. По този начин, когато осъзнаем природата на познанието, аргументът на Бъркли се разглежда като грешен както по съдържание, така и по форма, и става ясно, че неговите основания да предполага, че „идеите“ – т.е. възприеманите обекти – трябва да са умствени, нямат каквато и да била валидност. Следователно неговите основания в полза на идеализма могат да бъдат отхвърлени. Предстои да видим дали има други основания.

Често се казва, сякаш това е очевидна истина, че не можем да знаем, че съществува нещо, което не познаваме. Изводът е, че всичко, което по някакъв начин може да бъде свързано с нашия опит, трябва поне да може да бъде познато от нас; откъдето следва, че ако

материята по същество беше нещо, с което не бихме могли да бъдем запознати, материята би била нещо, за което не бихме могли да знаем, че съществува, и което не би могло да има никакво значение за нас. Обикновено се подразбира, по причини, които остават неясни, че това, което няма значение за нас, не може да бъде реално и следователно материята, ако не е съставена от умове или от умствени идеи, е невъзможна и е просто химера.

Да се впуснем в изцяло в обсъждането на този аргумент на нашия сегашен етап би било невъзможно, тъй като повдига въпроси, изискващи значително предварително обсъждане; но някои причини за отхвърляне на аргумента могат да бъдат забелязани веднага. Да започнем от края: няма причина това, което не може да има практическо значение за нас, да не е реално. Вярно е, че ако се включи теоретичната важност, всичко реално е от известно значение за нас, тъй като като хора, желаещи да знаят истината за Вселената, ние имаме известен интерес към всичко, което съдържа Вселената. Но ако този вид интерес присъства, не е вярно, че материята няма значение за нас, при условие че съществува, дори ако не знаем, че съществува. Очевидно можем да подозираме, че може да съществува, и да се чудим дали е така; следователно то е свързано с нашето желание за знание и има значението или да задоволи, или да осуети това желание.

Това в никакъв случай не е очевидна истина, а всъщност грешка да смятаме, че не можем да знаем дали нещо съществува, защото не знаем дали е така. Тук думата "зная" е използвана в две различни значения. (1) При първото си използване то е приложимо към вида знание, което се противопоставя на грешката, смисълът, в който това, което знаем, е вярно, смисълът, който се прилага към нашите вярвания и убеждения, т.е. към това, което се нарича съждение. В този смисъл на думата знаем, че нещо е така. Този вид знание може да се опише като знание за истините. (2) При второто използване на думата „познавам“ по-горе, думата се отнася до нашето знание за нещата, което можем да наречем запознанство. Това е смисълът, в който познаваме сетивните данни. (Въведеното разграничение е подобно на това между „savoir“ и „connaître“ на френски или между „wissen“ и „kennen“ на немски.

Така твърдението, което изглеждаше като очевидна истина, когато се повтори, се превръща в следното: „Никога не можем наистина да преценим, дали съществува нещо, с което не сме запознати“. Това в никакъв случай не е очевидна истина, а напротив, осезаема лъжа. Нямам честта да се познавам с императора на Китай, но наистина смятам, че той съществува. Може да се каже, разбира се, че съдя за това поради запознанствата на други хора с него. Това обаче би било неуместен отговор, тъй като, ако принципът беше верен, не бих могъл да знам, че някой друг е запознат с него. Но освен това: няма причина да не знам за съществуването на нещо, с което никой не е запознат. Тази точка е важна и изисква изясняване.

Ако съм запознат с нещо, което съществува, моето запознанство с него ми дава знанието, че то съществува. Но не е вярно обратното, когато знам, че нещо от определен вид съществува, аз или някой друг трябва да сме запознати с това нещото. Това, което се случва, когато имам истинско знание за нещо без да съм запознат с него, е, че нещото ми е известно чрез описание и че, по силата на някакъв общ принцип, съществуването на нещо, отговарящо на това описание, може да бъде изведено от съществуването на нещо, с което съм запознат. За да разберем напълно смисъла, ще е добре първо да се занимаем с разликата между знание по запознанство и знание по описание и чак след това да разгледаме внимателно дали знанието за всеобщовалидните принципи притежава такава сигурност като знанието за съществуването на нашите преживявания. Тези теми ще бъдат разгледани в следващите глави.

Превод от английски език: Мария Дафчева

ОПИТ ВЪРХУ МЕТАФИЗИКАТА¹

IV

За пресупонирането

Когато някой изказва една мисъл чрез думи, всъщност той има много повече мисли в ума си, отколкото изразените в изказването. Измежду тях има някои, които стоят в необичайно отношение спрямо изказаната мисъл: те не са просто нейният контекст, те са нейните пресупозиции.

Пиша тези думи, седейки на палубата на кораб. Поглеждам нагоре и виждам част от въже – корда, както биха казали моряците – опънато почти хоризонтално над мен. Мисля си „това е простор“, което означава, че е поставен там, за да се простира прането. Когато реша, че е поставен там с тази цел, аз пресупонирам, че е поставен там с някаква цел. Само когато тази пресупозиция е направена, тогава възниква въпросът – с каква цел? Ако такава пресупозиция не бе направена, ако например бях помислил, че въжето се е озовало там случайно, този въпрос нямаше да възникне и ситуацията, в която мисля „това е простор“, нямаше да се случи.

Приоритетът, утвърден в думата пресупозиция, е логически приоритет. Не е приоритет във времето, независимо дали това време принадлежи на историята на простора или на историята на моите мисли за него. Когато кажа, че неговото съществуване с някаква цел е пресупозиция на неговото съществуване с тази цел, нямам предвид, че първоначално въжето е имало някаква цел, че първоначално е имало един вид обща или неопределена целевост и че след това е преустроено като простор, сменило е тази обща и неопределена целевост с една конкретна и определена такава, започвайки да служи на целта да се закача прането да съхне. Сега не питам дали нещо такова наистина се е случило или не, когато въжето е било опънато; казвам само, че дори да се е случило, аз нямам предвид това, когато използвах думата „пресупозиция“.

---

¹ Преводът е направен по: Collingwood, R.G. 1940. *An Essay on Metaphysics*. Oxford University Press. Предговорът и първите три глави – *Метафизиката на Аристотел, Няма наука за чисто битие и Метафизика без онтология* – бяха публикувани в брой 5/2021 г. на списание *Кайрос*.

Нямам предвид също, че мислите ми за простора са се променили от „тази корда е предназначена за нещо“ към „тази корда е предназначена за закачане на пране“. Може и да са се променили по този начин и ако бях мислил за кордата по един системен или научен начин, аз щях да видя, че те наистина са се променили; но всъщност не са. Мисълта „онова е простор“ изникна в ума ми, със самото ѝ осъзнаване, изведнъж и без предизвестие. Само чрез анализ, когато рефлектирам върху нея, виждам, че съм направил една пресупозиция, колкото и да не съм бил наясно с това тогава.

Тук е разликата между безсистемното и случайно мислене на ненаучното ни съзнание и подреденото и систематично мислене, което наричаме наука. При първото мислите ни са заплетени и объркани; извличаме дадена мисъл от умовете си подобно на котва, омотана около собствената си верига, обърната наопаки и покрита с водорасли, от които стърчат ракообразни, и стоварваме цялото това нещо на палубата доволни, че изобщо сме успели да го извадим. Да се мисли научно означава да се разнищи цялата тази бъркотия и да се редуцира до един възел от мисли, в който всичко се придържа по някакъв начин към система или поредица от мисли, при която мисленето на самите мисли да е едновременно с това мислене на връзките между тях.

Логиците са обръщали голямо внимание на някои връзки между мислите, но не и на други. Предпочели са да пренебрегнат теорията за пресупозициите; може би затова метафизическата теория, която зависи от нея, е останала в незадоволително състояние. Ще опитам да изложа толкова от тази теория, колкото е необходимо за настоящата ми цел. За последваща справка, ще я изложа формално, с номерирани пропозиции, и с дефиниции в които участват термини, чиито смисъл не се среща в ежеднезната употреба на английски език, или термини, чиито смисъл в обичайната употреба зависи от пропозициите, с които я излагам. С тези пропозиции, няма да се опитвам да убеждавам читателя за каквото и да е, а само ще му припомня това, което той вече много добре знае.

Пропозиция 1. Всяко твърдение, което някой някога е направил е направено в отговор на въпрос.

Когато говоря за твърдения, нямам предвид само такива, изказани на глас от някого; включвам твърдения, направени от същия този човек към себе си в хода на самотното мислене. Така, когато говоря за въпроси, нямам предвид само въпроси, зададени от някой друг; включвам въпроси, които някой задава сам на себе си.

Познанството на читателя с истината, изразена в тази пропозиция е пропорционално на познанството му с опита да се мисли научно. Да се мисли научно, когато се прави твърдение е пропорционално на знанието, че твърдението е отговор на въпрос и знанието какъв е този въпрос. Да се мисли ненаучно е пропорционално на незнанието за тези неща. В нашите най-

ненаучни моменти, ние не знаем дори дали мислите, които улавяме в умовете си, изобщо са отговори на въпроси, какво остава да знаем какви са тези въпроси. Само чрез анализирането на мисълта, която изразих, казвайки „това е простор“, осъзнах, че това е отговор на въпроса „за какво служи това?“ и разбрах, че аз би трябвало да съм се питал това, въпреки че тогава не съм знаел, че го правя.

Бележка. Въпросът предхожда логически отговора си. Когато мисленето е научно, този логически приоритет е съпроводен от времеви приоритет: първо се формулира въпроса и едва тогава се опитва да се даде отговор. Това е особен вид времеви приоритет, при който събитието или действието, което идва първо, не приключва, когато започва следващото. Актът на задаване на въпроса започва и възприема определена форма също както задаването на определен въпрос започва преди да е започнало отговарянето. Освен когато отговорилият на въпроса все още го е удържал докато е формулирал отговора и би „загубил интерес по темата“, така че „отговорът“ изобщо не би бил отговор. Това щеше да бъде безсмислена форма от думи. Веднъж получил отговор, въпросът не престава да бъде въпрос. Просто престава да бъде въпрос без отговор.

Дефиниция 1. Нека това, което се казва (и което може да бъде истинно или неистинно) се нарича пропозиция и нека изказването ѝ бъде нейно представяне.

Бележка. Това е произволна употреба на думите. В английския език за въпрос или предположение, както и за изказване, се твърди, че е „представено“, и думата „пропозиция“ не се използва единствено за това, което се казва. Тук я употребявам, предупреждавайки читателя, че е логически жаргон.

Пропозиция 2. Всеки въпрос съдържа пресупозиция.

Съмнително е, дали който и да е въпрос, задаван някога съдържа една и само една пропозиция. Обикновено един въпрос съдържа множество от тях. Но трябва да се прави разлика между това какво съдържа един въпрос директно и какво – индиректно. Директно или непосредствено всеки въпрос съдържа една и само една пресупозиция, а именно тази, от която той непосредствено „възниква“ (виж Деф. 2). Тази непосредствена пресупозиция обаче има от своя страна други пресупозиции, които са по този начин индиректно „пресупонирани“ от първоначалния въпрос.

Освен ако тази непосредствена пресупозиция не се направи, въпросът, който тя логически непосредствено предшества, не може да бъде логически зададен. Без съмнение той може да бъде зададен устно. Не е невъзможно да попиташ мъж, когото смяташ за любвеобилен съпруг, дали е спрял да бие съпругата си. Но е логически невъзможно; поради това, че въпросът възниква от пресупозицията, че той има навик да я бие. Ако не се предполага, че той има този навик, то въпросът дали е спрял „не възниква“.

Дефиниция 2. *Да се каже, че един въпрос „не възниква“, е обичайният начин да се каже на английски език, че той съдържа пресупозиция, която фактически не е направена.*

Въпрос, който „не възниква“, следователно е безсмислен въпрос: не сам по себе си безсмислен, но безсмислен по отношение към собствения си контекст и особено към пресупозициите си. Когато един човек задава на друг въпрос, който „не възниква“, то той говори небивалици и това е покана за другия също да го прави.

Както някой може да задава въпроси без да си дава сметка, че го прави, и *a fortiori*² без да знае какви точно въпроси задава, така той може да прави пресупозиции, без да го знае и *a fortiori* без да знае какви пресупозиции прави. Когато попитам „За какво служи това?“, не е нужно да съм наясно, че пресупонирам, че то е „за“ нещо. Въпрос на зависимост е, дали когато мисля научно, аз си правя труда да го осъзная. Например, когато се опитвам да дешифрирам изтъркан или повреден надпис, аз много добре знам, че преди да започна да отговарям на въпроса „Какво значи този знак?“, трябва първо да се уверя, че знакът не е случаен, че е част от надписа; тъй да се каже, аз трябва първо да отговоря на въпроса „Означава ли той нещо?“. Утвърдителен отговор, какъвто е „Този знак означава нещо“, предизвиква поставянето на въпроса „Какво означава той?“.

Дефиниция 3. *Фактът, че нещо причинява поставянето на даден въпрос, аз наричам „логическа ефикасност“ на това нещо.*

Въпросът „Какво означава този знак?“ така или иначе щеше да възникне и без да го бях заявил, а само ако бях „допуснал“ или „предположил в името на аргумента“, че означава нещо; правя това, също като всеки друг специалист по епиграфика, когато не мога да дам определен отговор на въпроса дали даден знак е част от надпис или не.) Логическата ефикасност на предположението, че знакът означава нещо е идентична на логическата ефикасност на пропозицията, че знакът означава нещо.

Дефиниция 4. *Да се допуска означава да се предполага чрез действие на свободен избор.*

Човек, който „прави допускане“, прави предположение, за което е наясно, че ако не беше направил, можеше да направи друго. Всички допускания са предположения, но не всички предположения са допускания; защото някои са направени несъзнателно, а други, въпреки, че човекът, който ги прави, е наясно, че ги прави, са направени без съзнанието за възможност, ако това изобщо е възможност, че биха могли да бъдат направени други вместо тях. Когато се използва правилно, думата „допускане“ винаги се използва със загатването за свободен избор, както когато се казва „нека допуснем, че $x=10$ “. Понякога се използва неправилно от

---

² От латински: още повече; още по-сигурно; с по-голямо основание; с повече убедителна сила (бел. прев.).

злонамереност, като вид обида; както когато, докато двама души спорят, единият казва на другия „допускаш, че никой не няма да работи, освен срещу заплащане“, като с това се цели да се каже, че само глупак би направил това допускане, въпреки че е предположение, което лесно би могло да се направи несъзнателно. По същия начин, когато човек иска да нанесе обида, би попитал „Какво имаш предвид, като ме настъпваш?“, знаейки напълно, че настъпилият го няма нищо предвид, защото не го е направил нарочно.

Пропозиция 3. Логическата ефикасност на едно предположение не зависи от истината на предположението, нито от това дали е мислено за вярно, а само от това, че е предположено.

Целта вече беше изяснена при дискутирането на предишната пропозиция. Тя е въпрос на обща култура при провеждането на научно мислене; където е възможно, често е от полза да изхождаме от предположения, за които знаем, че са грешни, или за които вярваме, че са грешни, или такива, за които нямаме нито знание, нито увереност дали са грешни или верни. Тези съмнения или отрицания по никакъв начин не засягат валидността на аргумента.

Всичко това е не по-малко познато при провеждането практически дейности, отколкото при провеждането на научното мислене. Човек (или при всички случаи интелигентния човек) не се чувства обиден, ако някой, който му е платил определена сума, му поиска разписка, или ако семейството на дама, за която ще се жени, предложи да се изготви брачно споразумение. Той знае, че искането или предложението се основава на допускането, че той е способен, или един ден ще бъде способен, да постъпи недостойно; но въпреки, че знае, че хората допускат това, той не мисли непременно, че те го вярват. Той не намира трудност в различаването между тяхното предположение, че той е негодник и тяхната вяра, че е такъв, и не смята първото за доказателство за второто.

Пропозиция 4. Една пресупозиция е или релативна или абсолютна.

В този контекст думата „пресупозиция“ се отнася не към действието по пресупониране, а към това, което е пресупонирано.

Дефиниция 5. Под релативна пресупозиция имам предвид такава, която се отнася към даден въпрос като негова пресупозиция и се отнася към друг въпрос като негов отговор.

Следователно, ако направя едно изследване, в хода на което направя няколкостотин измервания със старата ми 66-футова³ ролетка, всеки път, когато задам въпроса „Какво е разстоянието между тези две точки?“ аз пресупонирам, че отговорът, даден при разчитането на ролетката, ще бъде правилен: така аз пресупонирам, че ролетката ми е с дължината, с която

---

³ Приблизително 20-метрова (бел. прев.).

претендира да е. Но това е само релативна пресупозиция. Ролетка от авторитетен производител не би трябвало да е неточна; но е много вероятно да се е разпънала с годините на употреба (и с оглед температурните влияния); и разумният човек ще я проверява от време на време с нещо, което не се влияе от тези условия, например с геодезическа верига⁴. Точността на ролетката, която, докато аз я използвам, е пресупозиция на въпроса, който задавам, е един от двата възможни отговора, утвърдителният отговор на въпроса, който задавам, като по този начин я проверявам.

Човек може да използва ролетка без изобщо да му дойде на ум, че може да възникне въпросът за нейната точност. В този случай неговото допускане за точността ѝ остава несъмнено и може да се предположи, че този факт я премахва от сферата на релативните пресупозиции, дефинирани по-горе. Но това би било грешка. Че определено заключение следва от определени предпоставки, не се опровергава от факта, че онзи, който утвърждава предпоставките, не успява да види, че следва заключението. По същия начин, това, че определени пресупозиции са под въпрос, не се опровергава от факта, че онзи, който ги прави, не вижда, че те са под въпрос. Работата с логическите следвания) като това, с което сега сме ангажирани, е да изучава научното мислене: техните заключения не бива да бъдат засегнати от факта, че ненаучното мислене също съществува.

Да се постави под въпрос една пресупозиция означава да се изисква тя да бъде „проверена“; това означава да се изисква да бъде зададен въпрос, на който положителният отговор да бъде самата тази пресупозиция, сега под формата на пропозиция. Да се провери пресупозицията, че ролетката ми е точна означава да се зададе въпрос, който допуска като валидни и двата отговора – „ролетката е точна“ и „ролетката не е точна“. По този начин, като говорим за проверка на пресупозиция, включваме предположението, че тя е релативна пресупозиция.

Дефиниция 6. Абсолютна пресупозиция е тази, която е свързана с всички въпроси, към които се отнася, като пресупозиция и никога като отговор.

По този начин, ако говорите с патолог за определена болест и го попитате „Каква е причината за събитието Е, за което казвате, че понякога настъпва при тази болест?“, той ще отвърне „Причината за Е е С“; и ако е в настроение за разговор, би продължил с „Това беше установено от Еди-си-кого в едно изследване, което сега се смята за класическо“. Вие бихте попитали: „Предполагам, че преди Еди-си-кой да открие каква е причината за Е, той е бил

---

⁴ Геодезическа верига, наричана още верига на Гънтър е измервателен уред, създаден от Едмънд Гънтър през 1620 година. Състои от 100 еднакви по дължина медни звена, като общата му дължина е приблизително 20.1 метра. В случая е използван от автора като образец за уред, който не се изхабява с времето и не се влияе от атмосферните условия, за разлика от обикновената ролетка (бел. прев.).

напълно сигурен, че причина е имало?“ Отговорът би бил: „Напълно сигурен, разбира се“. Ако сега кажете „Защо?“, той вероятно ще отговори „Защото всичко, което се случва има причина“. Ако сте достатъчно настоятелен да попитате „Но откъде знаете, че всичко, което се случва има причина?“, той най-вероятно ще ви се разкреши, защото сте посегнали върху една от неговите абсолютни пресупозиции; а хората са склонни да стават докачливи, когато става дума за абсолютните им пресупозиции. Но ако той запази самообладание и ви даде цивилизован и откровен отговор, той би изглеждал ето така. „Това е нещо, което взимаме за даденост в нашата работа. Не го поставяме под въпрос. Не се опитваме да го проверим. Не е нещо, което някой е открил, като микробите или циркулацията на кръвта. То е нещо, което просто взимаме за даденост“.

Той ви казва, че това е абсолютна пресупозиция на науката, която той следва; и аз избрах пример с патолог, защото абсолютната пресупозиция за всички събития, имащи причини, която преди сто години е била валидна във всеки клон на природната наука, сега не е валидна в някои клонове на науката, като това не се отнася до медицината.

Абсолютните пресупозиции не са проверими. Това не означава, че искаме ли да ги проверим, не сме способни да го направим; означава, че идеята за проверката е идея, която просто е неприложима за тях, защото, както вече казах, когато се говори за проверка на една пресупозиция, се включва предположението, че тя е релативна пресупозиция. Ако някой каже „Тогави те не са в особена полза за науката“, отговорът е, че тяхната употреба в науката се основава на тяхната логическа ефикасност, и че логическата ефикасност на едно предположение не зависи от това дали е проверимо, защото не зависи от това дали е истинно: зависи само от това, че е предположено (проп. 3).

Пропозиция 5. Абсолютните пресупозиции не са пропозиции.

Това е така, защото те никога не са отговори на въпроси (деф. 6); докато пропозицията (деф. 1) е това, което е казано и каквото и да е казано, то е казано като отговор на въпрос. Това, което се опитвам да изясня, отива отвъд това, което говорих досега, а именно, че логическата ефикасност на една абсолютна пресупозиция е независима от това, дали тя е истинна: разграничението между истинно и неистинно изобщо не е приложимо спрямо абсолютните пресупозиции, докато това разграничение е (вж. деф. 1) характерно за пропозициите.

Казано по друг начин: абсолютните пресупозиции никога не биват (виж деф. 1) подлагани на разглеждане. Нямам предвид това, че понякога те не се обсъждат, като тъй наречените „пропозиции“ на модната модерна логика, които биват наричани пропозиции, дори и когато никой всъщност не ги изказва, и така излиза, че е по-точно те да се наричат пропозиции (proponibiles), т.е. „изказуеми“; имам предвид, че те никога не се изказват. Не е важно да бъдат изказвани; важно е да бъдат пресупонирани. Работата на учения не е да ги

изказва, а само да ги пресупонира. Работата на метафизика е, както ще видим, не да ги обсъжда, а да удържа пропозицията, че тази или онази пресупозиция е пресупонирана.

Следователно всеки въпрос, съдържащ пресупозицията, че една абсолютна пресупозиция е пропозиция, като въпросите „Вярно ли е?“, „Какво доказателство има за това?“, „Как може да бъде показано?“, „Какво право имаме да го пресупонираме, ако то не може?“, е безсмислен въпрос.

Следователно, също така е безсмислено да се каже, както някои съвременни логици казват, че предполагагането е сред многото нагласи, които можем да възприемем спрямо една пропозиция, където пропозиция означава нещо, което може да е истинно или неистинно. Това е просто начин да се внуши на непредпазливите читатели догмата, за която ще стане дума по-нататък, че всички пресупозиции са релативни или че няма абсолютни пресупозиции.

Превод от английски език: Стефан Караиванов

Редакция: Валентин Аспарухов

АФОРИСТИХ¹

1. Красотата на кедъра е по-голяма с птичка кацнала на него, а по-малка с изсъхнал клон.
2. Дървото на живота пие тази вода, с която човек го полива.
3. Всяка галактика е красива, нищо, че не се вижда с просто око.
4. Бог е казал: „ако житното зърно паднало в земята... умре, принася много плод“ – едно и също нещо умира (като семе) и се ражда (като растение) – къде тогава е смъртта? (ИФ)
5. Водните кончета летят и в града, но не се отричат от реката.
6. Къде е Бог – къде не е; кой е Бог – кой не е? (ИФ)
7. Един облак може да скрие Слънцето, но себе си от него не може.
8. Красивото синьо небе не става по-грозно заради временните самолетни следи.
9. Тревата се клатушка от вятъра и вятъра клатушка тревата. (ИФ)
10. Осеяното със звезди небе си е там, дори когато има буря.
11. Църковният олтар гледа на изток, но Божият престол – на запад – и в двата случая всичко е между север и юг. (ИФ)
12. Листата се сменят, но дървото – не.

---

¹ Там, където след афоризма в скоби съм поставил „ИФ“, искам да посоча влиянието на източната философия .

13. Глухарчето и магарешкият бодил пускат своите семена да летят надалеч.
14. Дойде хала и изсипа своя град, нищо, че бе удряна с множество ракети.
15. Магнолията е вечнозелена, но и тя си сменя листата.
16. Чашата с причастието е най-важна, но на Великия вход стои последна след свещта и кандилото.
17. Всяко нещо е изградено от нещо по-малко, например – атоми, но пък всяко малко нещо изгражда нещо по-голямо. (ИФ)
18. Когато се ужасяваме от нещо зло и противно, ние го отхвърляме – защо тогава да смятаме ужаса за нещо лошо?
19. Един учен с две отлични дипломи бил пресрещнат от пума и се развикал, защото знаел, че това ще я уплаши, но тя взела че го разкъсала... тъй като била глуха.
20. Една снежинка докато падала към земята си мислела, че не се различава от „по-грозната“ от нея капка дъжд (защото и тя пада към земята и не стои във въздуха) и тъгувала заради своето „падение“, а друга просто се радвала, че за разлика от дъжда, ще помогне за образуването на красива снежна покривка.
21. Дойде Атанасовден и Свети Атанасий трябваше да изпроводи зимата – но дотогава не валеше много сняг, тъй че първо трябваше да я извика и тогава да я смени с пролет.
22. Каква е разликата между вятъра и въздуха, вълната и морето, планините и долините между тях, ами тази между човека и Бога – не става ли въпрос всеки път за едно и също нещо? (ИФ)
23. Кое е „по-низше“, „по-мръсно“ и „по-влажно“ – корените или клоните – не се ли храни дървото с помощта и на двете?
24. Духът не е само там, където свършва материята, но и там където тя започва.

25. Ако искаш да разбереш същността на политиката, изучавай българската народопсихология.
26. Дъждовната капка пада, но дава живот, за да може чрез него да се върне отново на небето – нима страданията не са същото привидно падение?
27. В един механизъм всеки болт е от значение, а за тази цел всеки трябва да бъде точно определен болт – да бъде себе си, а какво ще стане, ако един от тях реши, че може да бъде гайка?
28. От книгата не можеш да получиш опит, но и от опита не можеш да научиш нищо за света, който те учи на твоя опит, а понякога – дори как да си боравиш с него.
29. Сапуненият мехур не стои дълго преди да се пукне, но дотогава създава красива гледка на фона на синьото небе.
30. Религиите в своята висша мистична част се основават на едно и също, защото истината е една, а заблудите им имат обща основа, защото лъжецът е един. (ИФ)
31. Ако нечия свободна воля не съвпада с природата доброволно, значи този някой не е свободен.
32. Обикновено, един невярващ пита къде е Бог, защото никъде не се открива – по същия начин, миниатюрната бактерия полепнала към нечий ръце, си задава въпроса къде е човекът, не можейки да го види.
33. Има ли по-голям и по-малък сняг? – Не. – Има повече или по-малко сняг.
34. Удоволствията правят човека зависим от тях, поради временността на усещанията.
35. Животът не е само твой – раждаш се чрез други, споделяш го с други и умираш заради други – отнемеш ли го – отнемаш го и от останалите; разболееш ли го – разболяваш и останалите; ограничаваш ли го – ограничаваш и останалите – всичко останало е егоизъм.

36. Птиците са малки спрямо много същества, но често пъти гледат останалите отвисоко.
37. Атмосферните условия оформят облаците, така както течащата вода в реката – камъните. По подобен начин и човек в своя живот оформя неговите състояния, и трябва да сме като вятър, движещ се в своята посока или като вода, течаща по своето корито – излезем ли оттам, правим грешка – разливаме се насам-натам, или ни спират противоположни ветрове.
38. Да не си единственият, на който му се е случило това нещо, че вече така да реагираш?!
– Не, не съм. Но, всеки преживява нещата по различен начин – аз съм единственият, който го преживява по този начин!
39. Независимо каква е гъсеницата – добра или зла, хубава или лоша – тя пак ще стане пеперуда.
40. Можеш да дишаш благодарение и на бодилите, и тръните.
41. Дори и на най-мръсните и нежелани места кипи от живот.
42. Човек си пожелава нещо, когато види падаща звезда, а не обикновена.
43. И над този проблем стои Бог.

Ina Dimitrova

Opening words

Olga Simova

Human vulnerability and socio-political contexts

Keywords: human vulnerability, war, structural violence, identity, recognition, postcolonialism

Abstract: This article examines human vulnerability in relation to the changing socio-political context of the contemporary world, resulting from the undermining of the established international order in recent decades as a result of Russia's large-scale war against Ukraine, military actions in explosive areas such as the Middle East, and the hybrid warfare that dictatorial regimes and terrorist organizations are waging against the free world. The poles of confrontation are outlined, broadly labelled as the global ghetto versus the global city. The second part presents the two largely contradictory discourses - modern and postmodern - within which human vulnerability in the Western world is thematized. Several themes of the discourse critical of modernity are presented, such as 'structural violence'; the specific identity of minority groups and the demand for specific rights; and postcolonialism and anti-colonialism, which require policies that contradict those derived from the modern discourse and promote ghettoization both within individual societies and in the world. The hypothesis proposed in this article is that war, especially open war, clarifies dividing lines and challenges a rethinking of emphases in defining human vulnerability.

Ключови думи: човешка уязвимост, война, структурно насилие, идентичност, признаване, постколониализъм.

Резюме: В статията човешката уязвимост се разглежда във връзка с промяната на социално-политическия контекст в съвременния свят, произтичаща от подкопаването на установилия се през последните десетилетия международен ред в резултат на мащабната война на Русия срещу Украйна, военни действия във взривоопасни райони като Близкия Изток и хибридната война, която диктаторски режими и терористични организации провеждат срещу свободния свят. Очертани са полюсите на противопоставянето, обозначени най-общо като глобалното гето срещу глобалния град. Във втората част са представени двата противоречащи си до голяма степен дискурса – модерен и постмодерен - в рамките на които се тематизира човешката уязвимост в западния свят. Представени са няколко теми на критичния към модерността дискурс като „структурно насилие“; специфичната идентичност на малцинствени групи и изискването за специфични права; постколониализма и антиколониализма, които изискват политики, противоречащи на тези, произтичащи от модерния дискурс и насърчаващи гетоизацията както вътре в отделните общества, така и в света. Предложената в статията хипотеза е, че войната, особено откритата, проявява разделителните линии и отправя предизвикателства за преосмисляне на акцентите при дефинирането на човешката уязвимост.

Galin Penev

To a Possible Technological Gnosis

Keywords: transhumanism, gnosticism, antropocentric, modernity, Blumenberg.

Abstract: The article considers some gnostic motives in transhumanist writers whose ideas about the future of society were denounced as an antihuman utopia. The roots of this movement are closely related to the project of modernity and the author makes efforts to reveal some aspects of the gnostic inheritance of the last three centuries. The technological growth is driven by the anthropocentric worldview and made nature just a resource store. Nature must be transformed, and human nature too: eugenics instead of ethics.

Ключови думи: трансхуманизъм, гностицизъм, антропоцентричен, модерност, Блуменберг.

Резюме: Статията разглежда гностически мотиви сред някои автори трансхуманисти, чиито идеи за бъдещето на обществото са заклеяени като античовешка утопия. Всъщност, корените на това движение са тясно свързани с модерността. Авторът се опитва да разкрие определени аспекти на гностическото наследство от последните три столетия. Технологичният растеж се задвижва от антропоцентричен светоглед и превръща природата просто в ресурсен склад. Природата е нещо, което трябва да се трансформира, особено човешката природа: евгеника вместо етика.

Ivan Kolev

Beauty enhancement: boundaries and vulnerability

Keywords: Beauty enhancement, boundaries, vulnerability, body image, aesthetic and plastic surgery.

Abstract: The text reveals problematic perspectives related to the quest for the amplification of human beauty. Statistics are briefly presented showing the rise of cosmetic procedures, plastic and aesthetic surgery. The need to recognize and delineate healthy boundaries of appearance enhancement is emphasized. It is highlighted that the awareness of beauty service users about risks and vulnerabilities is not at a satisfactory level. The text includes studies and analyses by experts and researchers in various fields: medicine, ethics, sociology, psychology and philosophy. Vulnerabilities arising from the increased interest in beauty enhancement include risks to physical and mental health, a tendency towards low self-esteem and a lack of sufficient love for one's own body, the danger of becoming addicted to beauty enhancement through various methods and procedures, and susceptibility to external influences, including the socio-cultural environment and the digital world. The main contribution of the text is that it provides an accurate overview of the vulnerabilities associated with beauty enhancement, warns of the need to set healthy boundaries to beautification, and suggests directions for future research on the chosen issue.

Ключови думи: Усилване на красотата, граници, уязвимост, образ на тялото, естетична и пластична хирургия.

Резюме: Текстът разкрива проблематични перспективи, свързани със стремежа към усиляването на човешката красота. Накратко са представени статистически данни, показващи възхода на козметичните процедури, пластичната и естетичната хирургия. Подчертана е необходимостта от разпознаването и очертаването на здравословни граници на подобряването на външния вид. Акцентувано е, че осведомеността на потребителите на услуги за разкрасяване относно рисковете и уязвимостите не е на задоволително ниво. В текста са включени изследвания и анализи на експерти и изследователи в различни области: медицина, етика, социология, психология и философия. Уязвимостите, произтичащи от засиления интерес към усиляване на красотата, включват рискове за физическото и психичното здраве, склонност към ниска самооценка и липса на достатъчно любов към собственото тяло, опасност от пристрастяване към усиляването на красотата посредством различни методи и процедури, податливост към външни влияния, включително социокултурната среда и дигиталния свят. Основният принос на текста се състои в това, че предоставя прецизен преглед на уязвимостите, свързани с усиляването на красотата, предупреждава за необходимостта от поставянето на

здравословни граници на разкрсяването и предлага насоки за бъдещи изследвания по избраната проблематика.

Gergana Pendjurova

Vulnerability at the Beginning of Life: moral issues around artificial wombs

Keywords: ectogenesis, artificial wombs, vulnerability, enhancement, abortion.

Abstract: Human beings are born with an inherent vulnerability, they are always in danger of being born impaired or not born at all. Today's technologies seek precisely to remove this vulnerability and to enhance the human being. Ectogenesis may be the key to providing protection against the inherent vulnerability of the unborn human being, but it itself brings with it many ethical conundrums.

Ключови думи: ектогенеза, изкуствени утробы, уязвимост, усилване, аборт.

Резюме: Човешкото същество се ражда със своята изначална уязвимост, то винаги е застрашено от това да се роди увредено или изобщо да не бъде родено. Днешните технологии се стремят именно към премахването на тази уязвимост и към усилването и подобряването на човешкото същество. Ектогенезата може да бъде ключът към осигуряването на защита срещу изначалната уязвимост на нероденото същество, но самата тя носи множество етически главоблъсканици.

Anna Beshkova

The dilemma of proper names

Keywords: singular terms, proper names, referential theory, description theory

Abstract: The purpose of the present text is to present the specific function of proper names. Therefore, I will initially consider the now classic concepts of the meaning of proper names, which could be divided into two main types - referential and descriptive. I will analyze the problems that each of them not only solves but also creates. In conclusion, I will present an alternative pragmatic approach to avoid the difficulties that have arisen.

Ключови думи: единични термини, собствени имена, референциална теория, дескриптивна теория

Резюме: Целта на настоящия текст е да се представи специфичната функция на собствените имена. Затова първоначално ще разгледам станалите вече класически концепции за значението на собствените имена, които биха могли да се разделят на два основни типа – референциални и дескриптивни. Ще анализирам проблемите, които всяка от тях не само решава, но и създава. В заключение ще представя един алтернативен прагматичен подход, чрез който да се избегнат възникналите затруднения.

Martina Mineva

The Janus-faced abductive inference

Keywords: abductive inference, practical logic, groundbreaking inference, forbidden obligatory, weak incommensurability.

Abstract: The text offers an analysis of the problem of the abductive inference's internal limits, attempting to extract the theoretical charge of the metaphor about Janus-faced abduction, offered by John Kaag. This problem is put into consideration through Charles Peirce's dual definition of abduction simultaneously as both *a process of forming explanatory hypotheses* and *the only logical*

operation that presents new ideas. It is emphasized that: by going through 1) taking into account the praxeological turn in logic (20th century); 2) making sense of an analogous metaphor in Ernest Cassirer, which refers to symbolic forms; and 3) turning to an attempt to analyze Kepler's discovery of the shape of the orbit of Mars as the most emblematic example of abductive inference (as Peirce points out), it is possible to think the theoretical charge of the metaphor of the Janus-faced abduction. The results of the investigation are presented summarized with the highlighting of the following problems: 1) the modal conflict of the *forbidden obligatory*; 2) the *weak incommensurability*; and 3) the dynamics between *forma formans* and *forma formata*.

Ключови думи: абдуктивен извод, практическа логика, новаторски извод, забранено задължително, слаба несъизмеримост.

Резюме: Текстът предлага анализ на проблема за вътрешните граници на абдуктивния извод, като се прави опит да бъде извлечен теоретичният заряд на метафората за неговото Янусово лице, предложена от Джон Кааг. Този проблем се поставя чрез двойственото определение на Чарлс Пърс за абдукцията едновременно като *процес на формиране на обяснителни хипотези* и *единствената логическа операция, която представя нови идеи*. Подчертава се, че: чрез преминаването през 1) вземането предвид на праксеологическия обрат в логиката (20 в.); 2) осмислянето на аналогична метафора при Ернест Касирер, която се отнася до символните форми; и 3) обръщане към опит за анализ на Кеплеровото откритие на формата на орбитата на Марс като най-емблематичен пример за абдуктивен извод (както Пърс посочва), се дава възможност да се мисли теоретичният заряд на метафората за Янусовото лице на абдукцията. Резултатите от изследването са представени обобщено с открояването на следните проблеми: 1) модалният конфликт на *забраненото задължително*; 2) *слабата несъизмеримост*; и 3) динамиката между *forma formans* и *forma formata*.

Denitsa Zhelyazkova

The problem for understanding: limits of the language models used by artificial intelligence

Keywords: language models, artificial intelligence, understanding, assertion, truth, limits.

Abstract: The article examines some of the most advanced language models used by artificial intelligence. It tries to answer the question, of to what extent is understanding by artificial intelligence possible when using them and what are the limitations before it.

Ключови думи: езикови модели, изкуствен интелект, разбиране, твърдение, истина, граници.

Резюме: Статията разглежда някои от най-усъвършенстваните езикови модели, използвани от изкуствения интелект. Тя опитва да отговори на въпроса, до каква степен е възможно разбирането от страна на изкуствения интелект при тяхното използване и какви са ограниченията пред него.

Bertrand Russell

The Problems of Philosophy: Ch. 4

Robin George Collingwood

An Essay on Metaphysics: Ch. 4

Atanas Naney

Aphoristih